

Univerzita Karlova

Filozofická fakulta

Ústav českých dějin

Diplomová práce

Ing. Zuzana Meluzinová

Dopis Kněze Jana v českých zemích: výskyt, šíření, recepce

Letter of Prester John in the Czech lands: manuscript evidence, dissemination, reception

Poděkování

Na tomto místě bych ráda poděkovala vedoucímu této práce, Mgr. Jaroslavu Svátkovi, Ph.D., za jeho pomoc, odborné rady a věcné připomínky. Děkuji, že jste vždy podporoval mé studijní výjezdy do zahraničí, velmi si toho vážím.

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci vypracovala samostatně, že jsem řádně citovala všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne 19. 8. 2024

Zuzana Meluzinová

Abstrakt

Tato diplomová práce pojednává o středověkém prameni s názvem *Dopis Kněze Jana*. Jedná se o fiktivní dopis mocného křesťanského vládce Indie, jenž píše byzantskému císaři s nabídkou navázání diplomatického kontaktu. Slibuje také pomoc s osvobozením Svaté země a poté se zeširoka rozepisuje o své říši, ve které dochází k mnoha zázrakům a kde žijí lidská monstra a fantastická zvířata. O existenci Kněze Jana a jeho potenciální pomoci při křížových výpravách nebylo ve středověku pochyb. Cílem této práce je sestavit korpus všech opisů *Dopisu Kněze Jana*, jejichž původ či výskyt lze umístit do českých zemí. Tento korpus je dále analyzován z hlediska šíření a recepce. Mezi výsledky zde předkládaného bádání lze poukázat na specifickou roli redakce D a na vztah s dílem *Historia de preliis* v bohemikálním prostředí.

Klíčová slova

Kněz Jan | rukopisy | české země | středověk | intertextualita

Abstract

This thesis examines the medieval text known as *The Letter of Prester John*, a fictional correspondence from a powerful Christian ruler in India addressed to the Byzantine emperor. The letter not only seeks to establish contact but also pledges military support in liberating the Holy Land, followed by an extensive description of an empire filled with miraculous occurrences, where human monsters and fantastical animals dwell. During the Middle Ages, the existence of Prester John and his potential aid in the Crusades was widely accepted without question. The primary aim of this work is to compile and analyze a corpus of all known copies of *The Letter of Prester John* that have originated from or been found in the Czech lands. This corpus is critically examined to understand its dissemination and reception within this specific region. The research presented here highlights the unique prominence of redaction D within the Czech context and explores its relationship with the *Historia de preliis* in the Bohemian intellectual environment.

Keywords

Prester John | manuscripts | Czech lands | Middle Ages | intertextuality

Obsah

Úvod.....	7
1 Přehled dosavadního bádání	10
2 Shrnutí obsahu <i>Dopisu Kněze Jana</i>	16
3 Historický kontext <i>Dopisu Kněze Jana</i>	18
3.1 Zdroje, ze kterých autor <i>Dopisu</i> čerpal	18
3.2 Žánrové zařazení	19
3.3 Datace.....	21
3.4 Vývoj textu a pozdější interpolace	22
3.5 Přítomnost legendy o Knězi Janovi v Evropě před vznikem <i>Dopisu</i>	24
3.6 <i>Dopis Kněze Jana</i> a křížové výpravy	26
3.7 Říše Kněze Jana v kontextu středověkých cestopisů	28
3.8 Politická situace v Evropě v době vzniku <i>Dopisu Kněze Jana</i>	30
3.9 Víra v existenci Kněze Jana	34
3.10 Přesun říše Kněze Jana do Etiopie.....	35
4 Rukopisný korpus	37
4.1 Seznam dochovaných opisů z bohemikálního prostředí	38
4.1.1 Zkrácená verze	48
5 Šíření a recepce <i>Dopisu Kněze Jana</i> v českých zemích	49
5.1 Silné zastoupení redakce D	49
5.2 Kodikologické kontexty	51
5.3 Čtenářské prostředí.....	56

5.4	Příklad recepce	60
	Závěr	62
	Seznam použité literatury a pramenů.....	64
	Prameny nevydané.....	64
	Prameny vydané.....	65
	Katalogy, soupisy rukopisů.....	66
	Sekundární literatura.....	67
	Internetové zdroje	71

Úvod

Zda si anonymní autor jednoho kuriózního historického pramene z druhé poloviny 12. století dopřál předtím, než si sedl ke psaní, na posilněnou nějaký životabudič, kterým stimuloval svou fantazii a kreativitu, jak si představuje slavný historik a romanopisec Umberto Eco,¹ dnes již zjistit nelze. Po bližším seznámení s obsahem *Dopisu Kněze Jana*, tohoto neobvyklého pramene, je však pochopitelné, že v kreativním psaní zkušený Eco získal dojem, že bez nějaké stimulující látky by snad takový text vzniknout nemohl.

Poté, co se v polovině 12. století ozývají první zmínky o jakémsi mocném vladaři Janovi, žijícím kdesi daleko za hranicemi známého světa, někde dál na východ od Svaté země, začal v letech 1165–1170 kolovat v evropských kláštrech a na panovnických dvorech dopis, ve kterém Kněz Jan, král Indie,² píše byzantskému císaři Manuelovi. Kněz Jan deklaruje svou věrnost křesťanskému vyznání a popisuje svou obrovitánskou říši plnou pozoruhodností, či snad dokonce zázraků. Bohatství tohoto mocného vládce by předčilo všechny západní krále dohromady. Vzhledem k nabízené pomoci s osvobozením Svaté země podnikl Janův dopis téměř okamžitou reakci. Tehdejší papež Alexandr III. sepsal na dopis odpověď, kterou předal svému vyslancovi, jenž se měl pokusit s Knězem Janem navázat diplomatický kontakt. Následně byl *Dopis Kněze Jana* opisován a překládán do vernakulárních jazyků v obrovském množství. Až do dob osvícenství zaujala postava Kněze Jana pevné místo v souboru znalostí a příběhů o dalekém Východě. Jeho říše byla situována v blízkosti pozemského ráje tam, kde byl pohřben sv. Tomáš a kam kdysi sahala rozlehlá říše Alexandra Velikého.

Po celé trvání středověku byli Evropané přesvědčeni, že o existenci Kněze Jana není pochyb, což mělo několik faktických dopadů na dějinný vývoj. V době páté křížové výpravy se stalo čekání na jeho příchod jedním z důvodů neúspěchu celé akce. Když snahy o nalezení Kněze Jana mezi Indy a Mongoly selhaly, určili středověcí učenci a geografové, že Kněz Jan určitě vládne v Etiopii. Etiopský král věřil v křesťanství a byl velmi bohatý, takže jeho popis na Kněze Jana seděl. Poté se kontakt s etiopským Knězem Janem stal cílem mnoha portugalských plaveb.

Ale Kněz Jan nebyl reálný panovník a jeho říše byla produktem kreativní představivosti nějakého evropského učenice. Ten využil zmínky o jakémsi mocném indickém králi, inspiroval

¹ ECO, *Baudolino*, s. 65–100.

² V česky psaných textech se lze setkat se zápisem Janova titulu jak s velkým, tak s malým „k“. V této práci je upřednostněn zápis s velkým „K“, aby byla zdůrazněna specifičnost tohoto titulu, jenž nabývá jiného významu než běžně používané slovo „kněz“. Zápis s velkým „K“ také odráží zápis latinského *Presbyter* v podobě, jak se vyskytuje v českých rukopisech.

se v již etablované literatuře o východních krajinách a o dějinách světa a stvořil úžasný popis zázraků ve formě dopisu. Výtvar jeho fantazie ovládal po staletí jednu část mozaiky evropských představ o Východě. Od té doby různí lidé z různých důvodů vydávali mnoho úsilí a prostředků, aby Kněze Jana našli. Středověcí badatelé ho hledali ve skutečném světě, zatímco dnešní historici ho hledají ve světě medievistické analýzy. *Dopis Kněze Jana* je poněkud neobvyklý pramen historického bádání. Po tom, co bylo dokázáno, že žádný Kněz Jan nikdy neexistoval, vyvolával pochybnosti o svém využití kvůli své neautentičnosti. V této práci však nejde o to, zda tvrzení Kněze Jana jsou pravda nebo lež. Cílem této práce je přispět do diskuze o dějinách středověké mentality a knižní kultury. *Dopis Kněze Jana* poukazuje na velké rozdíly ve vztahu k autentičnosti informací, k věrohodnosti literárních autorit a k vnímání „jinakosti“ vzdálených zemí mezi dobou středověku a současností. Otázky, které toto zkoumání pramene vyvolává, nabývají na významu vzhledem k velmi vysokému počtu dochovaných opisů. *Dopis Kněze Jana* byl mimořádně oblíbený a jeho příběh se rozšířil po celé Evropě. Navzdory své dřívější obrovské popularitě je dnes poněkud zapomenutý, v českém prostředí se mu věnovala jen hrstka historiků. Z toho důvodu se tato práce pokouší podpořit další bádání, a to poskytnutím přehledu všech středověkých rukopisných opisů *Dopisu Kněze Jana* z bohemikálního prostředí.

Cílem této práce je tedy vytvořit korpus všech opisů tohoto pramene, a zároveň tento korpus podrobit kodikologické analýze. Tato práce se dále zaměří na specifika bohemikálního korpusu *Dopisu Kněze Jana*, konkrétně na otázku, zda se vyskyt, šíření a recepce tohoto pramene jakkoliv liší od vývoje v jiných částech Evropy. Kromě této analýzy obsahuje předkládaná práce také podrobný přehled veškerého kontextu o Knězi Janovi, který v českém prostředí dosud v souhrnné a ucelené podobě nebyl k dispozici.

Při práci s tak specifickým a neobvyklým pramenem, jako je *Dopis Kněze Jana*, je důležité mít na paměti určité zásady, které by měly být nápomocné při vyvarování se nástrahám takového textu. Každý historický pramen má své limity, které je vhodné explicitně vysvětlit, a v tomto případě se především jedná o limit zkoumání středověké mentality. Samotný *Dopis Kněze Jana* nemůže prozradit nic o tom, jak na jeho obsah reagovali lidé, kteří si ho přečetli či o něm slyšeli. Veškeré indicie o přijetí vyprávění o Knězi Janovi se musí posbírat ze střípků poznámek *in margine*, komentářů ze světových kronik a odpovědí na tento dopis. Jednou z nástrah, kterým se tato práce snaží vyvarovat, je představa, že ve středověké Evropě existoval jednotný názor na toto téma, nebo že Kněz Jan, trpaslíci a obři, Indie a Amazonky byli předmětem obecného zájmu. I když je počet dochovaných opisů *Dopisu* velmi vysoký, dalekosáhlost závěrů o jeho rozšíření zůstává na bázi odhadů. Další nástrahou je oblíbená snaha historiků odhalovat chyby

a původní zdroje tohoto pramene, a tak přispívat k představě, že středověcí lidé byli neinformovaní nebo špatně informovaní a že se nechali lehce oklamat. Moderní čtenář si těžko může představit, že by věřil v to, že v Indii je potok, na jehož dnu jsou místo písku drahokamy, safíry a rubíny. Avšak nechat se unést názorem, že lidé ve středověku nebyli tak chytří a světaznalí jako lidé 21. století, by bylo zavádějícím klamem.

Následující kapitoly se pokouší představit pramen *Dopis Kněze Jana* a jeho specifické opisy v českých zemích, aniž by podlely výše naznačeným nástrahám výzkumu středověké mentality ve vztahu ke knižní kultuře. Hlavními prameny pro zde předkládaný výzkum jsou kromě samotných rukopisů, které jsou často k dispozici v digitálních verzích, především katalogy knihoven a archivů. První kapitola se věnuje historiografickému zpracování problematiky Kněze Jana. V druhé kapitole je shrnutý obsah *Dopisu Kněze Jana*. Pro zasazení příběhu Kněze Jana do historického kontextu ve třetí kapitole slouží spíše sekundární literatura, z níž nejdůležitějšími zdroji jsou díla Bettiny Wagnerové, Keagana Brewera, Istvána Bejczyho a Ahmeda Sheira. Čtvrtou kapitolu tvoří podrobný popis všech rukopisů, jež obsahují opis *Dopisu Kněze Jana* z českých zemí, a následně též zkrácený zápis ve formě seznamu. V poslední kapitole je pak tento korpus analyzován s bližším zaměřením na hledání specifik bohemikálního prostředí.

Zpracování tématu středověkého fiktivního dopisu o panovníkovi, který nikdy neexistoval, vyžaduje komplexní a srozumitelné vysvětlení všech okolností šíření a recepce tohoto pramene. Je nutné mít neustále na paměti, že nejde ani tak o to, čím vším se smyšlený Kněz Jan ve „svém“ psaní chlubí, co slibuje a co tvrdí o své říši. Je nezbytné pokusit se analyzovat, jaké konkrétní výroky a z jakých důvodů vkládá záhadný anonym Knězi Janovi tato slova do úst. Následující kapitola hodnotí, jak se k této výzvě postavilo dosavadní bádání, zaměřuje se tedy na kritické zhodnocení přístupů různých historiků a badatelů, které umožní lepší uchopení *Dopisu Kněze Jana* v jeho historickém kontextu.

1 Přehled dosavadního bádání

Následující přehled se soustředí na klíčové studie, které se zabývaly *Dopisem Kněze Jana* jako pramenem pro historické bádání. Pro účely této práce byly vybrány pouze významnější odborné publikace, nejedná se o výčet zcela vyčerpávající. Historiky v souvislosti s tímto pramenem zaujala zejména otázka jeho utopického rozměru a souvislost se středověkou cestopisnou literaturou. Velká část historických prací se také zaměřuje na vztah mezi *Dopisem Kněze Jana* a křižáckými výpravami nebo na identifikaci etiopské říše s legendární říší Kněze Jana. V některých otázkách však mezi badateli panuje dosud nevyřešená neshoda, přičemž nejdůležitější diskuze se týká informací o autorovi, jeho původu, jazyce, kterým psal, a jeho intenci. V následujícím přehledu jsou jednotlivé studie seřazeny chronologicky a ve dvou skupinách. Nejprve se tato kapitola zabývá cizojazyčnou literaturou, až poté jsou uvedeny práce v češtině.

První moderní stať o Knězi Janovi pochází z pera Gustava Opperta. Ten v roce 1864 poprvé představil toto téma a zaměřil se na umístění postavy Kněze Jana do Etiopie a na obsahové podobnosti mezi *Dopisem* a německými hrdinskými příběhy.³ Naprosto zásadní vliv však měla a dodnes má práce Friedricha Zarnckeho, na jehož základech stojí každé následující bádání mladších historiků. Zarncke publikoval svou kritickou edici tohoto pramene v roce 1876.⁴ Jeho závěry si nadále udržují svou relevanci díky pečlivému prostudování velkého množství rukopisů a zahrnutí edic dalších relevantních pramenů.

V první polovině 20. století se problematikou Kněze Jana zabývala jen hrstka badatelů, v podstatě vyšlo pouze pět článků. Jeden z nich pochází od Leonarda Olschkiho, který o *Dopisu* píše, že z hlediska geografie a faktografie je tento pramen nepoužitelný, ale že ho lze vidět jako zajímavou alegorii ideálního společenského řádu.⁵ Malcolm Letts se zabýval jedním konkrétním rukopisem,⁶ ve kterém je k *Dopisu* dopsaná poutavá pasáž o roli Angličanů u dvora Kněze Jana. Jeho článek též identifikuje základní zdroje tohoto pramene a zasazuje ho do kontextu psaní utopických textů.⁷

³ OPPERT, *Der Presbyter Johannes in Sage und Geschichte*.

⁴ ZARNCKE, *Der Priester Johannes*.

⁵ OLSCHKI, *Der Brief des Presbyters Johannes*.

⁶ Cambridge, University Library, Oo. vii. 48, fol. 13–16. Viz BABINGTON et al., *A Catalogue of the Manuscripts Preserved in the Library of the University of Cambridge*, s. 552 (no. 3235).

⁷ LETTS, *Prester John*.

První monografii od dob Opperta a Zarnckeho, tedy od třetí čtvrtiny 19. století, vydal Vsevolod Slessarev v roce 1959.⁸ Tato publikace se též zaměřuje na jeden konkrétní exemplář, v tomto případě se jedná o pařížský prvotisk *Dopisu* ve francouzštině, a zároveň se v úvodních kapitolách vyjadřuje k příběhu Kněze Jana a jeho interpretaci. Slessarevova kniha představuje velmi hodnotnou analýzu politického kontextu doby prvních výskytů *Dopisu* a nabízí konkrétní představu o vzniku tohoto pramene v rámci propagandistické snahy Fridricha I. Barbarossy.

Kromě dvou kratších článků z 50. let se poté k tématu Kněze Jana vyjadřuje až Ulrich Knefelkamp v roce 1986.⁹ Jeho kniha se na *Dopis* dívá z různých úhlů pohledu a poprvé informuje o tom, že portugalská expanze do Afriky byla silně ovlivněna právě touhou po navázání diplomatického kontaktu s Knězem Janem. Jeho bádání se opírá o analýzu mnoha různých žánrů německé literatury, od cestovatelské po encyklopedickou.

Medievisté Charles Beckingham a Bernard Hamilton posunuli v roce 1996 bádání o Knězi Janovi o velký kus dopředu, a to vydáním knihy *Prester John: the Mongols and the Ten Lost Tribes*,¹⁰ která je kombinací pramenné edice a sborníku studií na dané téma. Jejich výběr těch nejdůležitějších pramenů se zakládá na Zarnckeho edici, jejíž malou část po uplynutí více než století překládají a upravují, aby vyhovovala novým požadavkům historiografie. V druhé části publikují nejen své vlastní komentáře, ale též statě čtyř dalších autorů, kteří se v průběhu druhé poloviny 20. století problematikou Kněze Jana zabývali. Doopravdy zásadní jsou závěry B. Hamiltona, jenž se zaměřil na textovou analýzu korpusu *Dopisu Kněze Jana* a na začlenění sepsání tohoto pramene do snahy o utváření politické propagandy Fridricha I. Barbarossy.¹¹ V další části této monografie publikuje Ch. Beckingham svou přednášku, ve které identifikuje karakitanského vůdce jménem Yelü Dashi jako reálný předobraz Kněze Jana a vysvětluje, jak vypadal koncept tří Indií ve středověké Evropě.¹² Celkově je tento sborník pro historiografii o tomto tématu významný, protože přináší nový rozměr propojení s mongolskou historií.

Přelom tisíciletí a první desetiletí 21. století představovaly pro bádání o Knězi Janovi nejneproduktivnější období. V německém prostředí vznikly dvě nesmírně důležité publikace. V roce 1999 vydal Wilhelm Baum svou značně rozsáhlou monografii o kulturních zkušenostech evropské křesťanské společnosti v momentech setkání s jejich protějšky z Asie, Východní

⁸ SLESSAREV, *Prester John*.

⁹ KNEFELKAMP, *Die Suche nach dem Reich des Priesterkönigs Johannes*.

¹⁰ BECKINGHAM a HAMILTON (ed.), *Prester John: the Mongols and the Ten Lost Tribes*.

¹¹ HAMILTON, *Prester John and the Three Kings*, s. 181–184.

¹² BECKINGHAM, *The Quest for Prester John*, s. 271–290.

Afriky a Blízkého východu.¹³ Baum používá velké množství pramenů, jejichž hlavní těžiště je v sekundární literatuře. Tato monografie je svým širokým záběrem spíše souhrnným badáním o Knězi Janovi, který je zkoumán od nejranějších zmínek až po 16. století.

V roce 2000 se vydala ve stopách Zarnckeho Bettina Wagner, která publikovala doopravdy zásadní edici *Dopisu Kněze Jana*.¹⁴ Její dílo je hodnotným příspěvkem pro zkoumání rukopisné základny tohoto pramene. Bettina Wagner znovu analyzovala původních sto rukopisů, se kterými pracoval Zarncke, a zároveň zahrнула dalších sto exemplářů, v nichž byl mezitím *Dopis Kněze Jana* identifikován. Korigovala také obsahovou podobu nejstarší verze tohoto pramene a pozdější doplňování interpolací. Dále provedla paleografickou analýzu prezentovaných rukopisů, vytvořila časovou a prostorovou mapu šíření textu a vysvětlila okolnosti překládání do vernakulárních jazyků. Je zřejmé, že tato publikace představuje jeden z nejnosnějších produktů historického badání o Knězi Janovi.

Poměrně důležitou monografií, ve které je celá problematika *Dopisu* znovu důkladně analyzována se zaměřením na utopickou představu a společenský řád Janovy říše, je ta z roku 2001 od Istvána Bejczyho.¹⁵ Bejczy prezentuje argumenty pro interpretaci *Dopisu* jako příkladu utopie, jež zdůrazňuje rozdíly mezi civilizací a chaosem či mezi známým a cizím. Součástí jeho monografie je také edice *Dopisu* ve francouzském jazyce.

Ve stejné době vychází o Knězi Janovi dva články. Prvním je článek antropologa Johnyho Wylde, který se zaměřil na fiktivnost této postavy, jak zapadá do středověkých imaginativních popisů a jakou roli hraje v dějinách středoasijských kočovných kmenů.¹⁶ Druhý článek, od autorské dvojice Christoph Gerhardt a Wolfgang Schmid, pojednává o jednom konkrétním rukopisu a o utopické interpretaci *Dopisu Kněze Jana*.¹⁷ Na dané téma se dívají z antropologického a filologického pohledu, který doplňují o stručný politický kontext. V roce 2006 pak také vyšla monografie o křesťanské mytologii od portugalského antropologa jménem Manuel João Ramos, ve které věnuje část textové analýze obsahu *Dopisu*.¹⁸

O tři roky později obhájil Michael Brooks svou dizertaci na téma Kněz Jan v učebnicích světových dějin.¹⁹ Jeho práce obsahuje velmi rozsáhlou prezentaci dosavadního badání o Knězi

¹³ BAUM, *Die Verwandlungen des Mythos vom Reich des Priesterkönigs Johannes*.

¹⁴ WAGNER, *Die Epistola Presbyteri Johannis*.

¹⁵ BEJCZY, *La lettre du Prêtre Jean*.

¹⁶ WYLD, *Prester John in Central Asia*.

¹⁷ GERHARDT a SCHMID, *Beiträge zum Brief des Presbyters Johannes*.

¹⁸ RAMOS, *Essays in Christian Mythology*, s. 29–52.

¹⁹ BROOKS, *Prester John: A Reexamination and Compendium of the Mythical Figure*.

Janovi, které obohacuje o přehled výskytu postavy Kněze Jana na mapách, ilustracích a v již zmiňovaných moderních učebnicích, používaných na amerických školách. V roce 2011 se Kněz Jan objevuje též v diplomové práci Christophera Taylora, který se pokusil o analýzu rozpínání latinského křesťanstva ve středověku.²⁰ *Dopis Kněze Jana* použil jako pramen pro tezi o eschatologickém boji mezi křesťanstvím a islámem.

Dalším příspěvkem do badání vztahu mezi příběhem Kněze Jana a mongolskými dějinami je kapitola v knize francouzské historičky Denise Aigle.²¹ Ta nabízí velmi kvalitní rozbor kontextu politického zápasu Ong-chána s Čingischánem, který doplňuje o reakci Západu na postup mongolského vojska a o vývoj zmínek Kněze Jana v evropských poselstvích k Mongolům.

V roce 2015 vyšla edice Keagana Brewera, který se rozhodl vypracovat kompletní soubor pramenů týkajících se Kněze Jana s překladem do angličtiny.²² Jeho edice je velmi kvalitním a prakticky využitelným příspěvkem do historiografie této problematiky. Svou publikaci navíc doplnil o úvod, který není pouhým přehledem či již mnohokrát opakovaným příběhem objevení tohoto textu, ale navíc si klade otázku, do jaké míry považovali středověcí uživatelé *Dopisu* předkládané informace za důvěryhodné a odrážející realitu. Brewer též na konci své edice umístil do příloh seznam všech známých rukopisů, překladů, zdrojů a další užitečné informace.

O dva roky později přidali své poznatky k diskuzi o Knězi Janovi dva badatelé, Adam Knobler a Marco Giardini. Knobler zmínil toto téma v úvodu své monografie o mytologii a diplomacii v době zámořských objevů.²³ Ukazuje, jakým způsobem legenda o křesťanském vládci na Východě ovlivnila vysílání misí a diplomatických výprav do těchto oblastí. Giardini se ve svém článku věnoval původu jména Kněze Jana.²⁴ Předložil několik různých hypotéz o tom, jak toto pojmenování vzniklo a jak jej můžeme interpretovat.

Jonathan Dixon obhájil v roce 2019 na univerzitě v Cambridge svou dizertaci na téma legendy kněze Jana a evropského pojetí východní jinakosti, v níž se zaměřuje na pozdější, tedy novověký vývoj.²⁵ Tato práce věnuje větší pozornost otázce přesunu říše Kněze Jana z oblasti Indie do Etiopie, ke kterému dochází právě v tomto období.

²⁰ TAYLOR, *Waiting for Prester John*.

²¹ AIGLE, *The Mongol Empire between Myth and Reality*, s. 41–65.

²² BREWER, *Prester John*.

²³ KNOBLER, *Mythology and Diplomacy in the Age of Exploration*.

²⁴ GIARDINI, „Ego, Presbiter Iohannes, Dominus Sum Dominantium“.

²⁵ DIXON, *The Prester John Legend and European conceptions of Alterity*.

Nejnovějším historiografickým příspěvkem je monografie od Ahmeda M. A. Sheira z roku 2022.²⁶ Sheir specifikoval své bádání tím, že interpretoval *Dopis Kněze Jana* na základě jeho vztahu s křížáckými výpravami. Jeho práce je navíc obohacena různorodými arabskými prameny, které doplňují informace o původu a zdrojích celého příběhu. Poněkud zarážející je však absence Bejczyho monografie v seznamu literatury použité pro Sheirův výzkum.

V českém prostředí si Kněze Jana poprvé všimnul František Michálek Bartoš, jenž o něm napsal dva články.²⁷ Bartoš upozornil na vztah mezi obsahem *Dopisu* a ustavičném hledání vzdálených křesťanských komunit, jež by stále zachovávaly původní, apoštolské církevní tradice. Další práce o Knězi Janovi přístupná pro českého čtenáře je překlad monografie Lva N. Gumileva z roku 1974.²⁸ Ta ovšem podává poněkud neobvyklé údaje o anonymním autorovi *Dopisu*, jejichž opodstatnění není dostatečně doložené.

V devadesátých letech se věnovala Anežka Vidmanová Alexandru Velikému a dílu *Historia de preliis*, které vypráví o jeho tažení.²⁹ V souvislosti s rukopisným dochováním tohoto díla se zabývala také *Dopisem Kněze Jana*, který je v bohemikálním prostředí s Alexandrem Velikým silně propojen. O něco podrobnější údaje poskytuje český překlad monografie historika jménem Jean Delumeau, který napsal dílo o historii ráje.³⁰ Říši Kněze Jana věnoval jednu kapitolu, neboť pozemský ráj se dle tradice založené na jeho *Dopisu* nacházel v těsné blízkosti Indie.

V roce 2008 vyšel kratší článek Josefa Kolmaše, v němž autor přibližuje příběh Kněze Jana sice velmi obecně, ale z pohledu experta na orientální problematiku.³¹ Kolmašův článek je tak obohacen o podrobné informace o jménech vlastních a geografických, která uvádí vždy v několikajazyčných variantách, i s použitím náležitého písma.

Nejspíše nejpodrobnější analýzu daného tématu od badatelky z českého prostředí nabízí monografie Jany Valtrové, která se zaměřuje na jinakost ve středověkých cestopisech.³² Tato velmi kvalitní a čtivá práce vysvětluje *Dopis Kněze Jana* v kontextu vyprávění osob, které ve středověku Asii navštívily a podaly o svém putování písemnou zprávu. Jediným vydaným českým překladem *Dopisu Kněze Jana* je ukázka, přeložená Josefem Prokopem, v knize

²⁶ SHEIR, *The Prester John Legend*.

²⁷ BARTOŠ, *Za královstvím kněze Jana*; BARTOŠ, *Tajemství království kněze Jana, krále Indie a Ethiopie*.

²⁸ GUMILEV, *Hledání vymyšlené říše*.

²⁹ VIDMANOVÁ, *Znovu k Alexandrovi Velikému v Čechách*; VIDMANOVÁ, *Středolatinští „beletrie“ jako prostředek k poznávání cizích zemí*.

³⁰ DELUMEAU, *Dějiny ráje*, s. 79–104.

³¹ KOLMAŠ, *Příběh kněze Jana*.

³² VALTROVÁ, *Středověká setkání s „jinými“*, s. 22–33.

Umberta Eca z roku 2013.³³ Společně s tímto překladem Eco identifikuje hlavní zdroje autora *Dopisu*, čímž tento pramen zařazuje do kontextu literatury o zázracích Východu. V roce 2019 vyšla monografie Vladimíra Liščáka o cestopisu Odorika z Pordenone, která také Kněze Jana velmi krátce zmiňuje.³⁴ Ze zde podaného přehledu literatury o Knězi Janovi dostupné v češtině je zřejmé, že jeho *Dopis* je většinou pouze zmíněn jako doplňující informace k příbuznému tématu. Vzhledem k absenci důkladného pojednání o tomto prameni se tato práce v následující kapitole zaměřuje na shrnutí obsahu *Dopisu Kněze Jana*.

³³ ECO, *Dějiny legendárních zemí a míst*, s. 132–136.

³⁴ LIŠČÁK, *Bratr Odorik a jeho zpráva o východních krajích světa*.

2 Shrnutí obsahu *Dopisu Kněze Jana*

Dopis Kněze Jana začíná oslovením, ve kterém pisatel adresuje následující řádky císaři Manuelovi, tedy Manueli I. Komnenosovi, který panoval v byzantské říši v letech 1143–1180.³⁵ Autor dopisu vystupuje vůči Manuelovi překvapivě drze a s povýšeným tónem, který je v kontrastu s tím, jak dále popisuje sám sebe jako hluboce pokorného a zbožného panovníka. Také se prezentuje jako ochránce všech křesťanů a zdůrazňuje svou štědrost a pohostinnost. Hned ze začátku se Manuela táže, zda je také pravým křesťanem, neboť ví, že ačkoliv je Manuel pouhým člověkem stejně jako on, jeho Řekové ho považují za božstvo.³⁶ Pak v téměř žoviálním tónu Manuelovi píše, že „pokud to vážně chce vědět“,³⁷ tak mu rád poví o své říši. Po tomto úvodu následuje doopravdy obširný a zcela vyčerpávající popis všeho, co se v říši Kněze Jana nachází.

Tato vzdálená země se rozléhá přes tři Indie, od místa, kde spočívá tělo sv. Tomáše apoštola, po babylonskou poušť a babylonskou věž. Je rozdělena na 72 provincií, které každé vládne král, jenž je podřízen Knězi Janovi. V této říši žijí fantastická zvířata i lidé, jako např. gryfové, kentauři, fauni, satyrové, obři či fénixové. Její krajinou protéká řeka, jež pramení v ráji, a vyvěrá zde voda, kterou kdokoliv vypije, zůstane navždy 32letý. O drahokamy a kameny s kouzelnou mocí zde není nouze. Je tu též písečné moře, které nelze nijak překonat, a řeka, která má místo písku na dně smaragdy, opály a rubíny. Za touto řekou žije původních deset židovských kmenů, jejichž vůdci jsou poddaní Kněze Jana. Na jiném místě lze najít ještěry salamandry, z jejichž kůže se vyrábí hedvábí, a oděv vyrobený z tohoto materiálu lze vyčistit pouze v ohni. Všichni obyvatelé Janovy říše jsou bohatí, nikdo z nich nikdy nelže ani nekrade. Když je válka, tak táhne Janova armáda proti nepřátelům seřazena do třinácti šiků, každý z nich je seřazen za velmi vysokým křížem ze zlata a drahého kamení a sestává z 10 000 jezdců a 100 000 pěšáků. V jeho říši nemůže žít žádný hříšník, všichni obyvatelé žijí v dokonalém souladu s křesťanskými morálními pravidly.

Ještě větší pozornost *Dopis* věnuje rezidenčnímu paláci Kněze Jana. Ten je vystaven s použitím těch nejluxusnějších materiálů na každém rohu. Dvůr se schází k jídlu jednou denně. Kněz Jan stoluje se sedmi králi, 60 vévody a 365 hrabaty; po jeho pravici sedává dvanáct arcibiskupů a po levici dvacet biskupů. Deska stolu je vyrobená ze smaragdu, který má zázračný efekt na

³⁵ ZÁSTĚROVÁ a kol., *Dějiny Byzance*, s. 489–490.

³⁶ BREWER, *Prester John*, s. 46: „Cum enim hominem nos esse cognoscamus, te Graeculi tui Deum esse existimant...“

³⁷ BREWER, *Prester John*, s. 46: „Si vero vis cognoscere magnitudem et excellantiam nostrae celsitudinis et in quibus terris dominetur potentia nostra...“

přítomné strážníky, kteří mohou vypít mnoho alkoholu, aniž by se z toho opili. Před branami paláce je postaveno podivuhodné zrcadlo, ke kterému vede 125 schodů. V tomto zrcadle může Kněz Jan pozorovat jako v televizi, co se v jeho říši děje a odhalit tak případné spiknutí.

Kdyby se císař Manuel divil, proč se při vši té moci a nádheře nazývá Jan pouze knězem, pak je to z důvodu jeho hluboké pokory. Navíc se nehodí, aby se někdo, jehož komorník je arcibiskupem a králem nebo jehož hlavní kuchař je opatem a králem, nazýval takovými tituly. Z toho důvodu se Jan rozhodl při své velikosti používat podřadný titul na důkaz své skromnosti.

Dopis Kněze Jana končí připomenutím, že jeho říše je tak rozlehlá, že by trvalo čtyři měsíce ji přejít na šířku a v druhém směru je tak obrovitánská, že to ani nikdo neví, jak dlouho by trvalo ji přejít. „Umíš-li sečíst na obloze hvězdy a písek v moři, odhadni naše panství a moc!“³⁸

Ze zde sumarizovaného obsahu *Dopisu Kněze Jana* je zřejmé, že nebyl napsán ani indickým vládcem, ani pro diplomatické účely. Ten, kdo si tento popis vzdálené země přečetl, spíše získal veškeré dostupné informace o Východu. Anonymní autor *Dopisu* si však vše nevymyslel z vlastní hlavy, nýbrž využil několika různých zdrojů, jejichž přehled podává následující kapitola.

³⁸ BREWER, *Prester John*, s. 66: „Si potes dinumerare stellas caeli et harenam maris, dinumera et dominium nostrum et potestatem nostram“.

3 Historický kontext *Dopisu Kněze Jana*

Vzhledem k tomu, že problematika *Dopisu Kněze Jana* není v českém bádání detailně prozkoumaná, nabízí tato kapitola podrobný přehled kontextu vzniku tohoto pramene. Následující podkapitoly se věnují období, ve kterém *Dopis* vznikl, zdrojům, z nichž anonymní autor čerpal, vývoji textu, jeho dataci a dalším relevantním aspektům. Tento kontextuální přehled je nezbytný pro pochopení významu a vlivu tohoto pramene v širším rámci středověké literární kultury.

3.1 Zdroje, ze kterých autor *Dopisu* čerpal

Středověká umělecká tvorba se řídila principem napodobení, pro který se používá latinský termín *imitatio*.³⁹ Stejně jako církev učila o nejvyšším a dokonalém příkladu Ježíše Krista a světců, jejichž vzor měl příkladný křesťan následovat, tak i při psaní literárních děl vycházeli autoři z ověřených a uznávaných zdrojů, které jejich práci dodávaly důvěryhodnost a autoritu. Nezbytnou součástí tohoto procesu bylo zakomponování textů z Písma svatého, které nejen posvěcovalo význam autorovy tvorby, ale také jí poskytovalo vyšší smysl a legitimitu. Středověký tvůrce při zprostředkování skutečnosti často čerpal z již existujících děl, přebíral motivy a myšlenky, které byly v literatuře široce rozšířeny, citoval církevní i světské autority, především z období antiky, a využíval ustálené stylistické obraty a kompoziční postupy, které dodávaly jeho tvorbě nejen pevný základ, ale i jistou nadčasovost.

Dopis Kněze Jana je součástí souboru textů, které po několik století utvářeli pohled Evropanů na Východ.⁴⁰ Úplné počátky této tradice lze sledovat až do starověku. Velmi starobylý popis Indie, ve kterém se tamější obyvatelé dopouští odsouzeníhodných prohřešků, jako je kanibalismus, a který obsahuje popis obrovských mravenců, jež dolují zlato, je součástí Hérodotových *Dějin*. Na ty odkazuje též Plinius starší, jehož *Přírodopisem* se inspiroje autor *Dopisu Kněze Jana* v pasážích o největších psech na světě, o Pygmejích, o lidech s obrácenými chodidly, kteří jsou přesto velmi rychlí či např. o lidech bez úst, živících se pouze vůněmi ve vzduchu.⁴¹

³⁹ ŠIMEK, ŠVÁB, *Příběhy římské: staročeská gesta Romanorum*, s. 7.

⁴⁰ VALTROVÁ, *Středověká setkání s „jinými“*, s. 23.

⁴¹ ECO, *Dějiny legendárních zemí a míst*, s. 97.

Naprostou zásadním zdrojem pro obsah *Dopisu Kněze Jana* a jeho pozdějších interpolací je soubor příběhů o dobytelské cestě Alexandra Velikého. Na základě popisu jeho strastiplné cesty, při které se setkal s monstry a podivnými lidmi, se zformoval žánr *mirabilií*, která byla jakýmsi seznamem těchto pozoruhodností.⁴² Jedním z dalších spisů, které byly pro zde zkoumaný pramen inspirací, je *Etymologie* Isidora ze Sevilly. Toto dílo, obsahující popis různých národů, zvláštních zvířat i rostlin, bylo ve středověku nesmírně rozšířené a považované za autoritu mezi encyklopedickými soubory znalostí o světě.

Další zdroje, ze kterých čerpal autor *Dopisu*, lze hledat mezi nepřehledným množstvím hojně popisovaných bestiářů a různých traktátů, které dnes badatelé nazývají sice moderním, avšak dobře srozumitelným termínem „encyklopedie“. Toto slovo se ve středověku nepoužívalo, první použití se datuje do dob humanismu konce 15. století, kdy sloužilo jako ekvivalent latinského *orbis doctrinae*.⁴³ Jeho význam, tak jak je vnímáno dodnes, však odpovídá středověké snaze o souhrnný popis celého světa jakožto Božího stvoření. Taková sbírka veškerých znalostí o Zemi reflektuje středověké vnímání přírody jako odrazu Boží prozřetelnosti a plánu. Vzděláváním se o variabilitě a originalitě Božího díla se středověký učenec přibližoval k pochopení vnitřního smyslu tohoto díla, a zároveň oslavoval jeho dokonalost. Také je důležité poznamenat, že pro tehdejší autory bylo samozřejmostí, že každé zvíře, ať už tak obyčejné jako pes, nebo tak fantastické jako drak, má díky svým vlastnostem potenciál alegorického významu, a tedy též vztahu k lidské zkušenosti.

Pro potřeby této práce má zde nastíněný přehled hlavních zdrojů inspirace a citací v textu *Dopisu Kněze Jana* svůj vlastní význam proto, že jak ukazuje podkapitola 5.2, tyto spisy se následně velmi často objevují v kodexech společně. Není překvapivé, že pro zájemce o téma zázraků Východu bylo atraktivní a nápomocné číst tyto texty, jež na sebe odkazují, dohromady, neboť jeden podporoval tvrzení druhého.

3.2 Žánrové zařazení

Ačkoliv byl *Dopis Kněze Jana* ve středověku primárně vnímán jako věrohodný diplomatický text, jeho různorodý obsah naplňoval i další žánrové funkce. Středověcí písaři jej považovali za běžnou diplomatickou listinu a v tomto kontextu ho často zařazovali do světových kronik

⁴² ECO, *Dějiny legendárních zemí a míst*, s. 99.

⁴³ TWOMEY, *Inventing the Encyclopedia*, s. 74.

a mezi jiná historiografická díla.⁴⁴ Jako diplomatický text dodržuje obvyklou formální strukturu, včetně intitulace a oslovení adresáta, kterým bývá císař Manuel I. Komnenos nebo Michael VIII. Palaiologos.⁴⁵ Eschatokol se však výrazně liší v jednotlivých opisech, zejména co se týče datace. Na rozdíl od běžných středověkých diplomatických listin se vyznačuje velmi rozsáhlým textem, který více připomíná popis cizí země než tradiční písemnost diplomatického charakteru.

Pro své zaměření na popis překvapivých zvyklostí v říši Kněze Jana lze tento pramen také zařadit mezi encyklopedickou literaturu. Zapadá mezi další díla, která měla své obecnstvo blíže seznámit s tím, jak se v tomto případě Indie liší od jejich vlastních domovin. Velká pozornost je věnována jejich víře a také zázrakům, které jsou v Janově říši běžnou záležitostí. *Dopis Kněze Jana* měl působit údiv, možná dokonce šokovat svým popisem neobvyklých a podivuhodných témat. V tomto ohledu ho lze připodobnit ke spisům geografického zaměření, které se ve středověku vyznačovaly podobným cílem. Speciální skupinou takových spisů jsou cestopisy či popisy putování těch, kdo se rozhodli podniknout cestu do východních končin na vlastní kůži. Při porovnání *Dopisu* s vyprávěními z těchto cest lze pozorovat opakování informací o těchto zemích a o lidech, kteří tam žijí. Kromě poučení přinášely tyto texty také pobavení. Společně s nimi *Dopis* náleží k zábavné a kratochvilné četbě. Že byl ceněn pro svou humornou hodnotu, naznačuje jeho dochování v kodexech s bajkami, romancemi, hrami a žertovnými písněmi.⁴⁶

Někteří historici považují *Dopis Kněze Jana* za příklad textu, který idealizuje obraz dokonalého panovníka. V tomto díle je Kněz Jan prezentován jako vzor křesťanského vladaře, jehož charakteristiky a jednání odpovídají ideálu mocného a zbožného vůdce. Text vyzdvihuje jeho ochotu chránit víru a aktivně se angažovat v boji proti muslimům, čímž reflektuje tehdejší představy o tom, jak by měl vypadat ideální křesťanský panovník. V tomto kontextu *Dopis Kněze Jana* slouží nejen jako historický dokument, ale také jako nástroj k formování a propagaci určitých politických a náboženských hodnot, které byly v té době považovány za žádoucí.

Existují také názory, že *Dopis Kněze Jana* může být vnímán jako příklad utopického díla. V popisu říše Kněze Jana se idealizovaně vykresluje společnost, kde neexistuje žádné

⁴⁴ BREWER, *Prester John*, s. 17.

⁴⁵ ZÁSTĚROVÁ a kol., *Dějiny Byzance*, s. 294. Mezi adresáty se objevovali různé postavy, v jednom rukopise (Hannover, Niedersächsische Landesbibliothek, Ms. IV 616, fol. 241r) je např. *Dopis* adresován Karlovi IV., viz WAGNER, *Die Epistola presbiteri Johannis*, s. 47 (č. 44).

⁴⁶ PHILLIPS, *Before Orientalism: Asian Peoples and Cultures in European Travel Writing*, s. 47.

porušování zákonů, kde jsou obyvatelé čestní a nikdy nelžou ani nekradou. Text vyzdvihuje nejen neobyčejnou sílu armády, ale i velké bohatství země, čímž vytváří obraz dokonalého a harmonického státu. Tato vize může být interpretována jako utopická fantazie, jejímž cílem je nejen představit ideální vladařství, ale také poskytovat čtenářům vzor dokonalé společnosti, která kontrastuje s realitou tehdejšího světa.

3.3 Datace

Tak jako většina středověkých listin obsahuje *Dopis Kněze Jana* ve svém závěru dataci. Ta je vyjádřena v redakci D, kde se lze dočíst, že Kněz Jan nadiktoval dopis pro Manuela 18. března 51. roku svého věku.⁴⁷ To je ovšem pro historiky údaj zcela nepoužitelný – jakožto výtvar fantazie nemá fiktivní Kněz Jan žádné datum narození. Proto je nutné pro určení doby vzniku informace jiného charakteru.

K přesné dataci *Dopisu Kněze Jana* se bohužel nedochoval dostatek informací a důkazů. Jako výchozí bod lze brát údaj z kroniky Alberica de Trois-Fontaines, kde se píše, že se tento dopis objevil v roce 1165. Alberic však svou kroniku píše po roce 1232, tedy s odstupem téměř 70 let.⁴⁸ Z toho důvodu nelze tuto dataci přijmout nekriticky, tedy bez doplnění o další informace z jiných pramenů. Jedním z nich je rukopis CC 253 uložený v rakouském Kremsmünsteru, ve kterém písař uvádí rok 1170.⁴⁹ Díky tomuto exempláři lze určit rok 1170 jako datum *post quem*, neboť se jedná o nejstarší datovaný rukopis obsahující *Dopis Kněze Jana*. Pravděpodobnost sepsání *Dopisu* v tomto pětiletém rozmezí je dále podpořena nepřímými argumenty. Ačkoliv existuje možnost, že byl tento text napsán v retrospektivním pohledu, dalo by se přesto spíše očekávat, že pokud je ve svých nejstarších verzích *Dopis* adresován Manuelovi I., tak by jeho vznik měl spadat do doby jeho vlády. Jak již bylo zmíněno, byzantský císař Manuel nastoupil na trůn v roce 1143 a vládl do své smrti v roce 1180,⁵⁰ což s navrhovanou datací souhlasí. Též informace vyplývající z paleografické analýzy nejstarších rukopisů, ve kterých je *Dopis* obsažen, poukazují na vznik v druhé polovině 12. století.⁵¹ Moderní bádání proto považuje za nejpravdivější vyjádření doby vzniku *Dopisu Kněze Jana* rozmezí let 1165–1170.

⁴⁷ BREWER, *Prester John*, s. 66: „Data in nostra civitate Bibrice XV Kalendas Aprilis anno LI nativitatibus nostrae“.

⁴⁸ BREWER, *Prester John*, s. 11–12.

⁴⁹ WAGNER, *Die Epistola presbiteri Johannis*, s. 53: „Circa annum domini M.C.LXX“.

⁵⁰ ZÁSTĚROVÁ a kol., *Dějiny Byzance*, s. 255–259.

⁵¹ BREWER, *Prester John*, s. 12.

3.4 Vývoj textu a pozdější interpolace

První badatel, jenž vydal edici *Dopisu Kněze Jana*, Friedrich Zarncke, pracoval s 96 opisy tohoto pramene v latině. O více než sto let později na jeho práci navázala Bettina Wagner. Ta dokázala objevit 207 rukopisů, jež obsahují *Dopis*.⁵² Když Keagan Brewer pracoval před téměř deseti lety na překladu tohoto textu do angličtiny, napočítal dalších 25 exemplářů.⁵³ Tato diplomová práce představuje dva další kodexy, které předchozím badatelům unikly. Je naprosto zřejmé, že opisů *Dopisu Kněze Jana* je obrovské množství a že v budoucnu se objeví další a další exempláře. V tuto chvíli lze odhadovat, že v latinské podobě existuje minimálně 237 rukopisů. Po přičtení vernakulárních překladů se toto číslo zvyšuje na minimálně 470 exemplářů.⁵⁴ Když vezmeme v potaz, že moderní bádání odhaduje, že se do dnešní doby dochovala přibližně desetina středověkých rukopisů, tak je zřejmé, v jak velké míře byl *Dopis Kněze Jana* rozšířený. Tento pramen musel být velmi populární a vlivný z hlediska středověkého vnímání Východu a jeho zázraků.

Zarncke představil ve svém díle model vývoje *Dopisu Kněze Jana*, který předpokládá, že původní, nejstarší text byl zároveň nejkratší a že každá pozdější úprava text doplňovala a rozšiřovala o další kapitoly, takže nejmladší redakce (podle jeho návrhu redakce E) je současně tou nejobsáhlejší.⁵⁵ Koncept lineárního vývoje textu, který předpokládá postupné rozšiřování původní verze o další interpolace až k nejkompexnější formě, nedostatečně zohledňuje možnost textových ztrát během procesu přenosu. Problematičnost Zarnckeho modelu se projevuje zejména v jeho kategorizaci redakcí D a E, protože redakce D obsahuje množství textových mezer, které v E nejsou přítomny.⁵⁶ Ačkoliv Bettina Wagner upozorňuje na komplikace spojené se Zarnckeho lineárním přístupem, tak zachovává jeho model šesti základních verzí, který pouze doplňuje o přesněji vyjádřenou charakteristiku speciálních zkrácených či prodloužených redakcí.⁵⁷

Bettina Wagner velmi podrobně dokazuje na základě textové analýzy těch nejstarších dochovaných rukopisů, že nejstarší verze a redakce B měly (společně se „zkrácenou verzí u“, tzv. *Kurzfassung b*) nám nedochovaný vzor (archetyp), ze kterého vycházely. Tudíž zde

⁵² WAGNER, *Die Epistola presbiteri Johannis*, s. 156.

⁵³ BREWER, *Prester John*, s. 299.

⁵⁴ BREWER, *Prester John*, s. 10.

⁵⁵ ZARNCKE, *Der Priester Johannes*, s. 897.

⁵⁶ WAGNER, *Die Epistola presbiteri Johannis*, s. 151.

⁵⁷ V německé literatuře používají pro nejstarší verzi termín *Urtext*, v angličtině jednoduše *Uninterpolated Version*. Pro následující verze potom *Redaktion A–E* a v angličtině *Interpolation A–E*.

používané označení „nejstarší verze“ neznamená nejstarší vůbec, pouze nejstarší dochovaná, neboť jí předcházela nadochovaná archetyp.⁵⁸

Ze všech dochovaných opisů *Dopisu Kněze Jana* se v nejvyšším počtu vyskytuje redakce B, čítající nejméně 67 exemplářů. Tuto redakci lze považovat za standardní podobu tohoto textu ve středověku. Druhou nejpočetnější skupinou je neinterpolovaná verze, která se dochovala ve 36 exemplářích. Redakce C čítá 29 exemplářů. Nejméně zastoupené redakce D a E mají jedna čtrnáct a druhá sedm exemplářů.⁵⁹

Rukopisy, jež zachovaly do dnešní doby *Dopis Kněze Jana* v neinterpolované podobě, poukazují na fakt, že v této skupině textů se určitě nedochovalo mnoho předloh, ze kterých vycházejí různé, málo se lišící varianty. Neinterpolovaná verze má velmi blízko k redakci B a obě vycházejí z archetypální předlohy.

První interpolace, označována písmenem A, je velmi malého rozsahu. Rozšiřuje vyprávění o popisu sklizení pepře s pomocí ohně, který zažene či spálí hady a ještěrky. Kromě toho je text nezměněn. V redakci B je oproti neinterpolovanému textu rozšířeno vyprávění o pepři a úplně na konci je přidán popis druhého paláce, ve kterém je zázračná zásoba jídla a léčiv. Palác je popsán jako velká hala s kopulí představující nebeskou klenbu, která je podpírána zlatými sloupy. Sloupy se zužují a jsou zakončeny drahokamy, jejichž třpyt a jas poskytuje veškeré potřebné osvětlení. Při porovnání textů lze popsat odlišující se skupinu rukopisů, které spadají do anglického prostředí. Z nich později vznikla redakce C.

Redakce C má zvláštní význam proto, že byla vzorem pro pozdější první zpracování *Dopisu* tiskem.⁶⁰ Na samém konci středověku se proto stala velmi rozšířeným čtením tohoto pramene. V této redakci je vyprávění o druhém paláci rozšířené o popis pramene mládí, dále přidává popis léčivé vody vedle písečného moře, ale především vysvětluje, že v Janově říši jsou uvězněny národy Gog a Magog a další, které pokořil Alexandr Veliký a které budou opět vypuštěny, až začne vládnout Antikrist a přijde soudný den.

Obsahově nejdelší je redakce E. Ačkoliv Zarncke ji identifikoval jako chronologicky mladší než redakci D, Bettina Wagner nenachází pro jeho tvrzení žádné důkazy. Naopak se zdá, že redakce D vznikla zkrácením redakce E. Toto tvrzení je dále podpořeno datací dochovaných

⁵⁸ WAGNER, *Die Epistola presbiteri Johannis*, s. 150–155.

⁵⁹ WAGNER, *Die Epistola presbiteri Johannis*, s. 157.

⁶⁰ WAGNER, *Die Epistola presbiteri Johannis*, s. 174.

opisů obou verzí, kde redakce E zůstává chronologicky starší. Redakce E se objevuje ke konci 13. století, zatímco redakce D nejspíše vznikla v první polovině 14. století. Předlohou pro obě dvě tyto varianty textu však zůstává redakce C.

Bettina Wagner doplňuje toto základní schéma neinterpolovaného textu s redakcemi A–E o několik „zkrácených verzích“.⁶¹ Pro potřeby této práce stačí poznamenat, že používá speciální označení „zkrácená verze b“ (*Kurzfassung b*) pro tři různé rukopisy, které všechny vychází z redakce B, ale zkracují ji pokaždé trochu jinak. Tyto tři nezávislé výňatky tvoří speciální a poněkud nesourodou skupinu, která však neměla na další zpracování textu žádný vliv. Jejím dalším doplněním je rozlišení druhé, mladší tradice *Dopisu Kněze Jana*, která vznikla ve Francii, odkud se později rozšířila dál. Jedním speciálním případem jsou „přepřacované verze I–III“ (*Bearbeitung I–III*), které vznikly kombinací latinské předlohy redakce E a francouzské verze.⁶²

Popis vývoje jakéhokoliv středověkého pramene, který byl velmi populární a dochoval se v mnoha opisech, je pokaždé značně komplikovaný a mívá tendenci působit nepřehledně. Důvodem je specifická šíření textů prostřednictvím práce písařů, kteří si jednotlivé verze volně upravovali. Z výše podaného přehledu vývoje a vzájemného ovlivňování různých verzí *Dopisu Kněze Jana* je zřetelné, že zatímco jeden písař se rozhodl vzor, který měl před sebou, v některých místech doplnit a rozšířit, jiný písař naopak svou předlohu zkrátil či zestručnil. Nejdůležitějším závěrem této analýzy je počet dochovaných opisů v jednotlivých skupinách, a to především v případě redakce D, která má v bohemikálním prostředí svůj zvláštní význam (viz podkapitulu 5.1).

3.5 Přítomnost legendy o Knězi Janovi v Evropě před vznikem *Dopisu*

Vůbec poprvé se postava se jménem Jan, přicházející z Indie, v pramenech objevuje v tzv. *De Adventu Patriarchae Indorum ad Urbem sub Calisto Papa secundo*. Tento anonymní text vznikl přibližně v polovině 12. století a popisuje událost z roku 1122. Tehdy se před papežem Kalixtem II. objevil cizinec, kterého tento text označuje jako patriarchu Indie Jana. S pomocí tlumočníka papeži vyprávěl o své zemi. Popsal mu velikost a slávu tamějšího hlavního města, popsal, že jeho země protéká řeka, jež pramení v ráji, ale především mu vyprávěl o slavnostech

⁶¹ WAGNER, *Die Epistola presbiteri Johannis*, s. 170–173.

⁶² WAGNER, *Die Epistola presbiteri Johannis*, s. 214–215.

sv. Tomáše apoštola, jehož ostatky jsou v jeho zemi uchovány a uctívány. Každý rok prý mniši Tomášovo tělo opatrně naaranžují na trůn v jejich kostele a Tomáš zázračně ožívá, jeho tělo se hýbe, ač je již tisíc let mrtvé, a nabízí svou vlastní rukou hostii pouze těm, kteří jsou praví ve své víře. Po vyslechnutí jeho vyprávění papež i všichni ostatní přítomní chválili Krista a boží zázraky.

Tato stručná zpráva by mohla být pouhou legendou či zábavnou povídkou, nebýt druhého pramene, který popisuje tu samou událost a potvrzuje její faktičnost. Tímto pramenem je dopis Oda, opata ze Saint-Rémi v Remeši, který byl tehdy u přijetí tohoto cizince papežem osobně přítomen. Stejně jako předchozí pramen píše o tom, že vyslechli vyprávění o velkém bohatství indické krajiny a o zázracích spojených se světcem Tomášem. Oproti *De Adventu* doplňuje ještě informaci o tom, že papež tomuto cizinci nevěřil a za šíření takových lží mu pohrozil exkomunikací. Opat Odo také potvrzuje, že obecně bylo takovému vyprávění těžké uvěřit. Ale cizinec složil přísahu, že vše co říká je pravda, čemuž papež i ostatní uvěřili, a až poté pochválili boží všemohoucnost.

Oba prameny popisují stejnou událost – příchod cizince, jenž se představil jako Jan z Indie, v roce 1122. Rozdíly mezi nimi však poukazují na to, že se tyto texty navzájem neovlivňují. Zaprvé používají jinou terminologii: zatímco *De Adventu* mluví o Janovi jako o patriarchovi Indie, opat Odo ho nazývá indickým arcibiskupem. Zadruhé se odlišují obsahově, a to ve vysvětlení Janovy motivace k uskutečnění tak daleké cesty. První pramen vypráví, že Jan cestoval do Konstantinopole, neboť byl zvolen nejvyšším církevním představitelem ve své zemi po smrti svého předchůdce. Dle tradice měl být v hlavním městě Byzance v této pozici potvrzen. Odův dopis vysvětluje, že Jan vyrazil do Konstantinopole, protože umřel princ Indie. Císař se rozhodl, že se s ním do jeho domoviny vrátí jeden z jeho synů. Po cestě však bohužel přišel o život. Císař mu poté nabídl tedy druhého ze svých synů, ale jeho stihl stejný osud. Ačkoliv zoufalý Jan nevěděl, co má dělat, tak se vrátil znovu k císaři, který mu však dalšího syna nenabídl, jen mu doporučil cestovat dál do Říma a zde poprosit o radu. Tyto rozdíly mezi oběma prameny potvrzují, že se v roce 1122 opravdu před papežem objevil cizinec, ale že by přišel z Indie, je velmi nepravděpodobné. Tento muž musel být velmi znalý v křesťanské nauce. Ať už to byl kdokoliv, podařilo se mu přesvědčit Evropany o zázračných a podivných aspektech země, ze které prý pocházel. Informace o této návštěvě u papeže Kalixta II. se objevuje v kronikách ještě na konci 15. století.

Třetím pramenem, jenž zmiňuje Kněze Jana ještě před vznikem *Dopisu*, je kronika Oty z Freisingu. Jeho *Chronica sive Historia de duabus civitatibus*, sepsaná v 40. letech 12. století, popisuje v sedmé knize, v kapitole 33, že byl svědkem toho, když Hugo, biskup z Jabaly, tedy z Antiochijského knížectví, podával zprávu papeži Evženovi III. Zmínil se, že to není dávno, co jakýsi vládce se jménem Kněz Jan slavně zvítězil ve velké bitvě nad Peršany. Poté chtěl zamířit do Jeruzaléma, ale nemohl překročit řeku Tigris, a tak se vrátil domů.⁶³ Na tomto prameni jsou důležité dvě informace. Zprvu se jedná o první zmínku Kněze Jana s tímto specifickým titulem. První dva prameny ho nazývaly patriarchou a arcibiskupem, nyní je pojmenován v původní latině *presbyter*. Zadruhé je tato zmínka v Otově kronice charakteristickou ukázkou kombinování pravdy a fantazie při vyprávění příběhu Kněze Jana. V tomto případě lze vyzorovat vztah k reálné historické události, jež se uskutečnila 9. září 1141. Jde o bitvu na Katvanské planině, nedaleko Samarkandu, ve které utrpěl saldžúcký sultán Sandžara přes značnou přesilu svých vojsk velkou porážku.⁶⁴ Zpráva o bolestné prohře muslimského vůdce byla v křižáckých státech přijata s nadšením a zdá se, že právě v tento moment byly předchozí naděje na nalezení křesťanského spojence na Východě propojeny s tímto úspěchem. Porážka sultána Sandžara jako kdyby potvrdila zprávy o tom, že kdesi v Indii je mocný vladař, jenž pomůže Evropanům osvobodit Svatou zemi, jak biskup Hugo informoval papeže Evžena III. Tento dojem byl pravděpodobně posílen skutečností, že přemožitelem Sandžara byl Yelü Dashi, který, přestože sám buddhista, ve své říši ochraňoval nestoriánské křesťany.⁶⁵ Tato skutečnost, společně s porážkou muslimského vůdce, pravděpodobně položila základ pro identifikaci Yelü Dashiho s postavou Kněze Jana.⁶⁶

3.6 *Dopis Kněze Jana a křížové výpravy*

Dopis Kněze Jana byl sepsán v období mezi druhou a třetí křížovou výpravou. Opisy tohoto pramene se začaly šířit bezprostředně po jeho vzniku, ale o recepci legendy o brzkém příchodu pomoci ve formě zmínek v jiných dílech lze najít jen málo. Většinou jde jen o krátké poznámky, například Gerald z Walesu ve svém díle *De Vita Galfridi Archiepiscopi Eboracensis* rétoricky

⁶³ HOFMEISTER, *Otonis episcopi Frisingensis Chronica*, s. 366: „Presbyter Iohannes – sic enim eum nominare solent – tandem versis in fugam Persis cruentissima cede victor extitit. Post hanc victoriam dicebat predictum Iohannem ad auxilium Hierosolimitanae ecclesiae procinctum movisse, sed, dum ad Tygrim venisset ibique nullo vehiculo traducere exercitum potuisset...”

⁶⁴ KOLMAŠ, *Příběh kněze Jana*, s. 124.

⁶⁵ BECKINGHAM, *The Quest for Prester John*, s. 271–290.

⁶⁶ KOLMAŠ, *Příběh kněze Jana*, s. 125.

použil postavu Kněze Jana jako symbol egoismu a nadřazenosti.⁶⁷ Ve stejné době jako Gerald z Walesu pořídil Roau d'Arundel, přímý účastník křížové výpravy, první překlad *Dopisu Kněze Jana* do vernakulárního jazyka.⁶⁸ Ke své verzi v anglonormanském nářečí navíc připsal, že to není nic víc než zvláštní příběh o exotických divoch, které může někdo brát za pravdu a někdo za fantazii. S počátkem páté křížové výpravy se množí zmínky o Knězi Janovi v textech dalších autorů. To souvisí s tím, že na její průběh měla víra v existenci silného spojence na Východě významný vliv.

Pátá křížová výprava, uskutečněná v letech 1217–1221, zahrnovala vojenské konflikty v oblasti Svaté země a v Egyptě. Křižáci, kteří dosáhli několika částečných úspěchů při dobývání území v Egyptě, obdrželi zprávy o úspěšných vojenských akcích v oblasti Asie. Kromě legendy o Knězi Janovi se mezi účastníky páté křížové výpravy rozšířilo proroctví o setkání mocného vládce ze Západu a Východu v Jeruzalémě, kde měli společně jednou provždy porazit muslimskou armádu. V naději, že Kněz Jan přivede potřebnou podporu, podobně jako císař Fridrich II., se rozhodli vyčkat na jeho příchod. Jejich čekání se však prodloužilo až na šest měsíců.

Důležitým pramenem pro poznání křižácké mentality je korespondence Jakuba z Vitry, akkonského biskupa, který psal různým církevním představitelům v Evropě. Přesvědčuje je, že kdyby se spojily síly křesťanských králů z kraje Kněze Jana s dalšími poslanými poutníky, tak by neměli protivníci šanci je porazit. Po šestiměsíčním čekání na posily zahájili křižáci útok na jih směrem na Káhiru, jejich postup byl však zastaven muslimským vojskem. Za jejich porážku částečně nese vinu víra v legendu o Knězi Janovi, neboť během čekání na jeho příchod došlo ke změně počasí. Muslimská armáda takticky využila rozlité Nilu do širší krajiny, a tak měla dost času na přeskupení svých sil a porážku Rúmského sultanátu v dnešním Turecku. V době páté křížové výpravy se též objevuje aktualizace příběhu z *Dopisu Kněze Jana*. Rozšiřuje se dílo s názvem *Relatio de Davide*, jehož hlavní postavou je pravnuček Kněze Jana. Obsahově jeho příběh odpovídá životopisu Čingischána (Temüdzina), kromě víry v křesťanství. Tento pramen je kompilací zdrojů o mongolské válečné historii a různých špatně pochopených latinských překladů arabských děl.⁶⁹

⁶⁷ BREWER, *Prester John*, s. 274.

⁶⁸ AGRIGORAEI, *Roau d'Arundel et sa technique de traduction*, s. 150.

⁶⁹ BREWER, *Prester John*, s. 97.

3.7 Říše Kněze Jana v kontextu středověkých cestopisů

Křížové výpravy výrazně posílily kontakt mezi Evropou a Blízkým východem, což zpřístupnilo nové možnosti nejen pro obchod, ale také pro diplomacii a misijní činnost zaměřenou na šíření křesťanství do vzdálených oblastí. Počátky cestování prvních Evropanů dál na Východ splývají s dobou mongolských vpádů do Evropy, tedy přibližně kolem poloviny 13. století. Tyto náročné cesty byly motivovány nejen obchodními, ale také diplomatickými zájmy zaměřenými na hledání potenciálních spojenců v boji proti muslimům.⁷⁰ Tato tendence se, jak už bylo zmíněno, odráží též v *Dopisu Kněze Jana*. První evropští cestovatelé, kteří se odvážili na tyto zdlouhavé cesty, poté vyprávěli o svých zážitcích v exotických zemích, jež navštívili, ve spisech, které se staly velmi populární (tedy hodně opisovanou) literaturou. Je pozoruhodné, že i když je říše kněze Jana produktem středověké fikce a fantazie, přesto se objevuje v několika cestopisech. Několik cestovatelů tvrdí, že tuto bájnou říši osobně navštívili. Moderní čtenář by mohl okamžitě dojít k závěru, že autoři těchto textů si vymýšlejí, protože jejich tvrzení přece nemůžou být pravdivá. V tomto kontextu je však nezbytné pochopit rozdíl mezi středověkou mentalitou a tou naší, která je ovlivněna osvícenským důrazem na vědeckou přesnost. Člověk cestující na Východ ve vrcholném středověku, jenž znal vyprávění o Knězi Janovi, neměl důvod zpochybňovat jeho existenci. Bylo pro něj přirozené věřit, že někde v těchto vzdálených krajích se jeho říše nachází. Své osobní zkušenosti a svědectví pak přizpůsobil předem vytvořenému vzorci, který vycházel z jeho stávajících představ.

Nejslavnějším z těchto středověkých cestovatelů je nepochybně Marco Polo, benátský obchodník, který strávil na konci 13. století ve východní Asii celých sedmáct let. Jeho vyprávění o Kublajovi, Velkém chánovi všech Mongolů, a o putování po provinciích jeho říše se rozšířilo po celém kontinentě a bylo přeloženo do mnoha vernakulárních jazyků. Jedna z těchto verzí se dochovala v knihovně Národního muzea v Praze v rukopise se signaturou III E 42.⁷¹ V tomto kodexu se nachází opis *Milionu* Marka Pola přeložený do staročeštiny, který poskytne následující citace z Polova vyprávění. Kněze Jana zmiňuje na pěti různých místech. Nejprve vypráví epizodu z dějiny Tatarů, kteří byli daňově poddáni „velikému královi, jenž sloviše Uncham, jemuž latině neb vlasky pop Jan říekají, o němž vešken svět mluví.“⁷² Dále vysvětluje, že došlo k velké bitvě mezi Knězem Janem a Čingischánem, ve které byl Jan poražen a zabit. O několik kapitol dále popisuje zemi „Tengut“,⁷³ kde vládne jeden z potomků

⁷⁰ VALTROVÁ, *Středověká setkání s „jinými“*, s. 9.

⁷¹ BARTOŠ, *Soupis rukopisů Národního muzea v Praze I*, s. 142 (č. 732).

⁷² HODURA, HORÁK, *Milion*, s. 62.

⁷³ HODURA, HORÁK, *Milion*, s. 72.

Kněze Jana a kde se nachází vlasti Gog a Magog. Poslední příběh lépe odpovídá charakteristice Kněze Jana, jak je nastíněna v jeho *Dopise*, protože pojednává o tom, jak chytře přemohl krále Daria, který mu od té doby byl věrný a poslušný. Pátá zmínka je pouze jednou větou o tom, že řeka Karomoram pramení v říši Kněze Jana.⁷⁴ Pozornost si zaslouží tvrzení Marka Pola, že o Knězi Janovi mluví celý svět. Společně s vysokým počtem dochovaných opisů toto svědectví poukazuje na to, že Janovo jméno a jeho říše byly známými pojmy a součástí tehdejších znalostí o cizích zemích. Mimo to je Kněz Jan ve vyprávění Marka Pola spíše historickou postavou, většinou se objevuje v příbězích o tom, co se již odehrálo v minulosti.

Dalším mužem, jenž se podíval do východních zemí osobně, je Odorik z Pordenone (asi 1280/1285–1331). Tento františkánský mnich strávil v Asii asi deset let svého života. Do dnešního Pekingu doputoval asi 50 let po Marku Polovi. Ve svém díle zmiňuje říši Kněze Jana při popisu své zpáteční cesty. Na cestu zpět do Evropy se vydal po třech či čtyřech letech strávených v dnešním Pekingu, kde mohl najít zázemí v kostele, který tam založil papežský legát Jan z Montecorvina.⁷⁵ Říše Kněze Jana byla prvním územím, které musel na své dlouhé cestě domů překonat. Podle jeho svědectví tedy ležela bezprostředně na západ od dnešního Pekingu. V tomto umístění se shoduje jak s Markem Polem, tak také s Janem z Montecorvina, kteří říši Kněze Jana rovněž popisují jako oblast shodující se s Vnitřním Mongolskem. Na počátku 14. století se zde nacházelo území mongolského kmene Öngütů. Tito lidé byli nestoriány již po staletí. Od dob Čingischána se jim dostávalo poměrně velké suverenity a většina jejich knížat nesla křesťanská jména. Jako příklad můžeme uvést Korgize († 1298), öngütského prince, který byl pokřtěn Janem z Montecorvina.⁷⁶ V tomto kontextu lze najít obsahovou linku mezi hledáním křesťanského vládce z Východu a nestoriánskou komunitou mezi mongolskými kmeny. Odorik v porovnání s Markem Polem zmiňuje říši Kněze Jana jen krátce. Informuje o tom, že tamější hlavní město se jmenuje Koshang, což odpovídá hlavnímu městu Öngütů, které prý není větší než severoitalské město Vicenza. Ještě předtím však zaznamená (pro badatele zabývající se Knězem Janem) slavnou větu, že ani jedna setina toho, co se o něm říká, jako kdyby to bylo nepopíratelné, přitom není vůbec pravda.⁷⁷ Touto promluvou se však nesnaží popřít existenci tohoto vládce či zdiskreditovat *Dopis Kněze Jana* jako celek, pouze říká, že popis zázraků a Janovy moci je značně přemrštěný.

⁷⁴ Veškeré zde uvedené zmínky lze najít v HODURA, HORÁK, *Milion*, s. 62–63, 72–73, 101–102 a 119.

⁷⁵ SOMMER, LIŠČÁK, *Odorik z Pordenone: z Benátek do Pekingu a zpět*, s. 13.

⁷⁶ LIŠČÁK, *Bratr Odorik a jeho zpráva o východních krajích světa*, s. 53–55.

⁷⁷ BREWER, *Prester John*, s. 195: „per multas civitates et terras veni versus terram Prestiçane, de quo non est centesima pars eius quod quasi pro certo dicitur de ipso“.

Dopis Kněze Jana je úzce propojen s po staletí velmi populárním dílem, *Cestopisem Jana z Mandevillu*. Oba tyto texty popisují vzdálené země, ve kterých se realie mísí s fantastickými mýty. *Cestopis Jana z Mandevillu* vznikl v polovině 14. století a jeho záhadný autor, který sám o sobě prozrazuje, že je rytíř ze St. Albans, podává vyprávění z jeho cest do Svaté země, Číny a Indie. Moderní bádání poukazuje na to, že toto dílo je především kompilátem různých starších zdrojů. Mezi nimi je také *Dopis Kněze Jana*, ze kterého autor *Cestopisu Jana z Mandevillu* čerpá v mnohem větší míře než předchozí dva zmínění cestovatelé. Zatímco Marco Polo a Odorik z Pordenone Kněze Jana spíše jen zmiňují, Jan z Mandevillu ve svém díle shrnuje skoro celé znění *Dopisu Kněze Jana*. Píše o rozlehlosti a bohatství jeho říše, o hlavním městě a mnoha vzácných kamenech, kterých je v této oblasti přebytek. Důležité je zdůraznit, že *Cestopis Jana z Mandevillu* se dochoval v nejméně 250 rukopisech.⁷⁸ Šlo o velmi populární dílo, které bylo přeloženo do mnoha vernakulárních jazyků, včetně češtiny. Vysoký počet dochovaných opisů *Dopisu Kněze Jana* a *Cestopisu Jana z Mandevillu* prokazují na význam těchto děl, které zřejmě vzbuzovaly značný zájem. Oba tyto texty sehrály klíčovou roli v utváření středověké evropské představy o vzdáleném Východě.

Kněz Jan se v různé míře a v různých kontextech objevil v mnoha dílech, a to nejen cestopisných. Taktéž byl součástí encyklopedické literatury a jeho říše je součástí několika středověkých a raně novověkých malovaných map světa. Vliv *Dopisu Kněze Jana* na tehdejší literární produkci svědčí o tom, jak hluboko zakořenily mýty o vzdálených zemích a křesťanských komunitách a jak tyto příběhy formovaly geopolitické a náboženské myšlení středověké Evropy.

3.8 Politická situace v Evropě v době vzniku *Dopisu Kněze Jana*

Dopis Kněze Jana byl sepsán v letech 1165 až 1170, v době vlády Fridricha I. Barbarossy (vládl 1152–1190). Toto období začátku druhé poloviny 12. století bylo v Evropě charakterizováno významnými konflikty mezi tímto císařem Svaté říše římské a papežstvím, které se týkaly rostoucího napětí mezi světskou a církevní mocí.⁷⁹ Tato doba byla také svědkem konfliktu byzantského císaře Manuela I. Komnenose (vládl 1143–1180) s Benáťany, jejichž rostoucí vliv a bohatství podkopávaly stabilitu jeho říše. Konflikt mezi byzantským císařem a benátskými obchodníky přispěl k prohloubení propasti mezi Byzancí a zbytkem Evropy, což se nakonec

⁷⁸ DELUZOVÁ, *Cesta kolem světa*, s. 13.

⁷⁹ LOUD, *The Crusade of Frederick Barbarossa*, s. 22–40.

projevilo při čtvrté křížové výpravě, kdy došlo k dobytí Konstantinopole v roce 1204.⁸⁰ Celkově lze poukázat na silnou provázanost mezi obdobím vzniku *Dopisu Kněze Jana* a vyhlášováním křížových výprav. V době předcházející jeho sepsání se uskutečnila druhá křížová výprava (1147–1149), jež reagovala na pád města Edessy do rukou muslimů. V době následující po sepsání *Dopisu* došlo ke třetí křížové výpravě (1189–1192), kterou vedli významní evropští panovníci včetně Fridricha Barbarossy, anglického krále Richarda Lví srdce či francouzského krále Filipa II. Augusta.⁸¹

S ohledem na výše nastíněné okolnosti politické situace v Evropě v době před sepsáním *Dopisu Kněze Jana* je nutné tento pramen vnímat též jako součást politické komunikace. Ačkoliv nelze identifikovat reálného autora *Dopisu* jménem, je možné odhadnout, že se jednalo o vzdělaného muže, jehož politické sympatie patřily císaři Fridrichovi. Všichni moderní badatelé se shodují, že původní autor *Dopisu Kněze Jana* pocházel z Evropy a psal v latině. Slessarev dále navrhnul, že alespoň část svého života tento anonym strávil na Blízkém východě (konkrétně ve městě Edessa), kde měl možnost se doslechnout o legendách o Indii, o křesťanských komunitách uctívajících sv. Tomáše a o jakémisi Janovi, o jehož moci a říši kolovaly fantastické příběhy.⁸² Vyloučit však nelze ani možnost, že autor *Dopisu* nikdy Evropu neopustil, že možná byl členem Fridrichova dvora a veškeré informace obsažené v jeho díle se dozvěděl z již existujících zdrojů či vyprávění účastníků druhé křížové výpravy.⁸³ Přestože téměř všechny informace o autorovi *Dopisu* je nutné pouze odhadovat, jedna skutečnost je zcela zřejmá. Dílo, které vytvořil, představuje idealizovaný obraz cílů Fridrichovy politiky.

Fridrich I. Barbarossa vnímal svůj císařský titul jako zodpovědnost za řád celé křesťanské společnosti, která mu byla dána přímo od Boha. Jeho cílem bylo prosadit svou autoritu v oblastech Německa a Itálie. Pokusy o kontrolu církve v italských oblastech ho přivedly do konfliktu s papežskou stolicí, která už dlouho bojovala za právo dosazovat biskupy na úkor světské moci, a s městskými útvary, které během první poloviny 12. století získaly výraznou míru autonomie.⁸⁴ Jako odpověď na Fridrichovo tažení do Itálie v roce 1158 sestavil papež Hadrián IV. opozici sestávající z lombardských měst, v čele s Milánem. Spojence papež našel v byzantském císaři Manuelovi a Vilémovi I. Sicilském, neboť se oba obávali příliš silné pozice

⁸⁰ RILEY-SMITH, *The Oxford history of the Crusades*, s. 129.

⁸¹ RILEY-SMITH, *The Oxford history of the Crusades*, s. 35–47.

⁸² SLESSAREV, *Prester John*, s. 55.

⁸³ Jediná informace v celém *Dopisu Kněze Jana*, kterou nelze přisoudit žádnému staršímu literárnímu zdroji, je zmínka o problémech s koňmi v Indii, kde bylo chování koňů zkomplikováno klimatem a dalšími faktory. Viz BREWER, *Prester John*, s. 52: „Equos paucos habemus et viles.“; SLESSAREV, *Prester John*, s. 48–49.

⁸⁴ BECKINGHAM a HAMILTON (ed.), *Prester John: the Mongols and the Ten Lost Tribes*, s. 176.

římského císaře a jeho říše. Po smrti papeže Hadriána v roce 1159 došlo k papežskému schizmatu. Fridrich I. věřil, že má právo zasáhnout v této situaci a zjistit, který z papežů je ten právoplatný, a proto svolal koncil, který podpořil Viktora, zatímco zbytek Evropy se přikláněl k Alexandrovi.

V této situaci se na různých politicky důležitých místech v Evropě objevuje text, který vypadá jako poselství Kněze Jana, mocného vládce Indie. Ten lze vnímat jako jeden z několika důkazů o Fridrichově usilovné snaze o budování kultu královské moci pro propagandistické účely.⁸⁵ Dalším důkazem je přenesení kosterních pozůstatků tří těl, které byly objeveny při přestavbě milánské baziliky di Sant'Eustorgio a označeny za relikvie Tří králů. V roce 1164 je Rainald z Dasselu, Fridrichův kancléř, přikázal slavnostně přenést do kolínské katedrály. Propagandistický účel tohoto aktu spočíval v symbolické deklaraci o pozici císařské autority, jež se odvíjí přímo od Boha. Kaple svatých Tří králů v Kolíně se měla stát centrem kultu křesťanského kralování a její zřízení je třeba chápat jako součást vědomého záměru císaře a jeho kancléře prosadit právoplatné místo králů v křesťanském společenství, místo vznešenější, než jaké jim přisuzoval císařův hlavní odpůrce Alexandr III. Nebyl to ojedinělý čin, druhým příkladem tohoto budování kultu je událost z roku 1165, kdy Fridrich slavil Vánoce v Cáchách. Vzдорopapež Paschal III. při oslavách narození Ježíše Krista kanonizoval zakladatele západní říše, Karla Velikého. Během osmnácti měsíců tak říše získala vlastního papeže, podřízeného císaři, a dvě královské svatyně, jednu na počest orientálních králů v Kolíně nad Rýnem, druhou na počest západního panovníka v Cáchách.⁸⁶

Pozici *Dopisu Kněze Jana* ve středu Fridrichova úsilí o omezení politické síly papežské stolice lze sledovat na základě obsahové analýzy obrazu císařské moci v tomto prameni. *Dopis* vykresluje kněze Jana jako ideálního křesťanského panovníka, který sjednocuje a spravuje rozsáhlou a prosperující říši. Tento obraz odráží císařské ideály, které se Fridrich I. Barbarossa snažil ztělesnit během své vlády. Zobrazení Kněze Jana jako vládce s církevní autoritou, moudrostí a spravedlností připomíná obraz, který Fridrich sám pěstoval jako právoplatný vůdce křesťanstva, pověřený Bohem k udržování řádu a ochraně církve. Kněz Jan je prezentován jako nejvyšší vládce, který se nepodřizuje papežské autoritě, ale naopak vykonává svou moc nezávisle, s božským pověřením. To se shoduje s Barbarossovými snahami prosadit své politické zájmy nad papežem, tedy udržet si právo jmenovat biskupy a řídit záležitosti církve ve své říši. Koncept univerzální křesťanské monarchie, jak je líčen v *Dopisu Kněze Jana*,

⁸⁵ BREWER, *Prester John*, s. 12.

⁸⁶ BECKINGHAM a HAMILTON (ed.), *Prester John: the Mongols and the Ten Lost Tribes*, s. 176–178.

rezonuje s jeho ambicemi vytvořit sjednocenou křesťanskou říši pod jeho vedením. Zobrazení říše kněze Jana jako utopického křesťanského království, kde nikdo nelže ani nekrade, kde neexistují žádné hříchy, lze vnímat jako idealizovaný odraz toho, co by středověký učenec považoval za utopii pozemského království. V neposlední řadě *Dopis* připomíná naléhavost křižáckého poslání. Kněz Jan je zde vykreslen jako potenciální spojenec v boji proti muslimským mocnostem, podobně jako Fridrich sám vedl třetí křížovou výpravu přibližně dvacet let po rozšíření tohoto dopisu.

Mezi historiky, kteří se zabývají *Dopisem Kněze Jana*, existuje neshoda ohledně jeho utopického rozměru. Myšlenku, že autor *Dopisu* měl v úmyslu vykreslit říši kněze Jana jako utopii křesťanského království, rozvinul zejména Bejczy.⁸⁷ Závěry této diplomové práce však naznačují, že hlavním cílem autora bylo, kromě podpory Fridrichova kultu, ztvárnit Indii a Východ obecně jako fantastický prostor s bizarní faunou a flórou, kde žijí různá monstra. Snaha o vytvoření díla, jež podá souborný popis těchto pozoruhodných končin, a zároveň předvede idealizovaný obraz Fridrichovy politiky, zřetelně převládá nad někdy zvažovaným utopickým rozměrem. Za vedlejší motivaci autora *Dopisu* je vhodnější označit podporu křižáckého úsilí o osvobození Svaté země. *Dopis Kněze Jana* je v tomto kontextu nadějí na blížící se úspěch tohoto úsilí. Nabídka brzké pomoci v podobě tažení Kněze Jana a jeho obrovské armády měla povzbudit morálku křižáků. Obecně řečeno lze interpretovat záměr *Dopisu Kněze Jana* jako snahu zdůraznit přítomnost křesťanů na Východě, kteří jsou připraveni a odhodláni pomoci v boji proti muslimům. O existenci východních křesťanských církví, jakými byly např. arménské, etiopské či indické komunity, byli evropští učenci velmi dobře obeznámeni. Takové spojenectví by zcela jistě napomohlo jednotě, stabilitě a zvýšenému sebevědomí západní křesťanské ekumeny.

Posledním významným politickým kontextem doby šíření *Dopisu Kněze Jana* byla expanze mongolské říše pod vedením Čingischána, která začala v první polovině 13. století. Postup mongolského vojska, jež si postupně podrobilo rozsáhlá území v Asii, začal vyvolávat v Evropě strach, neboť jejich vojenské úspěchy neměly obdoby. Mnozí Evropané v nich viděli naplnění apokalyptických proroctví o příchodu národů Gog a Magog.⁸⁸ Tento strach a očekávání konce světa ještě více podněcovaly zájem o mýtické postavy, jako byl Kněz Jan, který měl být potenciálním spojencem proti této hrozbě z Východu. Tímto způsobem se *Dopis Kněze Jana* objevil v kontextu složitého propojení západní a východní politiky, kde se mýty a legendy staly

⁸⁷ BEJCZY, *La lettre du Prêtre Jean*.

⁸⁸ VALTROVÁ, *Středověká setkání s „jinými“*, s. 16.

nástrojem pro vyjádření naděje, obav a propagandy v neklidné době střetů mezi politickými mocnostmi, náboženskými autoritami a vojenskými hrozbami.

3.9 Víra v existenci Kněze Jana

Ještě před tím, než byl *Dopis Kněze Jana* vůbec sepsán, se objevily určité pochybnosti o tom, kolik pozornosti věnovat zprávám o jakémisi mocném vladaři sídlícím na Východě. Ota z Freisingu se ve své kronice vrací k hlavnímu tématu, poté co přetlumočil svědectví Huga z Jabaly o Knězi Janovi, se slovy „ale dost o tom.“⁸⁹ Ačkoliv je těžké posoudit na základě těchto pár slov Otův názor o věrohodnosti informací, jež vyslechl od Huga z Jabaly, je možné jeho slova zasadit do kontextu reakce papežské kurie. Papež Evžen III. totiž nevěnoval příběhu o Knězi Janovi velkou pozornost.⁹⁰ Zatímco na Hugovu žádost o podporu ve znovudobytí Edessy reagoval bezprostředně vydáním papežské buly o druhé křížové výpravě, ve věci navázání jakéhokoliv diplomatického kontaktu s tímto Knězem Janem nepodnikl vůbec nic. Pokud by Kněze Jana považoval za reálnou možnost nalezení spojence, neexistoval by důvod, proč by do jeho říše nevyslal diplomatickou misi, zejména s ohledem na stále se zhoršující vojenskou situaci ve Svaté zemi. Ze shrnutí výše uvedených faktů je zřejmé, že před rozšířením samotného *Dopisu Kněze Jana* bylo vyprávění o něm pravděpodobně vnímáno spíše jako kuriozita či téměř legendární příběh než jako reálná politická skutečnost.

Jakmile se začal zvyšovat počet opisů *Dopisu Kněze Jana*, stala se postupně tato postava pevnou součástí středověkého souboru znalostí o Východu. Obsah *Dopisu* harmonicky zapadal do již existujících představ Evropanů o této oblasti, které byly založeny například na vyprávění o Alexandrovi Velikém. Existence kněze Jana a rozsáhlost jeho říše, plné zajímavých a podivuhodných věcí, byla dále potvrzována očitými svědky, kteří do těchto krajín cestovali. Tito cestovatelé ve svých spisech ujišťovali své obecenstvo, že informace, které předkládají, pocházejí buď z důvěryhodných zdrojů, nebo přímo z jejich osobních zkušeností. Takové formulace se staly typickým doprovodem cestovatelských textů, přičemž některé z nich byly dokonce do textu dopisovány později, což naznačuje, že jejich obsah mohl vzbuzovat určité pochybnosti.⁹¹ Navzdory tomu však ve středověkých pramenech nenalezneme žádný důkaz o tom, že by někdo zpochybnil existenci kněze Jana. Jediným náznakem skepse jsou poznámky

⁸⁹ HOFMEISTER, *Otonis episcopi Frisingensis Chronica*, s. 367.

⁹⁰ BREWER, *Prester John*, s. 8.

⁹¹ VALTROVÁ, *Středověká setkání s „jinými“*, s. 22.

písařů *in margine*, které nabádají k opatrnosti při čtení či opisování *Dopisu kněze Jana*. Jeden z nich označil tento text jako těžko uvěřitelný a na konci doplnil větu: „Věř tomu, pokud chceš, ale není to evangelium.“⁹² Jiný písař zase lakonicky poznamenal, že komu se chce tomu věřit, ať tomu věří. Je možné ale najít poznámky opačného charakteru, kdy jeden písař odkázal na jiný text v kodexu, který potvrzoval pravdivost toho, co četl v *Dopise*. Z toho je jasné, že rozdíly v přístupu k věrohodnosti obsahu *Dopisu Kněze Jana* byly založené na individuálním přesvědčení jednotlivých písařů, které se s textem setkali. Žádný z nich však nešel tak daleko, aby zpochybnil existenci Kněze Jana jako takovou.

Dopis Kněze Jana představuje zajímavou kombinaci pravdy a fikce. Zatímco částečně vychází z reálných událostí bitvy na Katvanské planině, jeho obsah je převážně fiktivní a odpovídá tradici tehdejších textů o Východu, které byly plné příšer a zázraků. Jelikož nebylo možné tyto příběhy ověřit, víra či nevíra v jejich pravdivost zůstávala individuální záležitostí. Příšery a divy, které údajně obývaly království kněze Jana, nebyly ani zcela ověřitelné, ani zcela vyvratitelné, a často šlo o přirozené jevy, které byly interpretovány v extrémní podobě, například obr jakožto zvětšený člověk nebo trpaslík jako člověk zmenšený.⁹³ Ve světě středověké Evropy, kde bylo možné vědět o vzdálených částech Asie jen velmi málo, byly vyprávění o těchto tématech brána jako doklad zázračné složitosti Božího díla a jako potvrzení, že nic není nemožné. Protože středověcí Evropané nemohli Východ vidět na vlastní oči, vyplňovali tuto mezeru příběhy z druhé ruky, cestovatelskými zprávami a legendami, mezi něž patřil i příběh o knězi Janovi. To je také dáno odlišným vnímáním nadpřirozena v době před osvícenstvím a racionalitou 19. století. Hranice mezi reálným a nadpřirozeným nebyla tak ostrá jako dnes, takže středověcí lidé nemuseli nutně věřit všemu, co se v *Dopise* píše, ale byla to součást jejich imaginárního světa, v němž se orientovali.

3.10 Přesun říše Kněze Jana do Etiopie

Dosud byla řeč pouze o Východě, tedy především o Indii, avšak *Dopis Kněze Jana* byl od pozdního středověku též geograficky spojován s Etiopií. Kněz Jan se ve svém dopise nazývá králem Tří Indií, což byl termín používaný v této době pro nejasně definovanou oblast ležící za islámskými územími Blízkého východu. Toto nepřesné vymezení umožňovalo další geografické interpretace. V důsledku toho, když na počátku 14. století dorazilo do Evropy

⁹² BREWER, *Prester John*, s. 18.

⁹³ BREWER, *Prester John*, s. 25–26.

etiopské poselstvo, byl Kněz Jan ztotožněn s etiopskými císaři.⁹⁴ Tato asociace nebyla zcela neopodstatněná, etiopští panovníci byli ve shodě s *Dopisem* mocnými křesťanskými vládci, jejichž říše se nacházela v těsné blízkosti s muslimským územím. Z hlediska politické orientace měli taktéž zájem angažovat se v boji o osvobození Svaté země.

Spojení mezi Knězem Janem a etiopskými císaři významně přispělo k dalšímu udržování této legendy. Jakmile se toto spojení ustálilo, dodalo představě Kněze Jana jako reálné historické postavy na věrohodnosti. Následně se slova Kněz Jan proměnila v označení dědičného titulu, se kterým se zacházelo podobně jako s tituly Velkého chána nebo chalífy. Etiopští císaři se tak poskytli evropským učencům možnost, jak konečně uspokojit jejich touhu Kněze Jana najít. V tomto ohledu je důležité zmínit portugalské objevné mise, které vyrážely po moři od poloviny 15. století a snažily se najít cestu k etiopskému Knězi Janovi. Historii vztahu mezi Portugalskem a etiopskou verzí Kněze Jana již hojně rozebírá sekundární literatura,⁹⁵ proto zde dále není potřeba jí věnovat více pozornosti, neboť s českými zeměmi tato linie příběhu Kněze Jana nemá žádnou souvislost. Důležité je upozornit, že Kněz Jan byl po celé trvání středověku a raného novověku vnímán jako nezpochybnitelná součást souboru znalostí o historicko-geografické podobě světa. Nezáleželo na tom, zda byl v Etiopii či Indii, zásadní bylo to, že jeho příběh vyvolával znovu a znovu velký zájem. *Dopis Kněze Jana* četli mniši v kláštorech, studenti univerzit nebo faráři na venkově v celé Evropě a jejich opisy tohoto pozoruhodného textu se dochovaly v různých kodexech dodnes.

⁹⁴ BREWER, *Prester John*, s. 23.

⁹⁵ Např. BALDRIDGE, *Prisoners of Prester John: the Portuguese mission to Ethiopia in search of the mythical king*.

4 Rukopisný korpus

Jak již bylo řečeno, *Dopis Kněze Jana* byl ve středověku značně rozšířeným textem. Níže uvedený korpus čítá 17 exemplářů, které lze zařadit do proveniencí českých zemí. Cílem je poskytnout u každého kodexu, který obsahuje opis *Dopisu Kněze Jana*, co nejpřesnější informace o místě jeho vzniku a dataci. Kromě analýzy vlastnických poznámek jsou doplněny údaje o konkrétní verzi a rozsahu opisu. V neposlední řadě obsahuje poznatky o textech, které se nachází v konkrétním kodexu společně s *Dopisem*. Ačkoliv je v moderní bádání metoda porovnání obsahu různých rukopisů celkem běžná, je důležité mít na zřeteli limity tohoto postupu. V současnosti rukopisy nemusí vypadat tak, jak vypadaly ve středověku, mohly být převázány později, složky do nich mohly být druhotně vloženy či mohlo dojít a také často docházelo ke ztrátě a poškození některých folií. Existuje také možnost, že skladba rukopisu byla dílem náhody, a ne vždy je možné za složením rukopisu hledat promyšlený koncept. Přesto je vytvoření svázaného kodexu produkt lidské činnosti a jako takový právoplatně podléhá zkoumání a následné interpretaci. Na konci podrobného zápisu o jednotlivých exemplářích se nachází zkrácená verze seznamu dochovaných opisů.

Z praktického hlediska jsou jednotlivé exempláře v tomto korpusu seřazeny na základě geografické příslušnosti, a to podle dnešního místa uložení. Konkrétně jsou exempláře seřazeny abecedně, dle města, ve kterém sídlí instituce, kde jsou dnes uloženy. V tomto ohledu následuje předkládaný korpus jako vzor seznam Bettiny Wagnerové,⁹⁶ jejíž monografie představuje nejdůležitější příspěvek do bádání o Knězi Janovi moderní historiografie.

Tato práce je chronologicky a geograficky zaměřená na středověké české země. Dolní hranici časového vymezení tvoří samotný vznik sledovaného pramene, tedy 60. léta 12. století. Horní hranici tvoří, ač arbitrárně zvolený, přesto v historiografii naprosto běžný rok 1500. Používané termíny „bohemikální prostředí“ či „bohemikální proveniencí“ odkazují na snahu zachytit knižní kulturu v českých zemích z hlediska dostupnosti *Dopisu Kněze Jana* pro obyvatele českých zemí ve středověku. Jde tedy o opisy tohoto pramene, které buď vznikly v českých zemích, nebo zde byly k dispozici, tedy čteny. Proto následující korpus obsahuje i kodexy, které jsou dnes uloženy daleko za hranicemi současné České republiky. Výběr rukopisů byl založen na tom, zda se mohl středověký čtenář s daným rukopisem setkat v českých zemích.

⁹⁶ WAGNER, *Die Epistola presbiteri Johannis*, s. 25–130.

Pokud je, jak naznačuje úvod této práce, cílem analýza rukopisné kultury českých zemí na základě sestavení souboru dochovaných opisů *Dopisu Kněze Jana*, pak předkládaný korpus nabízí informace dvojího typu, které by k nalezení odpovědi měly přispět. Zaprvé je tento korpus souborným přehledem všech dochovaných opisů tohoto pramene v českých zemích. Zadruhé sleduje kodikologický kontext těchto exemplářů, tedy hodnotí jejich vnitřní sestavu, její patrnou či chybějící logičnost, a především vztahy mezi jednotlivými spisy, které se v níže uvedeném korpusu objevují. Průběžně je také věnována pozornost otázce, jakou pozici *Dopis Kněze Jana* v daných kodexech zastává, v jaké redakci je opsán a zda se vyznačuje jakýmkoliv specifickými odchylkami. Hlavním cílem zároveň zůstává pokusit se zjistit, co tento pramen a jeho výskyt v českých zemích vypovídá o lidech, kteří se rozhodli věnovat čas a úsilí jeho opsání.

4.1 Seznam dochovaných opisů z bohemikálního prostředí

Rukopis **Ms. theol. lat. fol. 635** se váže k vratislavské diecézi a první polovině 15. století (datace z roku 1414 na fol. 132v).⁹⁷ Dnes je uložen v Berlínské státní knihovně, jež ho zakoupila v roce 1900. Na vznik v okolí Vratislavi poukazuje výběr svátků v textech mší, které naplňují téměř všechna folia tohoto kodexu. Je mezi nimi např. v roce 1253 kanonizovaný sv. Stanislav nebo v roce 1267 kanonizovaná sv. Hedvika, kteří jsou lokálně s tímto městem spojeni. Na přední předsádce se nachází záznam o vlastnictví farního kostela v městě Lubin (součástí poznaňské diecéze): „Iste liber est ecclesie Lobinensis pro predicatore“. *Dopis Kněze Jana* je v tomto rukopise opsán až na úplném konci. Předchozích 140 folií je popsáno liturgickými texty, k závěru doplněnými pár poznámkami a exempli. *Dopis* ale je nejspíš napsán stejnou rukou, jen trochu menším písmem. Zde se tedy jedná o opis, který byl svázan na konec kodexu, který se jinak věnuje nijak nesouvisejícímu obsahu. Navíc písař svou předlohu značně zkrátil. Opsal neinterpolovanou verzi (*Urtext*), ale pouze kapitoly 1, 9–14, 21–31 a 39. Následně asi pokračoval dalším výběrem následujících kapitol, to však není jisté, text je zde přerušen kvůli chybějícímu listu.

V první polovině 15. století vznikl rukopis, který byl uložen pod signaturou **Cod. 1282** v univerzitní knihovně v Kaliningradu. Dnes je bohužel nezvěstný,⁹⁸ ani Bettina Wagner nebyla

⁹⁷ BECKER, BRANDIS, *Die theologischen lateinischen Handschriften in Folio der Staatsbibliothek Preussischer Kulturbesitz Berlin*, s. 114–116; WAGNER, *Die Epistola presbiteri Johannis*, s. 31 (č. 13).

⁹⁸ PÄSLER, *Handschriftenbeschreibung 13952*.

v jeho dohledání úspěšná,⁹⁹ zdá se, že byl zničen za druhé světové války. O náležitosti k českému prostředí zde není pochyb díky početným informacím z kolofonů. Na fol. 115v je informace o původu ze slezského Frýdku a na fol. 133v o písaři Šimonovi.¹⁰⁰ Dataci *ante quem* poskytuje kolofon na fol. 214v: „Anno domini 1453“. *Dopis Kněze Jana* zde byl opsán v redakci D, adresován je Michaelovi a sám o sobě je datován do roku 1401. Doprovázen byl v přímé blízkosti dílem *Historia de preliis*, tak jako v dalších exemplářích. Kromě toho se v tomto kodexu nacházel cestopis aneb *Itinerarium* Jana z Mandevillu, jenž říší Kněze Jana ve svém vyprávění explicitně zmiňuje (viz podkapitolu 3.7). Zajímavé je, že jde o latinskou verzi tohoto cestopisu, neboť v českém prostředí byly latinské verze málo rozšířené. Díla opsaná v rukopise Cod. 1282 jsou jinak poměrně různorodá, mimo výše zmíněnou trojici textů se zde nacházela např. Zlatá bula Karla IV. či legenda sv. Vojtěcha a sv. Alžběty Durynské. Tento kodex tedy obsahoval výběr textů, které byly v českých zemích hojně rozšířeny.

Rukopis **M II 162**, pocházející z olomoucké Vědecké knihovny, je exemplářem z první poloviny 14. století, který obsahuje pouze tři díla.¹⁰¹ *Dopis Kněze Jana* je zde opsán až jako poslední v pořadí, předchází mu *Legenda Aurea* Jakuba de Voragine a *De vita et obitu sanctorum patrum* od Isidora ze Sevilly. Žánrově a obsahově se zde *Dopis Kněze Jana* oproti těm dvěma dalším textům poněkud vymyká, což je zřetelné především proto, že *Legenda aurea* i text Isidora si jsou velmi blízké. Oba seznamují své čtenáře s těmi nejdůležitějšími a nejznámějšími svěťci. Je možné, že vazba mezi touto dvojicí a *Dopisem* spočívá v popularitě, neboť tato trojice textů obíhala nezávisle na sobě po Evropě ve velkém množství. Tento olomoucký kodex pochází z kartuziánského kláštera v Dolanech. Do Olomouce se dostal v roce 1437, kdy byl tento konvent evakuován v době husitských válek. Jedná se o opis redakce C, který končí kapitolou 94.

Z olomoucké pobočky Zemského archivu Opava pochází rukopis **CO 412** z první třetiny 15. století.¹⁰² Do českého prostředí jej zařazuje česká glosa na fol. 116r: „Váček, náprstek, byrylle, jehly, ostruhy, víno, pivo, ztrava, rukavice“. Majitelem tohoto kodexu a písařem v jedné osobě byl olomoucký kanovník Ondřej Ctiborův, strýc známého Augustina Olomouckého (viz podkapitolu 5.3). Na posledním foliu se dochoval fragment mší ke cti sv. Agáty

⁹⁹ WAGNER, *Die Epistola presbiteri Johannis*, s. 51 (č. 52).

¹⁰⁰ WAGNER, *Die Epistola presbiteri Johannis*, s. 51 (č. 52): „Finitur historia Allexandri Magnj Anno dominj 1412 Mensis Julij In castro Fredek“ a „scriptus per Simonem bohemum, et est finitus in fredek Anno domini M^o. quadringentesimo xij In vi. trinitatis“.

¹⁰¹ WAGNER, *Die Epistola presbiteri Johannis*, s. 82 (č. 110).

¹⁰² Bettina Wagner tento exemplář neviduje. Za poskytnutí informací a fotokopie rukopisu děkuji Jaroslavu Svátkovi a Štěpánu Kohoutovi.

a sv. Scholastiky z 12. století. Zezadu je k zadnímu přidešti přilepen seznam listin olomoucké kapituly. Kromě opisu *Dopisu Kněze Jana* se v tomto kodexu nachází deset dalších děl, které tvoří konzistentní historicko-geografické dílo, jež se soustředí na oblast Orientu. Jako obvyklý doprovod zde figuruje *Historia de preliis*, která *Dopisu* bezprostředně předchází společně s epitafy Alexandra Velikého. Přímo za opisem *Dopisu* se nalézá cestopis Odorika z Pordenone obsahující tzv. protestace autorů, které tvoří součást jeho spisu, potvrzují jeho vyprávění a historikům slouží k rozlišování, o jakou verzi se jedná. Odorikův cestopis má s *Dopisem Kněze Jana* úzkou souvislost, protože Janovu říši ve svém líčení zmiňuje a přímo stvrzuje, že ji navštívil (viz podkapitulu 3.7). Dále se v rukopise CO 412 nachází *Kronika Martina* z Opavy (*Chronicon Martimiani*), opsaná společně s výpisky z *De natura rerum* Tomáše z Cantimpré, zaměřenými podobně jako *Dopis Kněze Jana* na popis lidských monster. Zvláštní zmínku si též zaslouží dílo *De locis sanctis Terrae Hierusalem*, které napsal antiošský arcijáhen Rorgo Fretellus.¹⁰³ S tímto literátem se osobně znal olomoucký biskup Jindřich Zdík, jenž se s ním setkal při své cestě do Jeruzaléma. První verze *De locis sanctis* byla dokonce Zdíkovi věnována. Celkově vzato lze rukopis CO 412 považovat za příklad toho, že byl *Dopis Kněze Jana* vnímán jako součást geografické poučné literatury, která podávala informace o Východě a jeho historii. O tom také symbolicky svědčí malá kresba mapy světa na fol. 2r, jejímž autorem je nejspíš také Ondřej Ctiborův, neboť nápisy s názvy světadílů jsou napsány jeho rukou.

Rukopis **G 29** je dnes uložen ve sbírce knihovny pražské metropolitní kapituly, jež je uchována v Archivu Pražského hradu.¹⁰⁴ Dle kolofonů na fol. 97v a 122v, které uvádějí rok 1459, a datace z roku 1462 na fol. 340r lze tento exemplář situovat do začátku druhé poloviny 15. století. Na předním přidešti je údaj o tom, že tento kodex byl součástí knihovny pražského katedrálního probošta jménem Jiří Barthold Pontanus z Breitenberka (1550–1614), jenž svou sbírku rukopisů věnoval kapitule. Tento velmi rozsáhlý kodex obsahuje texty různorodého žánru. Opis *Dopisu Kněze Jana* se nachází na začátku společně s dílem, které v předkládaném korpusu tvoří doprovodnou dvojici ve více exemplářích. Jedná se o *Historia de preliis*, vyprávění o životě Alexandra Velikého. Rukopis G 29 obsahuje též dvě různé verze příběhu o zániku Troji, jednu v latině a jednu v německém překladu. Tento exemplář tvoří pomyslnou dvojici s rukopisem A 14, neboť se v nich kromě *Dopisu* objevují dvě další stejná díla. Jde o *De vita et moribus philosophorum* přisuzované Walterovi Burleymu a *Breviloquium de virtutibus* sepsané Janem

¹⁰³ HRBÁČOVÁ a kol., *Jindřich Zdík (1126–1150)*, s. 19.

¹⁰⁴ PODLAHA, *Soupis rukopisů knihovny Metropolitní kapitoly pražské*, s. 101–104 (č. 1022); WAGNER, *Die Epistola presbiteri Johannis*, s. 98–99 (č. 140).

z Walesu.¹⁰⁵ Obě tato díla se dochovala ve vysokém počtu rukopisů, jsou to standardní učebné pomůcky, se kterými se dá setkat ve studentském prostředí. Poslední dílo, které není unikátní pouze pro tento exemplář, je *Vita Apollonii regis Tyri*, jež také patří mezi hojně opisované texty ve středověké Evropě. Kromě těchto narativních textů obsahuje rukopis G 29 mnoho dalších zápisů, např. korespondenci Enea Silvia Piccolominiho nebo Jana Kapistrána s Janem Rokycanou, dále traktát o zemědělství, různé právní listiny a texty zaměřené na židovskou tematiku. Co se týče *Dopisu Kněze Jana*, tak se zde nachází redakce D, adresátem je Michael. Písař též doplnil marginální poznámky s poměrně detailnějšími názvy kapitol. Rukopis G 29 má také přímou souvislost s rukopisem VI G 21, neboť jeden z nich sloužil jako vzor pro opis *Dopisu Kněze Jana* tomu druhému. Vidmanová se domnívá, že původním vzorem byl rukopis VI G 21,¹⁰⁶ zatímco Bettina Wagner označuje za vzor naopak rukopis G 29.¹⁰⁷ Vyloučit však samozřejmě nelze ani jiný společný vzor, jenž se do dnešních dob nedochoval.

Další exemplář z téže knihovny, rukopis **H 9**, pochází z přelomu 14. a 15. století.¹⁰⁸ Na předním předeští je zhotoven obsah, který poskytuje informaci o terminu ante quem: „1458 in die Katharine“. O podobném původu jako u předchozího exempláře svědčí vlastnická poznámka na fol. 1r: „Ex Bibliotheca Ecclesiae Pragensis“. S tímto rukopisem lze spojit konkrétní jméno jednoho písaře, Václava Rubíka. Ten je k roku 1418 doložen jako vikář kanovníků v katedrále sv. Víta a jako držitel prebendy v Srbči.¹⁰⁹ Při porovnání rukopisu H 9 s rukopisem MH, 48 4 5, 3581¹¹⁰ lze rozpoznat identické incipity *Kroniky Martina z Opavy*. Též v dalších opisech některých děl těchto kodexů jsou shody, což znamená, že nejspíš sdílely společnou předlohu, jež se nacházela v kapitule sv. Víta.¹¹¹ Dále tento kodex obsahuje cestopis Odorika z Pordenone, stejně jako olomoucký CO 412. V rukopise H 9 je *Dopis Kněze Jana* opsán v redakci E, která se ovšem odlišuje změněným pořadím kapitol. Většina textů v tomto kodexu jsou narativní povahy, mimo již zmíněné *Kroniky Martina z Opavy* zde jsou excerpta z Kosmovy kroniky nebo *Vita Caroli IV.* a podobně. Zdá se, že *Dopis* tu zapadá do mozaiky všemožného poznání o světových dějinách.

¹⁰⁵ K vyprávění o původu šachů z *Breviloquia* obsaženém v tomto rukopise viz CERMANOVÁ, SVÁTEK, ŽŮREK, BAŽANT, *Přenos vědění*, s. 556.

¹⁰⁶ VIDMANOVÁ, Středolatinská „beletrie“ jako prostředek k poznávání cizích zemí, s. 18.

¹⁰⁷ WAGNER, *Die Epistola presbiteri Johannis*, s. 99.

¹⁰⁸ PODLAHA, *Soupis rukopisů knihovny Metropolitní kapitoly pražské*, s. 122–123 (č. 1063); WAGNER, *Die Epistola presbiteri Johannis*, s. 100 (č. 141).

¹⁰⁹ CERMANOVÁ, SVÁTEK, ŽŮREK, BAŽANT, *Přenos vědění*, s. 286.

¹¹⁰ Mnichovo Hradiště, Zámecká knihovna, MH, 48 4 5, 3581, fol. 1r–102v.

¹¹¹ CERMANOVÁ, SVÁTEK, ŽŮREK, BAŽANT, *Přenos vědění*, s. 288.

Z přelomu 15. a 16. století pochází rukopis **Křižovníci VI D 11**,¹¹² který je dnes uchován v Národní knihovně ve sbírce křižovnické knihovny.¹¹³ Na předním přídeští je poněkud barvitě vyhrůžující novověká vlastnická poznámka z první poloviny 16. století, která slibuje případnému zloději, že jako trest za jeho krádež mu supi roztrhají údy.¹¹⁴ Na titulní straně tisku lze číst poznámku o darování tohoto exempláře řádu Křižovníků s červenou hvězdou děkanem Janem Zatečenem z Kostelce nad Labem.¹¹⁵ *Dopis Kněze Jana* je zde opsán ve znění redakce C, adresátem je Manuel a vzorem pro písaře byla inkunábule původem ze Špýru, kterou lze datovat ante 1483. Rukopis Křižovníci VI D 11 obsahuje též *Relatio de adventu patriarchae*, tedy zdrojového předchůdce příběhu Kněze Jana (viz podkapitolu 3.5).

Ke kodexům menšího rozsahu patří v tomto korpusu klementinský exemplář se signaturou **VI G 21**.¹¹⁶ Tento rukopis pochází z prvních desetiletí 15. století a kromě několika malých poznámek obsahuje opisy pouze dvou děl. Vedle *Dopisu Kněze Jana* je to *Historia de preliis*, které předchází perokresba zobrazující Alexandra Velikého, jehož v kleci unáší dva nohové k nebesům. Písaře, jenž si tyto dva texty opsál, jmenuje informace na fol. 2v, která prozrazuje, že se jednalo o jakéhosi Macka. Že pocházel z českého prostředí, potvrzuje kolofon na fol. 43v: „Finis adest operis Kralowy Alexandrowy Knyhy“. To samé dosvědčuje zlomek opisu listiny, vydané 27. května 1399 v Žatci, jež potvrzuje donaci pro farní kostel P. Marie v Žatci. Tento opis byl napsán nejpozději v roce 1405 a je zde dochován na přední i zadní předsádce. Je možné, že písař Macek mohl být mnichem v klášteře v Postoloprtech, odkud by mohl mít přístup ke kodexům žatecké knihovny.¹¹⁷ V novověku se tento rukopis dostal do ditrichštejské knihovny, a to možná přes Ferdinanda Hofmanna z Grünpichlu a ze Střechova († 1607), šlechtice štyrského původu a člena dvorské rady Rudolfa II., jehož knižní sbírku získala ditrichštejská knihovna v roce 1669. V roce 1933 tento kodex vydražil vídeňský antikvariát Gilhofer & Ranschburg, u něhož byl poté zakoupen Národní knihovnou, jak stvrzuje přírůstkové číslo

¹¹² Jelikož se ve sbírce Národní knihovny nachází ještě jeden, úplně jiný rukopis se signaturou VI D 11, je zde pro přehlednost signatura raději doplněna o slovo „Křižovníci“, aby se předešlo záměně.

¹¹³ PRAŽÁK, *Katalog rukopisů křižovnické knihovny*, s. 30–32 (č. 23); WAGNER, *Die Epistola presbiteri Johannis*, s. 100 (č. 142).

¹¹⁴ WAGNER, *Die Epistola presbiteri Johannis*, s. 100: „Si dubitas, qui sim dominus tutorque libelli, continuo dicam, quod mihi nomen erit; Praesentem timeas furax auferre libellum, ni tua vulterbus membra terenda velis / L H V. manu propria“.

¹¹⁵ WAGNER, *Die Epistola presbiteri Johannis*, s. 100: „Ex libris P. Ioannis Clementis ord. Crucig. c. r. st. manu propria. Donatus a ... P. Ioanne Zateczeno, ... decano Kostelecensi cis Labe“.

¹¹⁶ WAGNER, *Die Epistola presbiteri Johannis*, s. 81–82 (č. 109). V digitální podobě je k dispozici na adrese: new.manuscriptorium.com/apis/resolver-api/en/catalog/default/detail/manuscriptorium%7CAIPDIG-NKCR_VI_G_21_3PHPL00-cs.

¹¹⁷ VIDMAŇOVÁ, *Znovu k Alexandrovi Velikému v Čechách*, s. 19.

na předním přičeščí. *Dopis Kněze Jana* je zde opsán v redakci D, a to ve stejném znění jako v rukopise G 29, neboť jak už bylo řečeno, jeden z nich byl vzorem pro ten druhý.

V Národní knihovně v Praze se dále nachází rukopis se signaturou **I F 8** z druhé poloviny 15. století.¹¹⁸ Na fol. 123r je podepsán Havel z Chrudimi, jenž je doložen jako písař v Praze v roce 1472.¹¹⁹ Opis *Dopisu Kněze Jana* se nachází spíše ke konci tohoto konvolutu, na fol. 269v–270v. Jedná se o zkrácenou redakci b2, jež začíná až kapitolou 9 a celkově je vynechána asi třetina kapitol na různých místech. Rukopis I F 8 v sobě schraňuje 24 různých textů, které svým zaměřením poukazují na studentské prostředí. Je mezi nimi soubor poznámek o gramatice, *Summa rhetoricalis*, *De geometrica*, fragment *Synonym* Isidora ze Sevilly či slovník sv. Jeronýma. Stejně jako v rukopise G 29 a X E 6 zde figuruje dílo Guida de Columna *Historia destructionis Trojae*. Dataci post 1468 uvádí univerzitní řeč nacházející se ke konci sborníku. Na fol. 12r je exlibris Petra Voka z Rožmberka z roku 1609.¹²⁰ Novověký vlastnický záznam treboňského kláštera z roku 1718 se nachází na fol. 1r, uvádí starou signaturu N. 18.

Další exemplář z této knihovny, rukopis **VIII D 1**, vznikl v průběhu 14. století v Praze.¹²¹ Tento kodex pochází z fondu knihovny Koleje národa českého pražské univerzity. *Dopis Kněze Jana* je zde opsán v přepracované verzi III (*Bearbeitung III*), text je však neúplný, končí již kapitolou 17. Ostatní díla v tomto kodexu se většinou týkají právní tematiky. Společně s *Dopisem* se tomuto směřování vymyká ještě jedno dílo, které se tu nachází, a to *Secretum secretorum*. Stejně jako *Dopis Kněze Jana* je tento spis ve středověku extrémně populárním, rovněž se dochoval ve vysokém počtu rukopisů. Zároveň je *Secretum secretorum* také fiktivním dopisem, v tomto případě je autorem Aristoteles a adresátem jeho student, Alexandr Veliký. Zdá se, že postava Alexandra Velikého opět doprovází příběh Kněze Jana, i když tady v jiné formě než obvyklá *Historia de preliis*. Písař rukopisu VIII D 1 si opsál *Dopis* až na závěr, za ním se nachází už jen humorné verše. Je možné, že *Dopis* a tyto verše zde doplňují potřebné studijní materiály jako něco navíc, co si písař opsál z vlastního zájmu.

¹¹⁸ TRUHLÁŘ, *Catalogus codicum manu scriptorum latinorum I*, s. 94–95 (č. 240); WAGNER, *Die Epistola presbiteri Johannis*, s. 101 (č. 143). V digitální podobě je k dispozici na adrese: new.manuscriptorium.com/apis/resolver-api/cs/catalog/default/detail/manuscriptorium%7CAIPDIG-NKCR_I_F_8_49KWQ6C-cs.

¹¹⁹ Na základě informace z kolofonu v Praha, NK, I E 39.

¹²⁰ Praha, NK, I F 8, fol. 12r: „domini domus a Rosenberg“.

¹²¹ TRUHLÁŘ, *Catalogus codicum manu scriptorum latinorum I*, s. 551–552 (č. 1496); WAGNER, *Die Epistola presbiteri Johannis*, s. 101 (č. 144).

V pražské Knihovně Národního muzea je uložen rukopis X E 6.¹²² Pochází z druhé poloviny 15. století, konkrétněji nejspíš z let 1462–1469, neboť tyto roky jsou uvedeny v chronologickém pořadí v kolofonu prvního a posledního díla tohoto kodexu.¹²³ Také písaře lze identifikovat, jeho jméno zní Jan z Protivína a uvádí, že jedno z děl dokončil ve Stodole u Protivína.¹²⁴ Na přední předsádce se nachází poznámka z poloviny 16. století o darování tohoto kodexu Kryštofem Pešíkem z Komárova faráři nedalekých Bezdědic.¹²⁵ Tento kodex obsahuje zdobné iniciály, které mají pozadí dekorované tapetovou malbou, jejíž kvalitu Brodský hodnotí jako sotva průměrnou.¹²⁶ *Dopis Kněze Jana* je zde opsán v redakci D, adresátem je Michael. Opis vyprávění o říši Kněze Jana je v tomto exempláři zařazen mezi různorodými beletristickými díly, mezi kterými má zvláštní význam dvojice *Historia de preliis* a *Historia destructionis Trojae*, jež se v tomto korpusu objevuje na více místech.¹²⁷ Exemplář X E 6 je jediným kodexem, v němž nejsou *Dopis* a *Historia de preliis* opsány přímo za sebou. Stejně jako ve dvou dalších rukopisech, se zde také nachází opis *De vita et moribus philosophorum* Waltera Burleyho. Texty obsažené v tomto kodexu se ve srovnání se zbytkem korpusu jeví jako příklad souboru krásné literatury. Kromě již zmíněných historiografických spisů zahrnují také romance a exempla. Je možné, že rukopis X E 6 v tomto případě sloužil jako sbírka příběhů, která měla nejen poučovat, ale i trochu pobavit.

K těm nejobsáhlejším kodexům patří v tomto korpusu exemplář ze Státního oblastního archivu v Třeboni se signaturou A 7.¹²⁸ Písařem přibližně tří čtvrtin tohoto kodexu je Kříž z Telče. Rukopis A 7 vznikl v letech 1454–1477 v Telči, Soběslavi a Horšovském Týně,¹²⁹ později do něj byly doplněny též texty až v Třeboni, kde Kříž strávil posledních 25 let svého života.¹³⁰ O bohemikálním prostředí zde není pochyby nejen díky Křížově autorství, ale také díky četným textům ve staročeštině. Mezi badateli je tento kodex známý především pro opisy české poezie

¹²² BARTOŠ, *Soupis rukopisů Národního muzea v Praze II*, s. 150 (č. 2721); BRODSKÝ, *Katalog iluminovaných rukopisů Knihovny Národního muzea*, s. 93 (č. 77). Bettina Wagner tento exemplář neneviduje. Viz VIDMANOVÁ, *Středolatinská „beletrie“ jako prostředek k poznávání cizích zemí*, s. 18.

¹²³ Praha, KNM, X E 6, fol. 30v a fol. 275v.

¹²⁴ Tamtéž, fol. 30v: „f. IV. post festum Margarethe v Stodole u Protivinie a. d. 1462“ a fol. 252r: „f. III. in die Urbani per Johannem de Protivín“.

¹²⁵ Tamtéž: „nob. dominus Christophorus Pessik a Komarov donavit Paulo Camillo, parochio Bezdiedicensi“. Následuje vlastnická poznámka ze 17. století z krumlovské kaplanské knihovny: „parochiae Crumloviensis“.

¹²⁶ BRODSKÝ, *Katalog iluminovaných rukopisů Knihovny Národního muzea*, s. 93 (č. 77).

¹²⁷ BARTOŠ, *Soupis rukopisů Národního muzea v Praze II*, s. 150 (č. 2721).

¹²⁸ WEBER, SPUNAR, TRÍŠKA, *Soupis rukopisů v Třeboni a v Českém Krumlově*, s. 63–94 (č. 9); WAGNER, *Die Epistola presbiteri Johannis*, s. 125 (č. 190). V digitální podobě je k dispozici na adrese: digi.ceskearchivy.cz/440000.

¹²⁹ Třeboň, SOA, A 7, fol. 61r: „per me Crucem de Telcz, preceptorem in Sobieslaw 1477“; fol. 64r: „anno Domini M^oCCCC(L)IIII° in die sancti Benedicti in Telcz“; fol. 74v: „est finitus hic Johannes Anno domini m^occcc^oliiij^o magna feria terciā post tiburcī in telcz per Crucem de Telcz“.

¹³⁰ DOLEŽALOVÁ, DRAGON, *Kříž z Telče (1434–1504)*, s. 29.

a informace týkající se událostí druhé třetiny 15. století. Společně s rukopisy A 4 a A 6 tvoří skupinu exemplářů ze školních let. Tyto kodexy obsahují především školní texty, vznikaly v době, kdy Kříž z Telče získával své vzdělání.¹³¹ *Dopis Kněze Jana* se v tomto kodexu nachází v redakci D, adresovanou Michaelovi. O tom, že Kříže z Telče tento text zaujal, svědčí též přítomnost sedmi manicul, které se objevují rovnoměrně od začátku do konce. Kříž také připojil k *Dopisu* několik poznámek *in margine*. Rukopis A 7 dále obsahuje mnoho rozmanitých textů, např. výklad na Otčenáš, text o hebrejské abecedě, české i latinské básně, díla historiografická, právnícká a lékařská nebo verše a přísloví.¹³² S *Dopisem Kněze Jana* má souvislost *Vita Apollonii regis Tyri*, jež se nachází bezprostředně před ním a je součástí dvou dalších exemplářů tohoto korpusu. S obsahem vyprávění o Knězi Janovi přímo souvisí též text *De Gog et Magog*, které jsou také součástí alexandrovského diskurzu. V těsné blízkosti textu *Dopisu* je opsán seznam poutních míst Svaté země, který se též v tomto korpusu objevuje poměrně často a obsahově není *Dopisu* vzdálený.

Ve stejné knihovně je dnes uložen rukopis **A 14**, jenž vznikl v 15. století.¹³³ O původu z Karlštejna informuje kolofon na fol. 193v: „Finis est in die O clavis David in Karlsteyn“. Tento kodex je jeden z mála, kde je opis *Dopisu Kněze Jana* zařazen hned na druhém místě v pořadí. Jde o redakci D a v textu jsou tu a tam jinou rukou dopsány názvy kapitol (na fol. 9v que animalia et monstra aput eos sunt, na fol. 10r Formice, na fol. 10v Carnes hominum et bestiarum comedentes, na fol. 11v Mare arenosum, na fol. 12r Salamandra, Ad bellum procedens cruces deferens, na fol. 12v Amazones, na fol. 13r Bragmani). Zde také je *Dopis Kněze Jana* doprovázen dílem *Historia de preliis*, i když tady výjimečně je prohozené pořadí, ve kterém jsou opsány. Kromě těchto textů se v tomto kodexu nachází díla různých žánrů i zaměření. Více pozornosti si zaslouží ještě dvě z nich. K závěru písař opsal text o poutních místech ve Svaté zemi a ještě předtím tzv. *Historia reconciliationis*, která pojednává o konfliktu mezi papežem Alexandrem III. a Fridrichem Barbarossou. Že by byla souvislost mezi *Dopisem Kněze Jana* a tímto politickým bojem dvou velikanů 12. století karlštejnskému písaři známá, je málo pravděpodobné. Jak bylo již vysvětleno v podkapitole 3.9, středověcí čtenáři necítili potřebu tento pramen a samotnou existenci Kněze Jana zpochybňovat, takže zdánlivě s těmito dvěma politiky nemají souvislost.

¹³¹ DOLEŽALOVÁ, DRAGOUN, RIVERS, *Passionate Copying in Late Medieval Bohemia*, s. 33.

¹³² DOLEŽALOVÁ, DRAGOUN, *Kříž z Telče (1434–1504)*, s. 34.

¹³³ WEBER, SPUNAR, TRÍŠKA, *Soupis rukopisů v Třeboni a v Českém Krumlově*, s. 105–109 (č. 15); WAGNER, *Die Epistola presbiteri Johannis*, s. 126 (č. 191). V digitální podobě je k dispozici na adrese: digi.ceskearchivy.cz/512271.

Rukopis **Ott. lat. 2087** je dnes uložen ve vatikánské Apoštolské knihovně a pochází z let 1443–1462.¹³⁴ Písaře identifikovat nelze, ale dle jazykové podoby různých glos lze soudit, že byl německy mluvící osobou. Texty v tomto exempláři jsou seřazeny tematicky. První část textů, do které spadá i opis *Dopisu Kněze Jana*, lze popsat jako dějepisnou či geograficky zaměřenou. Druhá, kratší část obsahuje spisy, které jsou zaměřeny proti heretikům a jiným vyznáním. Zde jsou opsány díla protižidovská, protiislámská a protihusitská. Kromě díla *Scutum fidei* Jeronýma Pražského a parodie mešního obřadu s názvem *Missa de heretico Wikleff et eius discipulis* tu anonymní písař zařadil též cestopis Odorika z Pordenone, který je zmíněn již u záznamu o kodexu CO 412 a H 9. To není jediná podobnost mezi těmito dvěma exempláři. Kromě *Dopisu Kněze Jana* a cestopisu Odorika, totiž oba obsahují také velmi populární *Kroniku* Martina z Opavy. *Dopis Kněze Jana* je tu opsán v redakci D, adresován je Michaelovi. Tak jako v několika dalších exemplářích je doprovázen spisem *Historia de preliis*, ačkoliv v tomto případě je nejprve zařazen *Dopis* a *Historia de preliis* následuje okamžitě poté, ve většině ostatních výskytů to však bývá naopak. Zvláštní pozornost u exempláře Ott. lat. 2087 si zaslouží speciální umístění *Dopisu Kněze Jana* a Odorikova díla *Descriptio de partibus infidelium* ve dvou různých tematických částech. Ten, kdo jednotlivé díla svázal dohromady, jednoznačně vnímal vyprávění o říši Kněze Jana jako součást historie a ponaučení o světě či geografii, zatímco u Odorika zdůraznil nesprávnost teologických přesvědčení lidí, kteří žili daleko za hranicemi křesťanské ekumeny.

Vatikánský rukopis **Vat. lat. 4265** pochází z druhé poloviny 14. století.¹³⁵ Kolofony na fol. 26v a 236r uvádí dataci 1381 a 1368, přičemž ten na fol. 236r ukončuje právě text *Dopisu Kněze Jana*. Také známe jméno písaře, který opsál minimálně tři různá díla tohoto kodexu. Je jím Nicolaus z Grünenbergu, jenž byl farářem v Hlubčicích, které spadaly pod olomouckou diecézi.¹³⁶ Tento exemplář obsahuje vysoký počet různorodých textů, mezi nimi např. tři různé traktáty Mikuláše z Lyry či několik papežských bul. K závěru se vyskytují tři texty věnované popisu Svaté země a Říma. *Dopis Kněze Jana* se zde nachází v redakci D, adresované Manuelovi. Je psán rukou, jež se jinde v tomto rukopise nevyskytuje. Rukopis Vat. lat. 4265 obsahuje také několik děl eschatologické tematiky. Jde o *Praedictio super materia mendicitatis* od Jana Rupescissy, traktát *De Antichristo* a *De adventu Christi* již zmíněného Mikuláše z Lyry.

¹³⁴ ŠMAHEL, *Miscellanea Bohemica* ve vatikánském kodexu, s. 465; WAGNER, *Die Epistola presbiteri Johannis*, s. 111–112 (č. 165). V digitální podobě je k dispozici na adrese: digi.vatlib.it/view/MSS_Ott.lat.2087.

¹³⁵ WAGNER, *Die Epistola presbiteri Johannis*, s. 114–115, č. 170. V digitální podobě je k dispozici na adrese: digi.vatlib.it/view/MSS_Vat.lat.4265.

¹³⁶ Vaticano, BAV, Vat. lat. 4265, fol. 26v: „Explicit determinacio Nycolay de lira comparata per Nycolaum de Grünenberg plebanum in lobegescecz Anno domini Millesimo Trecentesimo Octuagesimoprimo...“ a fol. 236r: „Explicit anno domini milesimo tricencesimo lxxvij in vigilia ascensionis domini nostri ihesu cristi“.

Tyto texty mohou být spojeny s *Dopisem Kněze Jana* a popisem Svaté země na základě obsahové souvislosti (viz podkapitulu 5.2). Tento poměrně rozsáhlý rukopis představuje cenný soubor rozmanitých textů z druhé poloviny 14. století. Ačkoliv lze sledovat linku mezi *Dopisem Kněze Jana* a eschatologickými texty, zařazení *Dopisu* na úplný závěr kodexu naznačuje, že byl možná tento opis přidán dodatečně a bez žádné návaznosti na předešlý obsah.

Jedním z chronologicky nejstarších rukopisů tohoto korpusu je **IV F 33**, uložený v univerzitní knihovně ve Vratislavi.¹³⁷ Tento kodex pochází přibližně z první poloviny 14. století,¹³⁸ je psán úhledným raně gotickým písmem a obsahuje dekorativní iniciály. Novověká vlastnická poznámka na fol. 1r zmiňuje polský Jindřichově (pol. Henryków, součást vratislavské diecéze), kde se nacházel cisterciácký klášter.¹³⁹ *Dopis Kněze Jana* je zde opsán v redakci B a je adresován Manuelovi. Tak jako v několika dalších exemplářích je v tomto kodexu *Dopis* opsán v těsné blízkosti s dílem *Historia de preliis*. To samé platí o dvou textech pojednávajících o příběhu města Troji, které následují hned za ním. Podobná situace platí o dílu Isidora ze Sevilly, se kterým se v exemplářích tohoto korpusu lze setkat několikrát, a o textu *Vita Apollonii regis Tyri*. Zbytek rukopisu je věnován legendistickým textům a kázáním.

Vratislavský rukopis **III Q 1** je z počátku druhé poloviny 14. století.¹⁴⁰ Kolofony na fol. 29r a fol. 100v (tento ukončuje text *Dopisu Kněze Jana*) podávají informaci jak o dataci do let 1361 a 1365, tak o písaři jménem Jan z Poznaně.¹⁴¹ Na přední předsádce je následně vyobrazen erb vratislavského biskupa Jana IV. Rotha, který rukopis odkázal knihovně vratislavské katedrály. Po roce 1632 byl rukopis uložen v knihovně tamní univerzity. *Dopis Kněze Jana* se zde nachází až na samém závěru tohoto kodexu, je zde opsán v redakci B, vnější rohy folií jsou materiálně poškozené a opis končí kapitolou 87. Dle obsahové analýzy dalších děl zde opsaných lze soudit, že *Dopis* je v tomto případě součástí souboru poučných a zároveň pozoruhodných textů, sebraných na základě individuálního zájmu Jana z Poznaně, který texty v tomto kodexu doplnil mnoha maniculami. Na fol. 93v se také nachází doprostřed textu umístěná perokresba zobrazující lidské tělo. V rukopise III Q 1 jsou opsány především díla týkající se medicínské tematiky, jako např. traktát o pouštění žilou, o zdravé životosprávě žen, o léčivech, o alchymii

¹³⁷ WAGNER, *Die Epistola presbiteri Johannis*, s. 32–33 (č. 16). V digitální podobě je k dispozici na adrese: bibliotekacyfrowa.pl/dlibra/publication/7764.

¹³⁸ GÖBER, KLAPPER, *Katalog der Handschriften der ehemaligen Universitätsbibliothek Breslau*.

¹³⁹ Wrocław, BU, IV F 33: „Liber B. V. M. in Henrichau Bibliothecae inscriptus 1729“.

¹⁴⁰ WAGNER, *Die Epistola presbiteri Johannis*, s. 33–34 (č. 18). V digitální podobě je k dispozici na adrese: bibliotekacyfrowa.pl/dlibra/publication/39208.

¹⁴¹ Wrocław, BU, III Q 1, fol. 29r: „Explicit sub anno domini M° ccc° lxj° per manus iohannis posenanie“ a fol. 100v: „Scripta est litera sub anno domini M° ccc° lx° quinto sabbato post Udalrici per manus Johannis de Posenania“.

či o astronomii. Zdá se, že vyprávění o Knězi Janovi zde bylo doplněno k souboru textů přírodovědeckého zaměření.

4.1.1 Zkrácená verze

1.	Berlin, SBPK, Ms. theol. lat. fol. 635	141va–141vb Urtext
2.	Kaliningrad, BRU, Cod. 1282	116r–120v, 122r–126r redakce D
3.	Olomouc, VK, M II 162	334rb–337vb redakce C
4.	Olomouc, MK, CO 412	98ra–101vb ?
5.	Praha, APH-KMK, G 29	123v–128v redakce D
6.	Praha, APH-KMK, H 9	154r–167r redakce E
7.	Praha, NK, (Křižovníci) VI D 11	11r–16v redakce C
8.	Praha, NK, VI G 21	44r–52v redakce D
9.	Praha, NK, I F 8	269v–270v zkrácená verze b2
10.	Praha, NK, VIII D 1	243v–244v přepracovaná verze III
11.	Praha, KNM, X E 6	252v–258v redakce D
12.	Třeboň, SOA, A 7	64r–74v redakce D
13.	Třeboň, SOA, A 14	9r–18v redakce D
14.	Vaticano, BAV, Ott. lat. 2087	103ra–107vb redakce D
15.	Vaticano, BAV, Vat. lat. 4265	230r–236r redakce D
16.	Wrocław, BU, IV F 33	27va–30va redakce B
17.	Wrocław, BU, III Q 1	97va–100vb (98v–99r prázdné) redakce B

5 Šíření a recepce *Dopisu Kněze Jana* v českých zemích

Z chronologického hlediska se dají exempláře v korpusu středověkých opisů *Dopisu Kněze Jana* v českých zemích rozdělit na dvě skupiny. Dvě třetiny z nich pochází z průběhu 15. století. Starší vrstva opisů vznikla ve 14. století. Dva nejstarší opisy mají původ v klášterním prostředí. Jde o vratislavský rukopis IV F 33, který se váže k cisterciáckému klášteru v polském Jindřichově, a olomoucký M II 162, pocházející z kláštera v Dolanech. Zbývající tři exempláře v této starší vrstvě vznikly přibližně v polovině 14. století a v různorodých prostředích – pražské univerzity, Vratislavi a hlubčické fary. Mladší vrstva rukopisů v sobě skrývá dvě menší skupiny. Asi tak polovina exemplářů z 15. století totiž vznikla na samém počátku tohoto období, tedy ještě před vypuknutím husitských válek, zatímco tu druhou polovinu lze datovat spíše od 60. let dále. Fáze husitských válek tvoří jakousi pauzu, z let 1419–1434 se nedochoval ani jeden opis. Prokazatelně se tudíž *Dopis Kněze Jana* začal v českých zemích šířit od počátku 14. století. Z poslední třetiny tohoto století se však žádné exempláře nedochovaly. Dále se největší počet opisů dochoval z 15. století, kdy se kromě útlumu v době války šířil *Dopis* nejvíce.

V naprosté většině případů se *Dopis Kněze Jana* dochoval ve zde předkládaných rukopisech v celém rozsahu. Znatelně zkrácené opisy se nachází pouze ve třech exemplářích.¹⁴² U dvou výskytů nedošlo ke zkrácení textu volbou písaře, nýbrž kvůli materiální ztrátě posledních folií daného kodexu. Z hlediska pozice opisů *Dopisu Kněze Jana* tohoto korpusu je ve třech případech umístěn na začátku rukopisu, avšak nikoliv na prvním místě, nýbrž vždy na druhém nebo třetím.¹⁴³ Ve třech dalších případech byl pramen zařazen až na samotný konec kodexu.¹⁴⁴ Většina rukopisů však umísťuje tento pramen do střední části kodexu, takže o znatelně úmyslném a výrazném situování opisů z hlediska vnitřní výstavby těchto rukopisů nelze vyvodit žádné závěry.

5.1 Silné zastoupení redakce D

Na základě analýzy interpolací a dalších verzí opisů v korpusu *Dopisu Kněze Jana* v českých zemích lze konstatovat, že výrazným specifickým výskytem tohoto pramene v bohemikálním prostředí je markantní převaha opisů redakce D. Z celkového počtu sedmnácti exemplářů ve

¹⁴² Berlin, SBPK, Ms. theol. lat. fol. 635; Praha, NK, I F 8; Praha, NK, VIII D 1.

¹⁴³ Praha, APH-KMK, G 29; Třeboň, SOA, A 14; Wrocław, BU, IV F 33.

¹⁴⁴ Praha, NK, VIII D 1; Vaticano, BAV, Vat. lat. 4265; Wrocław, BU, III Q 1.

zde předkládaném korpusu je osm z nich ve verzi redakce D. Po dvou exemplářích se dochovala redakce B a C. Ostatní verze – neinterpolovaná (*Urtext*), zkrácená verze b2, redakce E a přepracovaná verze III – jsou v korpusu zastoupeny jen jedním opisem. Vysoký výskyt redakce D v prostředí českých zemí souvisí s celkovým trendem intenzivnější produkce rukopisů 15. století, která se vztahuje k reakci na papežské schizma a následující koncily. Výskyt redakce D dokazuje silnou tradici kulturní výměny mezi Čechami a Bavorskem. Právě v Bavorsku lze hledat původní místo vzniku této interpolace, neboť ta byla vytvořena z redakce E, jejíž počátky Bettina Wagner prokazatelně identifikuje v benediktinském klášteře v Tegernsee (asi 50 km jižně od Mnichova).¹⁴⁵ Dodnes se dochovalo velké množství rukopisů, které obsahují *Dopis Kněze Jana* a které byly produkovány v okolí kláštera v Tegernsee v 15. století, zřejmě protože odtud pocházel jeden z proudů reformních myšlenek zaměřených na obrodu mnišských řádů, ze kterých později vznikla např. Bursfeldská kongregace. Z tohoto prostředí pochází dnes nedochovaný vzor, jenž Bettina Wagner předpokládá pro speciální skupiny redakce D, které označuje jako D₂ a D₃.¹⁴⁶ Do skupiny D₃ řadí rukopisy Cod. 1282, G 29, Ott. lat. 2087, A 7 a A 14. Do skupiny D₂ řadí Vat. lat. 4265 a s bohemikálním prostředím nesouvisející rukopis uložený v Krakově. Na základě tohoto přehledu lze dokázat společný původ všech těchto exemplářů, a tudíž silnou propojenost rukopisné výměny v rámci českých zemí.

Tak jako se předpokládá provázanost mezi reformním myšlením a rozmachem v opisování *Dopisu Kněze Jana* v Tegernsee, tak lze odhadovat, že i v českém prostředí, kde se od konce 14. století šířily myšlenky na prosazení určitých změn v církvi, byl *Dopis Kněze Jana* a zvýšená poptávka po rukopisných opisech propojeny s utvářením intelektuálního arsenálu obou vyvíjejících se stran. Bartoš například předpokládal, že jedno ze specifických čtení *Dopisu Kněze Jana* v českých zemích souvisí s hledáním křesťanské komunity udržující původní, nezměněnou tradici apoštolské církve.¹⁴⁷ V tomto ohledu spojil *Dopis* s putováním Martina Kabátníka, člena Jednoty bratrské, do Svaté země a Egypta. Jeho cílem bylo najít takovou komunitu a navázat s ní kontakt v naději, že jejich zvyklosti potvrdí správnost bratrského učení a způsobů. Tato snaha o vyhledání původní křesťanské tradice poukazuje na to, jak bylo ve středověku a raném novověku na všechno nahlíženo optikou víry. Myšlenky vyjádřené

¹⁴⁵ WAGNER, *Die Epistola presbiteri Johannis*, s. 263.

¹⁴⁶ WAGNER, *Die Epistola presbiteri Johannis*, s. 187.

¹⁴⁷ BARTOŠ, *Za královstvím kněze Jana*, s. 175.

v *Dopisu Kněze Jana* se mohly v období volání po obnově církve stát jedním z argumentů pro změny v církvi, kupříkladu díky svému protipapežskému naladění.

5.2 Kodikologické kontexty

Z celkového pohledu na vnitřní strukturu rukopisů tohoto korpusu vyplývá na první pohled silná provázanost textů *Dopisu Kněze Jana* s dílem *Historia de preliis*.¹⁴⁸ Jako dvojice jsou opsány v osmi ze sedmnácti exemplářů.¹⁴⁹ O souvislosti mezi nimi není pochyb také proto, že jsou v sedmi z osmi těchto kodexů opsány v těsném sousedství. V pěti případech *Historia de preliis* textu *Dopisu Kněze Jana* bezprostředně předchází, ve dvou případech¹⁵⁰ je toto pořadí otočené. *Historia de preliis* (či *Historia de preliis Alexandri Magni*, tedy Dějiny bitev Alexandra Velikého) pochází z latinského překladu Leona z Neapole, který v 10. století zpřístupnil původní řeckou verzi od pseudo-Kallisthena. Vývoj tohoto díla je velmi komplikovaný a značně vysoký počet dochovaných verzí sám o sobě dokazuje obrovskou popularitu tohoto textu ve středověké Evropě.¹⁵¹ Vztah mezi vyprávěním o dobytelské cestě Alexandra Velikého a říši Kněze Jana je zřetelný především na základě obsahové analýzy. Oba texty popisují podivuhodnosti, se kterými se lze setkat při cestě po Asii. Geograficky se totiž říše Kněze Jana a dobytá území Alexandrový říše ve své východní části víceméně překrývají. Nejvíce jsou si podobné výběrem popisů některých zvláštností, např. o Amazonkách či národech Gog a Magog. Kněz Jan a Alexandr Veliký se v těchto vyprávěních také velmi podobají svými osobnostními znaky a chováním. Oba jsou příkladem dokonalého vládce, jehož říše je neskutečně rozsáhlá a armáda nepřekonatelná, a to přesto, že se nejedná o „pravého“ křesťana. V neposlední řadě lze podotknout, že jak *Dopis Kněze Jana*, tak *Historia de preliis* byla ve středověku značně rozšířená díla, která se dochovala ve stovkách exemplářů.

Podobně populární dílo, které se také týká Alexandra Velikého, má název *Secretum secretorum*. Společně s *Dopisem Kněze Jana* se ve zde předkládaném korpusu nachází v rukopisu VIII D 1. Obě tato díla mají formu rozsáhlých dopisů, které poskytují adresátovi zajímavé či pozoruhodné informace o světě. Ačkoliv pro středověkého pisáře by tento fakt zůstal skrytý, tak moderní

¹⁴⁸ VIDMANOVÁ, Středolatinská „beletrie“ jako prostředek k poznávání cizích zemí, s. 18.

¹⁴⁹ Praha, APH-KMK, G 29; Praha, NK, VI G 21; Olomouc, MK, CO 412; Třeboň, SOA, A 14; Kaliningrad, BRU, Cod. 1282; Wrocław, BU, IV F 33; Vaticano, BAV, Ott. lat. 2087.

¹⁵⁰ Třeboň, SOA, A 14; Vaticano, BAV, Ott. lat. 2087.

¹⁵¹ Ve všech případech dochování *Dopisu Kněze Jana* společně s *Historia de preliis* je tento pramen opsán v recenzi označované jako I2, viz VIDMANOVÁ, Středolatinská „beletrie“ jako prostředek k poznávání cizích zemí, s. 18.

historiografie by zdůraznila, že v obou případech nejde o autentické dopisy; skuteční autoři se jen stylizují do postav údajného pisatele. *Secretum secretorum* se jeví jako výklad Aristotelových znalostí o politice, astrologii, alchymii, medicíně a fyziognomii, jež jako učitel zprostředkovává svému studentovi, Alexandru Velikému. Účelem tohoto textu bylo poskytnout rady ohledně spravedlivé vlády, dobré životosprávy a vzdělanosti, jejichž důsledné dodržování by Alexandrovi zajistilo schopnost vládnout ostatním.

Velmi podobným textem jako *Secretum secretorum* je ojedinělý rukopis II F 14, který sice opis *Dopisu Kněze Jana* neobsahuje, ale přesto si zde zaslouží zvláštní pozornost. Naznačuje totiž jistou souvislost s žánrem textů přírodovědeckého zaměření. V rukopise II F 14 se nachází jediný spis s názvem *Hvězdářství krále Jana, kněze z veliké Indie*.¹⁵² Toto dílo, dochované pouze v tomto exempláři, je také souborným návodem o lékařství, astrologii a astronomii. Pochází z přelomu 14. a 15. století a je sepsáno ve staročestíně. Ačkoliv je Kněz Jan jmenován přímo v titulu *Hvězdářství*, v samotném textu je nakonec zmíněn pouze jedinkrát, v kolofonu uzavírajícím část „O přirození člověciem“ na fol. 71v: „Skonává se Hvězdářství krále Jana, kněze z veliké Indie, ježto skládal jest pod horú Embron, tu, kdež leží Adam s Evú, Abraham, Izák i Jakób, léta Božieho narozenie LXXXX, pod ciesařstvim Tiberia ciesaře, pod ním Kristus umučen jest, pod Poncem Pilátem“.¹⁵³

V podobném smyslu vystupuje z korpusu *Dopisu Kněze Jana* v českých zemích vřatislavský rukopis III Q 1. Jak již bylo zmíněno výše, obsahově se tento exemplář poněkud liší od většiny ostatních kodexů v tomto korpusu. Díla, která jsou v III Q 1 opsána, spadají do stejného žánru jako *Secretum secretorum* a *Hvězdářství*. Opět zde figurují spisy lékařské, alchymistické či astronomické, obecně řečeno jde o texty, které nabízí praktickou radu v každodenním životě. Tento kodex v sobě obsahuje komplexní soubor znalostí o medicíně v podobě, jak byla chápána ve středověku.

V předchozích třech odstavcích byl *Dopis Kněze Jana* představen ve třech různých kontextech, které poukazují na specifické vnímání tohoto pramene jako součásti středověké encyklopedické literatury. Je zřejmé, že mezi *Dopisem Kněze Jana* a těmito vědeckými texty existuje určitá spojitost, která možná souvisí s množstvím zázračných věcí, o nichž se v dopise hovoří, a které jsou údajně přítomny v Janově říši. Tato spojitost naznačuje, že středověcí učenci a čtenáři mohli vnímat *Dopis* nejen jako literární dílo, ale také jako cenný zdroj poznání o přírodních

¹⁵² BARTOŠ, *Soupis rukopisů Národního musea v Praze I*, s. 92–93 (č. 438).

¹⁵³ ČERNÁ, HADRAVA, HADRAVOVÁ, STLUKA, *Hvězdářství krále Jana*, s. 103.

a nadpřirozených jevech, které byly součástí širšího kosmologického a teologického rámce jejich světa. Text tak sloužil nejen jako fascinující příběh, ale i jako zdroj inspirace a poznání pro ty, kdo hledali hlubší pochopení okolního světa.

Dalším spisem, který se objevuje v korpusu opisů *Dopisu Kněze Jana* ve více exemplářích, je *Historia destructionis Trojae*. Autorem tohoto textu je Guido de Columna, italský právník žijící v druhé polovině 13. století.¹⁵⁴ Jak je zřejmé už z názvu, pojednává o událostech, které předcházely trojské válce, o jejím průběhu, výsledku a o příběhu hlavních hrdinů tohoto slavného vyprávění. Společně s *Dopisem Kněze Jana* se objevuje ve třech exemplářích.¹⁵⁵ Stejný příběh, ale zpracovaný jiným autorem, se nachází ještě v jednom kodexu, kde je opsáno dílo *Historia de excidio Trojae* od literáta jménem Dares Phrygius.¹⁵⁶ Ve třech rukopisech se nachází ještě jedno dílo zabývající se příběhem z antických dob, *Vita Apollonii regis Tyri*.¹⁵⁷ Tento spis obsahuje vyprávění o dramatickém životním osudu tyrského krále Apollónia, jenž se po vyhnanství a ztrátě své rodiny neuvěřitelně spletitou cestou opět shledává se svou ženou a dcerou. Na tomto díle je zajímavé sledovat, jakým způsobem byl antický příběh upraven dle křesťanského způsobu s pomocí vložených biblických citátů.¹⁵⁸ Zvláštní pozornost si též zaslouží rukopis A 7, ve kterém je dílo *Vita Apolloni regis Tyri* přeloženo do staročeštiny. U obou těchto děl, která propojují *Dopis Kněze Jana* s legendami antické doby, je nutné zdůraznit provázanost mezi pražským rukopisem G 29 a vratslavským rukopisem IV F 33. Tyto exempláře obsahují text o Tróji i text o Apollóniovi zároveň. V obou dvou kodexech je také *Dopis Kněze Jana* opsán mezi prvními spisy v pořadí, což je v tomto korpusu spíše výjimečné. Vzhledem k tomu, že rukopis IV F 33 je nejspíše ten nejstarší v korpusu, dalo by se uvažovat o tom, že podobný obsah mezi ním a rukopisem G 29 naznačuje směr, odkud se *Dopis Kněze Jana* začal v českých zemích šířit. Pro potvrzení takových myšlenek ale bohužel kvůli obecné popularitě zde zkoumaných textů není dostatek důkazů.

Druhá taková dvojice rukopisů, jež se zakládá na bázi kodikologické analýzy obsahu, je tvořena pražským rukopisem G 29 a třeboňským A 14. Kromě toho, že oba obsahují *Dopis Kněze Jana* společně s dílem *Historia de preliis*, jak již bylo vysvětleno výše, tak mají společné další dva spisy. Jde o *De vita et moribus philosophorum* od Waltera Burleyho a *Breviloquium de*

¹⁵⁴ KUŤÁKOVÁ et al., *Slovník latinských spisovatelů*, s. 269–270.

¹⁵⁵ Praha, APH-KMK, G 29; Praha, NK, I F 8; Praha, KNM, X E 6.

¹⁵⁶ Wrocław, BU, IV F 33.

¹⁵⁷ Praha, APH-KMK, G 29; Třeboň, SOA, A 7; Wrocław, BU, IV F 33.

¹⁵⁸ ŠORM, *Vnímání a reprezentace intimity ve středověké literatuře*, s. 57–59.

virtutibus Jana z Walesu.¹⁵⁹ Výskyt těchto dvou traktátů je určitým specifíkem bohemikálního prostředí.¹⁶⁰ Pozornost zaujme to, že se v obou rukopisech nachází na podobném místě, od *Dopisu* jsou odděleny přesně třemi jinými texty, ale především jsou v obou případech opsány bezprostředně za sebou a v tom samém pořadí. I zde by se dalo spekulovat o možném vztahu mezi těmito kodexy, jež oba mají souvislost s pražskou oblastí,¹⁶¹ avšak bez bližších informací o dataci rukopisu A 14 je nemožné dojít k přesnějším závěrům. *De vita et moribus philosophorum* od Waltera Burleyho se nachází ještě v jednom rukopise, v pražském X E 6, avšak v tomto případě bez doprovodu spisu Jana z Walesu.

Velmi blízký vztah z hlediska vzniku opisů lze vytušit mezi trojicí kodexů, které vykazují určité podobnosti ve své vnitřní kompozici. Jde o pražský rukopis H 9, olomoucký rukopis CO 412 a vatikánský Ott. lat. 2087. Všechny tři obsahují cestopis Odorika z Pordenone, který v kodexu, kde je opsán *Dopis Kněze Jana*, není žádným překvapením. Kromě toho se v jejich obsahu nachází také *Kronika (Chronicon Martimiani)* Martina z Opavy, známá pro svou speciální didaktickou kompozici a dodatek o tzv. papežce Janě.¹⁶² V korpusu Kněze Jana má svůj význam i to, že tato kronika obsahuje vyprávění jak o trojské válce, tak o Alexandrovi Velikém. Rukopisy CO 412 a Ott. lat. 2087 jsou si též podobné tím, že oba obsahují popis Svaté země.¹⁶³ Všechna tato díla jsou však ve středověku mezi těmi nejpobulárnějšími, tedy nejvíce opisovanými a také ve vysokém počtu dochovanými texty. Tato dvojice rukopisů proto slouží pouze jako názorný příklad toho, že *Dopis Kněze Jana* se dochoval v mnoha případech společně s dalšími encyklopedicko-historiografickými spisy, které v Evropě cirkulovaly ve velkém množství.

Popis Svaté země se nachází i v dalších třech exemplářích tohoto korpusu. I když jsou texty o Svaté zemi sami o sobě ve středověku velmi pobulární, tak by se dalo argumentovat, že s *Dopisem Kněze Jana* tvoří logickou dvojici. V úvodu *Dopisu* totiž Kněz Jan slibuje, že jeho hlavním cílem je pomoci křesťanským vládcům ze Západu porazit muslimskou armádu a osvobodit místa spojená s pozemským životem Ježíše Krista. Zdá se, že provázanost těchto

¹⁵⁹ KUŤÁKOVÁ et al., *Slovník latinských spisovatelů*, s. 266 (Gualterus Burlaeus) a s. 322 (Iohannes Guallensis).

¹⁶⁰ VIDMANOVÁ, La formation de la seconde rédaction des „Vites philosophorum“ et sa relation à l'œuvre originale.

¹⁶¹ G 29 má původ v pražské kapitule. A 14 zmiňuje v jednom kolofonu Karlštejn a obsahuje korespondenci mezi pražskou univerzitou a jejím zakladatelem.

¹⁶² ŠIMEK, *Staročeská kronika Martimiani*, s. 44; CERMANOVÁ, SVÁTEK, ŽŮREK, BAŽANT, *Přenos vědění*, s. 105–120.

¹⁶³ V CO 412 je to Rorgo Fretellus de Nazareth: *De locis sanctis Terrae Hierusalem*, v Ott. lat. 2087 Wilhelmus de Boldensele: *Libellus de statu Terrae Sanctae*.

dvou děl spadá stejně jako výše uvedené světové kroniky a cestopisy do všeobsažného pojetí nauky o tehdejších světech.

Ve dvou rukopisech korpusu *Dopisu Kněze Jana* se společně s ním nachází opis pseudo-Matoušova evangelia.¹⁶⁴ Společný výskyt *Dopisu Kněze Jana* a novozákonních apokryfů je v evropském měřítku běžný, a to nejspíš v souvislosti s popisem následovníků sv. Tomáše apoštola. Dohromady totiž připomínají domnělou existenci komunity křesťanů, kteří stále dodržují neposkvrněné tradice apoštolské církve, což z nich dělá žijící zdroj poznání o původní podobě křesťanské nauky.

Napříč korpusem *Dopisu Kněze Jana* v českých zemích lze najít na různých místech příklady eschatologických textů. Vzorovým příkladem může být dvojice rukopisů Vat. lat. 4265 a A 7. První z nich obsahuje, jak již bylo řečeno, dílo Jana Rupescissy *Praedictio de futuris malis*, traktát *De Antichristo* či spis *De adventu Christi* od Mikuláše z Lyry. V třeboňském rukopise A 7 se objevuje proroctví Jana Rupescissy přeložené do češtiny a spis *De Gog et Magog*.¹⁶⁵ Doplnit lze také pražský rukopis G 29, který obsahuje *De Antichristo*. Společně s *Dopisem Kněze Jana* a oblíbenými popisy Svaté země poukazuje tento soubor textů na přesvědčení o brzkém příchodu konce světa. Součástí eschatologické středověké nauky bylo rozdělení dějin na několik období, z nichž jedno bylo charakterizované nástupem posledního císaře. Ten měl na konci věků obnovit řád a mír před posledním soudem a příchodem Krista. Jakožto poslední křesťanský císař měl sjednotit všechny věřící a porazit nepřátele víry. S tím také souvisel boj proti muslimům a obnovení slávy Božího hrobu v Jeruzalémě, neboť poslední císař měl právě na tomto místě symbolicky složit odznaky své moci a předat vládu Antikristovi.¹⁶⁶ Charakteristika posledního císaře se částečně shodovala s charakteristikou Kněze Jana. Oba dva totiž byli popisováni jako vladaři, kteří jsou současně knězem i králem, takže spojují moc politickou s mocí duchovní.¹⁶⁷ Národy Gog a Magog měly přijít později po vládě posledního císaře. Na konci světa měly být vypuštěny z míst, kde je Alexandr Veliký uvěznil, kdesi na území Kněze Jana, a svěst poslední bitvu mezi zlem a dobrem. Po jejich porážce pak má nastat poslední soud. *Dopis Kněze Jana* v tomto ohledu zapadá do tradice eschatologického učení jako součást příběhu o naplnění Božího plánu pozemských dějin.

¹⁶⁴ Wrocław, BU, IV F 33; Vaticano, BAV, Vat. lat. 4265.

¹⁶⁵ Třeboň, SOA, A 7, fol. 286r–287r. Viz MENČÍK, *Česká proroctví*, s. 17–19.

¹⁶⁶ CERMANOVÁ, *Čechy na konci věků*, s. 79–81.

¹⁶⁷ CERMANOVÁ, *Čechy na konci věků*, s. 105.

5.3 Čtenářské prostředí

Nepřekvapí, že mezi původci či vlastníky kodexů obsahujících *Dopis Kněze Jana* převládají zástupci různých církevních institucí. Ve středověku byla knižní kultura silně propojená s církevní strukturou, z důvodu dominantního postavení církve jako centra vzdělanosti a písařství. Díky rozvinutým komunikačním spojením mezi jednotlivými církevními institucemi se mohly různé spisy šířit společně s mobilitou jednotlivců. Z církevního prostředí pochází prokazatelně více než polovina ze sedmnácti rukopisů korpusu *Dopisu Kněze Jana*. Tři exempláře lze spojit s prostředím pražské a olomoucké kapituly.¹⁶⁸ Po celý středověk byly kapituly místem koncentrace učenců a důležitými komunikačními uzly v církevní hierarchii, proto není výskyt velmi populárního textu v jejich případě žádným překvapením. To samé platí o čtyřech kodexech, jež lze spojit s klášterní produkcí.¹⁶⁹ V tomto korpusu se jedná o kartuziánský klášter v Dolanech, klášter křižovníků s červenou hvězdou v Praze, benediktinský klášter v Postoloprtech a cisterciácký klášter v Jindřichově. Ve větších a bohatších klášterech se nacházelo skriptorium, tedy speciálně vyhrazený prostor pro časově a finančně náročnou výrobu rukopisů.¹⁷⁰ V těch méně prestižních byla díla opisována v prostorech knihovny či o samotě v celách mnichů. Také je potřeba zmínit pražský rukopis VIII D 1, který dokazuje, že se *Dopis Kněze Jana* četl na univerzitách. Středověké univerzity jsou společně s hlavními církevními institucemi také místem vzniku velkého množství rukopisů, bez nichž by studium ani nebylo možné. Vedle takových typických míst pro produkci, zpracování a distribuci knižní kultury ve středověku jako jsou kapituly, kláštery či univerzity, se však ve výše uvedeném korpusu *Dopisu Kněze Jana* objevují také zástupci nižších stupňů církevní hierarchie. Příkladem je berlínský rukopis Ms. theol. lat. fol. 635 či vatikánský rukopis Vat. lat. 4265, které oba mají původ na farátech ve Slezsku. Ačkoliv rukopisy kromě vlastních jmen těchto zástupců nižšího kléru neposkytují téměř žádné další informace, je důležité poznamenat, že i tato skutečnost svědčí o jejich roli při šíření textů. Jejich přítomnost v síti distribuce rukopisů a jejich aktivní účast na opisování narušuje představu o výlučném postavení klášterů jako jediných center knižní produkce. Kláštery sice měly ve sféře výroby rukopisů privilegované postavení díky dostatečnému ekonomickému a personálnímu zázemí, ale role ostatních církevních činitelů by se neměla zanedbávat.

¹⁶⁸ Praha, APH-KMK, G 29; Praha, APH-KMK, H 9; Olomouc, MK, CO 412.

¹⁶⁹ Olomouc, VK, M II 162; Praha, NK, (Křižovníci) VI D 11; Praha, NK, VI G 21; Wrocław, BU, IV F 33.

¹⁷⁰ V českých zemích lze jmenovat klášter sv. Jiří na Pražském hradě, v Břevnově, na Sázavě či na Ostrově.

Přestože středověkou literaturu obecně charakterizuje obvyklá anonymita autorů a písařů, je korpus *Dopisu Kněze Jana* v českých zemích překvapivě dobře zdokumentován konkrétními jmény. Cílem tohoto výzkumu, zaměřeného na vytvoření přehledu o počtu dochovaných opisů tohoto pramene, je zkoumání středověkého myšlení, vnímání cizích zemí, čtenářských zvyklostí a interpretací textů. Následující odstavce proto poskytují informace o jednotlivých osobách uvedených v korpusu, jejichž jména jsou známá a mezi kterými lze sledovat určité vztahy.

Jedním z učenců, které zaujal příběh o mocném Knězi Janovi, byl Kříž z Telče (1434–1504). Jako student, učitel, vikář u katedrály sv. Víta a mnich byl celý život obklopen knižní kulturou. Informace o jeho životě podávají četné kolofony, kterými ukončoval texty, jež opisoval či sám produkoval. Právě kolofon ukončující jeho opis *Dopisu Kněze Jana* je druhým nejstarším z nejméně 150 dochovaných exemplářů.¹⁷¹ Díky tomu, že se o Křížovi z Telče podařilo shromáždit větší množství informací, lze jeho příklad použít jako vzor studentské recepce *Dopisu Kněze Jana*. Rukopis A 7, ve kterém se nachází Křížův opis, totiž představuje konvolut školních textů, což samozřejmě také odpovídá tomu, že je to jeden z nejstarších exemplářů z korpusu Křížových rukopisů. Kodexy obsahující školní texty jsou charakterizovány zběžným písmem, menším rozměrem a různorodostí obsažených děl, které často odráží osobní zájem daného studenta. Běžně obsahují díla autorit ze starověku, jazykovědné texty, výpisky z děl historiografických a teologických, různé komentáře a pak kratší verše, pořekadla či básně. Typické jsou též mnemotechnické pomůcky a tabulky.¹⁷² Kříž z Telče zřejmě nebyl jediný, kdo se s *Dopisem Kněze Jana* setkal při studiích. O tom svědčí též pražské rukopisy I F 8 a VIII D 1, které poukazují na původ ve stejném prostředí. Rukopis VIII D 1 přímo dosvědčuje, že se *Dopis Kněze Jana* četl na pražské univerzitě. Z toho lze vyvodit, že ve středověku byl tento pramen v tomto kontextu vnímán jako studijní text. Pro středověké učence představoval zdroj informací o zemích ležících východně od Svaté země a jejich obyvatelích. V tomto ohledu *Dopis* poskytoval mladým lidem ponaučení o tom, jak se liší východní náboženství od toho, které znají a považují za jediné správné, a jak je svět jakožto Boží dílo rozmanitý. Zároveň *Dopis* nabízel pobavení a zajímavé čtení plné podivuhodných zázraků a příběhů, nad kterými rozum zůstává stát. *Dopis Kněze Jana* byl úzce spjat se studentským a univerzitním prostředím, kde byl vnímán jako text vhodný pro formování a rozšíření vzdělání mladé generace v oblasti

¹⁷¹ DOLEŽALOVÁ, DRAGON, RIVERS, *Passionate Copying in Late Medieval Bohemia*, s. 29–30. Dva nejstarší kolofony se nachází právě v rukopise A 7, ten nejstarší je z března 1454, ten ukončující *Dopis Kněze Jana* je z dubna 1454 z Telče.

¹⁷² DOLEŽALOVÁ, DRAGON, *Kříž z Telče (1434–1504)*, s. 18.

geografie, historie a teologie. Jeho přítomnost ve školních rukopisech svědčí o jeho důležitosti jak pro vzdělávání, tak pro intelektuální i zábavní hodnotu tehdejších studentů.

Další známou osobností, která prokazatelně přišla do styku s *Dopisem Kněze Jana*, je biskup Jan IV. Roth (1426–1506), který působil ve službách krále Ladislava Pohrobka i Matyáše Korvína, až se v roce 1482 stal vratislavským biskupem. V 90. letech zastával zároveň funkci slezského zemského hejtmana.¹⁷³ Tento vysoce vzdělaný podporovatel věd a umění za svůj život vybudoval rozsáhlou sbírku knih, mezi nimiž našel své místo také rukopis III Q 1 z korpusu *Dopisu Kněze Jana*. Tento kodex však vznikl v 60. letech 14. století, tedy 60 let před tím, než se biskup Jan IV. Roth vůbec narodil. Cesta, kterou se tento rukopis dostal do biskupovy knihovny, zůstává nejasná. S ohledem na to, že biskup Jan IV. Roth byl vášnivým podporovatelem vzdělání, vědy a knižní kultury, je logické předpokládat, že jej tento kodex zaujal, neboť kromě *Dopisu Kněze Jana* obsahuje díla zaměřená na medicínu a lékařské poradenství všeho druhu. Příklad vratislavského biskupa dokládá, že *Dopis Kněze Jana* dokázal oslovit i nově se objevující generaci učenců s humanistickým zaměřením, kteří v něm pravděpodobně spatřovali zajímavý zdroj poznání o Indii a vzdálených náboženských tradicích.

Písařem a majitelem dalšího exempláře v jedné osobě je Ondřej Ctiborův († 1496),¹⁷⁴ olomoucký kanovník, jemuž patřil rukopis CO 412 z korpusu *Dopisu Kněze Jana*. Podrobnosti o životě Ondřeje Ctiborova zůstávají do značné míry neznámé. Kromě skutečnosti, že působil jako kanovník v Olomouci, se o něm dochovalo jen málo bližších informací. Další poznatky o jeho osobnosti však poskytuje jeho synovec, jenž se stal významnou postavou své doby. Řeč je o Augustinovi Olomouckém (někdy též Augustin Moravus, původně Augustin Käsenbrot), slavném humanistovi a autorovi několika básní či teologických spisů.¹⁷⁵ Augustin Olomoucký se narodil v roce 1467, jeho otec Jiljí z kožešnické rodiny zemřel dříve, než vůbec stihl přijít na svět.¹⁷⁶ Ačkoliv se jeho matka Markéta brzy opět vdala, zdá se, že pravou otcovskou figurou a vzorem mu byl jeho strýc, Markétin bratr, Ondřej Ctiborův. Ten se totiž postaral o Augustinovo první vzdělání v rodné Olomouci a poté finančně podporoval jeho další studia. Zdá se, že ke strýci si vypěstoval vřelý vztah, v korespondenci mu vyjadřuje svou vděčnost a vždy ho oslovuje jako nanejvýš dobrého přítele.¹⁷⁷ Augustin nejprve studoval matematiku a astronomii na krakovské univerzitě, zvláštní pozornost si však zaslouží jeho pozdější

¹⁷³ MENZEL, Johannes IV., s. 481–482.

¹⁷⁴ V latině psán jako Andreas Stiborius/Ctiborius. Nezaměňovat s jeho současníkem, vídeňským astronomem s totožným zápisem jména (Andreas Stiborius, 1464–1515).

¹⁷⁵ FORST a kol., *Lexikon české literatury* 1, s. 92–93.

¹⁷⁶ NEŠPOR, *O původu moravského humanisty Dr. Augustina Olomouckého*, s. 543.

¹⁷⁷ EKLER, KISS, *Augustinus Moravus Olomucensis*, s. 105.

působení na univerzitě v Padově. Studium na padovské univerzitě si mohl dovolit nejen díky podpoře svého strýce, ale také díky příspěvkům svého druhého mecenáše, kterým nebyl nikdo jiný než vratislavský biskup Jan IV. Roth.¹⁷⁸ Vztah, který Augustin Olomoucký měl k těmto dvěma mužům, lze doložit s pomocí jeho díla *Dialogus in defensionem poetices*,¹⁷⁹ které oběma jmenovitě věnoval.¹⁸⁰ Je možné, že Jan IV. Roth pocíťoval nostalgickou sounáležitost s mladým Augustinem díky tomu, že i on sám se před 30 lety rozhodl studovat práva v Padově. Z výše představeného korpusu rukopisů vyplývá, že oba podporovatelé Augustinových studií byli majiteli kodexů, jež obsahovaly opis *Dopisu Kněze Jana*. Při bližším pohledu na dobu vzniku obou opisů lze přímý textuální kontakt mezi nimi vyloučit. V majetku vratislavského biskupa byl kodex s *Dopisem Kněze Jana* již přibližně stoletou starožitností. Ondřej Ctiborův si opsal *Dopis Kněze Jana* sám, a to dříve než se jeho synovec, jenž mezi ním a Janem IV. Rothem vytvořil pojítka, vůbec narodil. V tomto případě proto linka mezi oběma učenici spíše poukazuje na všeobecnou rozšířenost a popularitu tohoto pramene, a zároveň jeho pevné postavení v literárním kontextu humanistického zaměření na vzdělanost a snahu o co nejširší poznání světa.

Vedle dobře známých osobností středověkých dějin, o nichž mají historici k dispozici větší množství informací z různorodých zdrojů, se v korpusu *Dopisu Kněze Jana* objevují i postavy, které zůstávají v anonymitě. Jedná se o písaře, které často známe pouze podle jejich podpisů, jež alespoň zachovávají údaj o místě jejich původu. U většiny děl v kodexech však záznam o jménu písaře, který opis vytvořil, chybí. Přesto lze z jejich činnosti vyvodit několik závěrů o jejich životech. Písaři museli projít formálním vzděláním, které obvykle zahrnovalo studium latiny, gramatiky a případně i rétoriky. Většina písařů byla současně mnichy, neboť značná část rukopisů vznikala v klášterním prostředí. Jak bylo zmíněno výše, v kláštřích se nacházela skriptoria, specializovaná na produkci rukopisných kodexů. I když byli písaři školeni v preciznosti a přesnosti opisu, jejich osobní názory a zájem je možné někdy sledovat prostřednictvím poznámek *in margine* nebo *manicul*.

Ve zde předkládaném korpusu *Dopisu Kněze Jana* se dochovala jména pěti různých písařů. S opsáním *Dopisu Kněze Jana* lze bezpečně spojit Nicolase z Grünenbergu, faráře ve slezských Hlubčicích, jehož zaujalo dílo Mikuláše z Lyry a spisy týkající se eschatologické tematiky. Písař Jan z Protivína zaujme svým sdělením o tom, že jeden z opisů dokončil ve Stodole

¹⁷⁸ EKLER, KISS, *Augustinus Moravus Olomucensis*, s. 65.

¹⁷⁹ SVOBODA, *Augustini Olomucensis dialogus in defensionem poetices*; NECHUTOVÁ, *Obrana básnictví 1492*.

¹⁸⁰ EKLER, KISS, *Augustinus Moravus Olomucensis*, s. 78.

u Protivína, neboť dnes po usedlosti s tímto jménem v okolí nejsou žádné stopy ani v mapách, ani v odborné literatuře.¹⁸¹ Z výběru textů, které Jan z Protivína do kodexu X E 6 zařadil, lze usuzovat, že se jednalo o spisy, které mu připadaly zajímavé, poučné a zábavné zároveň. Oproti tomu Jan z Poznaně¹⁸² si k opsání zvolil spisy o lékařství, astronomii, alchymii a všeobecných zdravotních radách. Opisy vytvořené rukou Jana z Poznaně se dochovaly pouze v jediném rukopise,¹⁸³ ale štěstím je, že v tomto případě právě obsahuje jeho poznámky, kterými doplňuje na různých místech své vlastní zkušenosti.¹⁸⁴ Je zřejmé, že různí písaři zařadili opis *Dopisu Kněze Jana* mezi obsahově rozmanitá díla. Přestože o životě těchto konkrétních písařů nelze poskytnout mnoho detailních informací, tak je vhodné si povšimnout, že jimi stvořené rukopisy prezentují tento pramen v pokaždé trochu jiné formě.

5.4 Příklad recepce

Zajímavou ukázkou recepce *Dopisu Kněze Jana* v bohemikálním prostředí je opis jiného dopisu, který se nachází v rukopise se signaturou H 3, dnes uloženém v Knihovně metropolitní kapituly v Praze.¹⁸⁵ Anežka Vidmanová poukázala na to, že tento kodex z první poloviny 15. století obsahuje kromě dopisů např. Karla IV., jeho syna Zikmunda či vzdoropapeže Jana XXIII. také na fol. 27r–30r list francouzského krále Karla, s datací 28. srpna 1406, který je adresován Knězi Janovi, králi Indie a Etiopie.¹⁸⁶ Pokusů o kontaktování Kněze Jana ve formě odpovědi na jeho dopis se dochovalo několik. Kromě již zmiňovaného papeže Alexandra III., jenž vypravil do jeho říše vyslance, se dochovaly dopisy anglického krále Jindřicha IV.¹⁸⁷ či Konráda z Jungingenu,¹⁸⁸ velmistra Řádu německých rytířů. Oba doufali v to, že přesvědčí Kněze Jana, aby je podpořil v boji proti muslimům, jak ostatně ve svém původním dopise slibuje. Odpověď francouzského krále Karla VI. v rukopise H 3 je pozoruhodná tím, že si Karel stěžuje, že slyšel o Knězi Janovi mnoho nesrovnalostí. Informace, které o něm má si občas dokonce protirečí. Proto je součástí jeho odpovědi žádost o vysvětlení těchto zkušeností či jejich uvedení na pravou míru.¹⁸⁹ Kromě toho je dopis Karla VI. určitým odrazem *Dopisu Kněze Jana*,

¹⁸¹ Např. PROFOUS (*Místní jména v Čechách*, s. 172) zná jedinou Stodolu a ta je u Františkových Lázní.

¹⁸² BEDNARSKI, *Materiały do dziejów medycyny polskiej w XIV i XV stuleciu*, s. 8–9.

¹⁸³ KALISZUK et al., *Clavis scriptorum et operum Medii Aevi Poloniae*, s. 985–986.

¹⁸⁴ ROTHER, *Über die Büchersammlung des Bischofs Johannes Roth*, s. 19.

¹⁸⁵ PODLAHA, *Soupis rukopisů knihovny Metropolitní kapitoly pražské*, s. 115–116 (č. 1054).

¹⁸⁶ VIDMANOVÁ, Středolatinšská „beletrie“ jako prostředek k poznávání cizích zemí, s. 18.

¹⁸⁷ HINGESTON, *Royal and historical letters during the reign of Henry the fourth*, s. 421–422.

¹⁸⁸ WAGNER, *Die Epistola presbiteri Johannis*, s. 523.

¹⁸⁹ WAGNER, *Die Epistola presbiteri Johannis*, s. 664.

neboť obsahuje popis francouzského království a „předvedení [Karlova] postavení“.¹⁹⁰ Tento příklad poukazuje na další šíření znalostí o Knězi Janovi mezi těmi, jež se obeznámili s jeho *Dopisem*, který považovali za autentický diplomatický dokument potenciálního politického spojení.

¹⁹⁰ PODLAHA, *Soupis rukopisů knihovny Metropolitní kapitoly pražské*, s. 116 (č. 1054): „Rex Franciae Carolus scribit Johanni Presbytero, regi Indiae et Ethiopiae litteras et declarat statum suum. Famosissimo principi...

Závěr

Cílem této práce bylo vytvořit seznam všech středověkých rukopisných opisů *Dopisu Kněze Jana* z bohemikálního prostředí, a zároveň tento pramen komplexně zasadit do kontextu doby jeho vzniku. Třetí kapitola této práce se pokusila představit vše důležité o tomto záhadném, pozoruhodném a jedinečném prameni. Snad se v této práci podařilo prokázat, že ačkoliv *Dopis Kněze Jana* a jeho prezentování fikce jako pravdy vyvolává v moderním badateli rozpaky kvůli rozdílu mezi středověkým a současným vnímáním hranice mezi realitou a fantazií, tak se jedná o fascinující text, který má pro historiografii svou specifickou hodnotu. Pro získávání přesných historických informací sice vhodný není, ale jako zdroj cenného materiálu pro porozumění evropského vnímání zázraků Východu a literární provázanosti encyklopedických a cestopisných spisů o východních krajinách může přinést významné poznatky.

Analýza korpusu *Dopisu Kněze Jana* v českých zemích odhalila několik klíčových informací o specifické recepci a šíření tohoto středověkého textu v bohemikálním prostředí. Na základě prozkoumání dochovaných rukopisů je zřejmé, že v této oblasti měla podstatnou roli redakce D. Z celkového počtu patnácti známých opisů *Dopisu Kněze Jana* ve verzi redakce D po celé Evropě jich je s bohemikálním prostředím prokazatelně propojeno osm exemplářů.¹⁹¹ Redakci D, a především její podskupinu D₂ lze proto vnímat jako specificky českou verzi tohoto pramene. V porovnání se zbytkem Evropy je převaha redakce D o to zřetelnější, neboť v 15. století, kdy se redakce D šíří nejvíce, například ve frankofonních oblastech chybí úplně, v Anglii ve stejném období dominuje redakce B.¹⁹² Tato odlišnost poukazuje na výraznou linii šíření těchto opisů a dokazuje silné propojení cest literárně kulturní výměny v rámci zemí Koruny české.

Dalším charakteristikou korpusu *Dopisu Kněze Jana* v českých zemích je úzká vazba s dílem *Historia de preliis*, který tento pramen doprovází v osmi z celkových sedmnácti rukopisů. Obsahové podobnosti mezi vyprávěním o říši Alexandra Velikého a říši Kněze Jana jsou zřetelné na první pohled. Důležité je však upozornit, že ve všech exemplářích kromě jednoho se *Dopis Kněze Jana* společně s dílem *Historia de preliis* nachází právě ve verzi redakce D. Jde tedy o jednu konkrétní skupinu rukopisů, u kterých lze prokázat přímou linii šíření opisů.

Příběh *Dopisu Kněze Jana* je plný víry, očekávání a hledání. Kněz Jan stále znovu mizí v mlze vzdálených krajin, jejichž exotika a nepochopitelné zvyklosti stimulovali kreativitu

¹⁹¹ WAGNER, *Die Epistola presbiteri Johannis*, s. 156.

¹⁹² WAGNER, *Die Epistola presbiteri Johannis*, s. 262.

středověkých literátů. Až do počátků osvícenství se žádné pochybnosti o existenci mocné křesťanské říše na Východě, kdesi u Indie neobjevily. Ještě při korunovaci Karla V. v Bologni se Kněz Jan zmiňoval jako možný spojenec v úsilí o osvobození Svatého hrobu.¹⁹³ Kněz Jan a jeho pompézní armáda byla znovu a znovu očekávána. Tato skutečnost ukazuje, že touha po osvobození Svaté země a porážce muslimského vojska byla ve středověké Evropě nesmírně silná.

To rovněž vysvětluje, proč se *Dopis Kněze Jana* dochoval do dnešních dob v tak nesmírně vysokém počtu opisů. Tato práce identifikovala sedmnáct rukopisů, jež lze propojit s českým prostředím. Už to předčilo původní očekávání a s přihlédnutím k odhadům medievistů o tom, že do současnosti se zachovala přibližně jedna desetina středověkých rukopisů, je možné si představit jak populární, rozšířený a známý Kněz Jan byl.

Snahou této práce bylo ukázat, že legenda o Knězi Janovi měla hluboký vliv na středověkou evropskou kulturu a její vnímání Východu. Specifika výskytu a recepcce *Dopisu Kněze Jana* v českých zemích potvrzují představy o určité kulturní výměně mezi Čechami a Bavorskem, která si následně našla cestu k šíření rukopisů v rámci komunikace mezi jednotlivými zeměmi Koruny české. Snad se podařilo využít výsledky zde předložených informací o *Dopisu Kněze Jana*, o korpusu bohemikálních opisů a jeho analýze k obohacení současného chápání středověkých literárních a kulturních vztahů v rámci evropského prostoru.

¹⁹³ ECO, *Dějiny legendárních zemí a míst*, s. 102.

Seznam použité literatury a pramenů

Prameny nevydané

Berlin, Staatsbibliothek zu Berlin – Preußischer Kulturbesitz (SBPK), Ms. theol. lat. fol. 635.

Hannover, Niedersächsische Landesbibliothek, Ms. IV 616.

Kaliningrad, Bibliotheca regia et universitatis (BRU), Cod. 1282.

Mnichovo Hradiště, Zámecká knihovna, MH, 48 4 5, 3581.

Olomouc, Vědecká knihovna (VK), M II 162.

Olomouc, Zemský archiv v Opavě, pobočka Olomouc, fond Metropolitní kapituly (MK), CO 412.

Praha, Archiv Pražského hradu – Knihovna Metropolitní kapituly (APH-KMK), G 29.

Praha, Archiv Pražského hradu – Knihovna Metropolitní kapituly (APH-KMK), H 9.

Praha, Archiv Pražského hradu – Knihovna Metropolitní kapituly (APH-KMK), H 3.

Praha, Národní knihovna (NK), (Křižovníci) VI D 11.

Praha, Národní knihovna (NK), VI G 21.

Praha, Národní knihovna (NK), I E 39.

Praha, Národní knihovna (NK), I F 8.

Praha, Národní knihovna (NK), VIII D 1.

Praha, Knihovna Národního muzea (KNM), III E 42.

Praha, Knihovna Národního muzea (KNM), X E 6.

Třeboň, Státní oblastní archiv (SOA), A 7.

Třeboň, Státní oblastní archiv (SOA), A 14.

Vaticano, Biblioteca Apostolica Vaticana (BAV), Ott. lat. 2087.

Vaticano, Biblioteca Apostolica Vaticana (BAV), Vat. lat. 4265.

Wrocław, Biblioteka Uniwersytecka (BU), IV F 33.

Wrocław, Biblioteka Uniwersytecka (BU), III Q 1.

Prameny vydané

- BREWER, Keagan. *Prester John: The Legend and Its Sources*. London: Routledge, 2019.
- ČERNÁ, Alena M. (ed.). *Lékařství koňská*. Online. Praha: Academia, 2014. Dostupné z: vokabular.ujc.cas.cz/materialy/e-knihy/LekKonT3/LekKonT3_A4.pdf [citováno 2024-05-04].
- ČERNÁ, Alena M.; HADRAVA, Petr; HADRAVOVÁ, Alena; STLUKA, Martin (ed.). *Hvězdářství krále Jana*. Práce z dějin vědy, sv. 12; Scripta astronomica, sv. 11. Praha: Výzkumné centrum pro dějiny vědy AV ČR a UK, 2004.
- DELUZOVÁ, Christiane (ed.). *Cesta kolem světa*. Přeložila Danuše NAVRÁTILOVÁ. Praha: Argo, 2024.
- HINGESTON, Francis Charles (ed.). *Royal and historical letters during the reign of Henry the fourth, king of England and of France, and lord of Ireland*. Vol. I, A. D. 1399–1404. Online. London: Longman, 1860. Dostupné z: archive.org/details/royalhistorical101hing/ [citováno 2024-08-10].
- HODURA, Quido a HORÁK, Bohuslav (ed.). *Milion*. Praha: Orbis, 1950.
- HOFMEISTER, Adolf (ed.). *Otonis episcopi Frisingensis Chronica sive Historia de duabus civitatibus*. Online. Hannover: Hahn, 1984. Monumenta Germaniae historica. Scriptores rerum Germanicarum, 45. Dostupné z: archive.org/details/ottonisepiscopif45otto [citováno 2024-08-12].
- MENČÍK Ferdinand (ed.). *Česká proroctví: příspěvek k dějinám prostonárodní literatury*. Online. Vídeň 1879. Dostupné z: <https://sources.cms.flu.cas.cz/src/index.php?s=v&bookid=1144> [citováno 2024-08-16].
- NECHUTOVÁ, Jana (ed.). *Obrana básnictví 1492*. Online. V Brně: Blok, 1987. Dostupné z: ndk.cz/uuid/uuid:cddc4270-334e-11e8-9dd8-005056827e51 [citováno 2024-08-13].
- SVOBODA, Karel (ed.). *Augustini Olomucensis dialogus in defensionem poetices*. Online. V Praze: Česká akademie věd a umění, 1948. Dostupné z: ndk.cz/uuid/uuid:7d3ace70-4139-11ec-a74c-005056827e52 [citováno 2024-08-07].
- ŠIMEK, Štěpán (ed.). *Staročeská kronika Martimiani*. Dolní Břežany: Scriptorium, 2019.
- WAGNER, Bettina (ed.). *Die ›Epistola presbiteri Johannis‹ lateinisch und deutsch: Überlieferung, Textgeschichte, Rezeption und Übertragungen im Mittelalter: mit bisher unedierte Texten*. Münchener Texte und Untersuchungen zur deutschen Literatur des Mittelalters, Bd. 115. Tübingen: Niemeyer, 2000. ISBN 3484891157.
- ZARNCKE, Friedrich (ed.). *Der Priester Johannes, erste Abhandlung, enthaltend Capitel I, II und III*. Online. Abhandlungen der Philologisch-Historischen Klasse der Königlich-Sächsischen Gesellschaft der Wissenschaften. Leipzig: Hirzel. Roč. 7 (1879), Abh. 17, s. 827–1028. ISSN 2700-9505. Dostupné z: de.wikisource.org/wiki/S%C3%A4chsische_Akademie_der_Wissenschaften#219472-7 [citováno 2024-04-17].
- ZARNCKE, Friedrich (ed.). *Der Priester Johannes, zweite Abhandlung, enthaltend Capitel IV, V und VI. Abhandlungen der Philologisch-Historischen Klasse der Königlich-*

Sächsischen Gesellschaft der Wissenschaften. Leipzig: Hirzel. Roč. 8 (1883), Abh. 19, s. 1–186. ISSN 2700-9505. Dostupné z: de.wikisource.org/wiki/S%C3%A4chsische_Akademie_der_Wissenschaften#219472-7 [citováno 2024-04-17].

Katalogy, soupisy rukopisů

BARTOŠ, František Michálek. *Soupis rukopisů Národního musea v Praze*. Online. Svazek I. V Praze: Melantrich, 1926. Dostupné z: sources.cms.flu.cas.cz/src/index.php?s=v&bookid=379 [citováno 2024-08-10].

BARTOŠ, František Michálek. *Soupis rukopisů Národního musea v Praze*. Online. Svazek II. V Praze: Melantrich, 1927. Dostupné z: sources.cms.flu.cas.cz/src/index.php?s=v&bookid=380 [citováno 2024-07-31].

BECKER, Peter Jörg a BRANDIS, Tilo. *Die theologischen lateinischen Handschriften in Folio der Staatsbibliothek Preussischer Kulturbesitz Berlin*. T. 2., Ms. theol. lat. fol. 589-737. Wiesbaden: O. Harrassowitz, 1985.

BRODSKÝ, Pavel. *Katalog iluminovaných rukopisů Knihovny Národního muzea v Praze = Catalogue of the illuminated manuscripts of the Library of the National Museum, Prague*. Online. Praha: KLP, 2000. Dostupné z: ndk.cz/uuid/uuid:e8f84180-cdc6-11e4-ae4e-5ef3fc9ae867 [citováno 2024-08-15].

GÖBER, Willi a Joseph KLAPPER. *Katalog der Handschriften der ehemaligen Universitätsbibliothek Breslau: t. 8 IV F 1–59*. Online. Wrocław: 1920–1944. Dostupné z: bibliotekacyfrowa.pl/dlibra/publication/10511/edition/18833 [citováno 2024-04-27].

PODLAHA, Antonín. *Soupis rukopisů knihovny Metropolitní kapitoly pražské*. Druhá část: F–P. Online. V Praze: Česká akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění, 1922. Dostupné z: sources.cms.flu.cas.cz/src/index.php?s=v&bookid=367 [citováno 2024-08-10].

PRAŽÁK, Jiří. *Katalog rukopisů křižovnické knihovny, nyní deponovaných ve Státní knihovně ČSR v Praze*. Online. Praha: Státní knihovna České socialistické republiky, 1980. Dostupné z: ndk.cz/uuid/uuid:15b062a0-4608-11e2-b246-005056827e52 [citováno 2024-08-10].

ŠIMEK, František a Miloslav ŠVÁB (ed.). *Příběhy římské: staročeská gesta Romanorum*. Online. Praha: Odeon, 1967. Dostupné z: ndk.cz/uuid/uuid:eb9d91c0-362c-11e3-8d9d-005056827e51 [citováno 2024-08-14].

TRUHLÁŘ, Josef. *Catalogus codicum manu scriptorum latinorum: qui in C.R. Bibliotheca publica atque Universitatis Pragensis asservantur*. Online. Pars prior, Codices 1–1665, forulorum I–VIII. Praha: Sumptibus regiae Societatis scientiarum Bohemicae, 1905. Dostupné z: sources.cms.flu.cas.cz/src/index.php?s=v&bookid=369 [citováno 2024-08-19].

WEBER, Jaroslav, SPUNAR, Pavel a TRÍŠKA, Josef. *Soupis rukopisů v Třeboni a v Českém Krumlově*. Online. Praha: ČSAV, 1958. Dostupné z: digitalniknihovna.cz/mzk/uuid/uuid:a491e480-87f8-11e2-b238-005056827e52 [citováno 2024-08-19].

Sekundární literatura

AGRIGOROAEI, Vladimir. *Roau d'Arundel et sa technique de traduction*. Online. Medioevi: Rivista di litterature e culture medievali, no. 5 (2019), s. 149–167. Dostupné z: medioevi.it/index.php/medioevi/search/authors/view?firstName=Vladimir&middleName=&lastName=Agrigoroaei&affiliation=C%3C%89SCM%20Poitiers%20%E2%80%93%20CNRS&country= [citováno 2024-08-18].

AIGLE, Denise. *The Mongol Empire between Myth and Reality: Studies in Anthropological History*. Leiden: Brill, 2014.

BABINGTON, Churchill; GLOVER, J.; LUARD, H. R.; VENTRIS, E.; BENDYSHE, T. et al. *A Catalogue of the Manuscripts Preserved in the Library of the University of Cambridge*. Online. Volume IV. Cambridge: University Press, 1861. Dostupné z: archive.org/details/catalogueofmanus04camb [citováno 2024-04-11].

BALDRIDGE, Cates. *Prisoners of Prester John: the Portuguese mission to Ethiopia in search of the mythical king, 1520–1526*. Jefferson, North Carolina: McFarland & Company, 2012.

BARTOŠ, František Michálek. Za královstvím kněze Jana. *Časopis Národního muzea*, roč. 116 (1947), č. 2, s. 175–179.

BARTOŠ, František Michálek. *Tajemství království kněze Jana, krále Indie a Ethiopie*. Online. *Nový Orient*, roč. 6 (1951), č. 1, s. 16–17. Dostupné z: kramerius.lib.cas.cz/uuid/uuid:887f3d47-4c6a-11e1-1331-001143e3f55c [citováno 2024-04-27].

BAUM, Wilhelm. *Die Verwandlungen des Mythos vom Reich des Priesterkönigs Johannes: Rom, Byzanz, und die Christen des Orients im Mittelalter*. Klagenfurt: Verlag Kitab, 1999.

BECKINGHAM, Charles F. The Quest for Prester John. In: BECKINGHAM, Charles F. a Bernard HAMILTON (ed.). *Prester John: the Mongols and the Ten Lost Tribes*. Aldershot: Variorum, 1996, s. 271–290.

BECKINGHAM, Charles F. a Bernard HAMILTON (ed.). *Prester John: the Mongols and the Ten Lost Tribes*. Aldershot: Variorum, 1996.

BEDNARSKI, Adam. *Materiały do dziejów medycyny polskiej w XIV i XV stuleciu*. Online. Kraków: Polska Akademia Umiejętności, 1939. Dostupné z: polona.pl/preview/0484cb70-54e7-4898-8bc5-125ba618b180 [citováno 2024-08-06].

BEJCZY, István. *La lettre du Prêtre Jean: une utopie médiévale*. Paris: Imago, 2001.

BROOKS, Michael. *Prester John: A Reexamination and Compendium of the Mythical Figure Who Helped Spark European Expansion*. Online. Disertační práce. Toledo, OH: University of Toledo, 2009. Dostupné z: rave.ohiolink.edu/etdc/view?acc_num=toledo1260473876 [citováno 2024-04-23].

- CERMANOVÁ, Pavlína. *Čechy na konci věků: apokalyptické myšlení a vize husitské doby*. Praha: Argo, 2013.
- CERMANOVÁ, Pavlína; SVÁTEK, Jaroslav; ŽŮREK, Václav; BAŽANT, Vojtěch. *Přenos vědění: Osudy čtyř bestsellerů v pozdně středověkých českých zemích*. Studie a prameny k dějinám myšlení v českých zemích, sv. 22. Praha: Filosofia, 2021.
- DELUMEAU, Jean. *Dějiny ráje: Zahrada rozkoše*. Přeložil Zdeněk MÜLLER. Každodenní život, sv. 15. Praha: Argo, 2003.
- DIXON, Jonathan. *The Prester John Legend and European conceptions of Alterity before 1800*. Online. Disertační práce. Cambridge: University of Cambridge, 2020. Dostupné z: repository.cam.ac.uk/handle/1810/301631 [citováno 2024-04-23].
- DOLEŽALOVÁ, Lucie a Michal, DRAGOUN. *Kříž z Telče (1434–1504): písař, sběratel a autor*. Dolní Břežany: Scriptorium, 2020.
- DOLEŽALOVÁ, Lucie; DRAGOUN, Michal; RIVERS, Kimberly. *Passionate Copying in Late Medieval Bohemia: The Case of Crux de Telcz (1434–1504)*. Praha: Karolinum Press, 2021.
- ECO, Umberto. *Baudolino*. Přeložil Zdeněk FRÝBORT. Praha: Argo, 2001.
- ECO, Umberto. *Dějiny legendárních zemí a míst*. Přeložili J. VACEK, H. LERGETPORER a P. ŠTICHAUER. Praha: Argo, 2013.
- EKLER, Péter a Farkas Gábor KISS (ed.). *Augustinus Moravus Olomucensis: Proceedings of the International Symposium to Mark the 500th Anniversary of the Death of Augustinus Moravus Olomucensis (1467–1513)*. Online. Budapest: National Széchényi Library, 2015. Dostupné z: real.mtak.hu/29485/1/Augustinus%20Moravus_Proceedings_Ekler_P_Kiss_FG_2015.pdf [citováno 2024-08-07].
- FORST, Vladimír a kol. *Lexikon české literatury: Osobnosti, díla, instituce I A–G*. Online. Praha: Nakladatelství Academia, 1985. Dostupné z: edicee.ucl.cas.cz/images/data/prirucky/obsah/1/lcl_1_1-902.pdf [citováno 2024-08-07].
- GERHARDT, Christoph a Wolfgang SCHMID. *Beiträge zum 'Brief des Presbyters Johannes': Bemerkungen zum utopischen Charakter der 'Epistola' und zu ihrer deutschen Bearbeitung in der Pariser Handschrift (BNF, Ms. all. 150)*. Online. Zeitschrift für deutsches Altertum und deutsche Literatur, Bd. 133 (2004), H. 2, s. 177–194. Dostupné z: [jstor.org/stable/20658295](https://www.jstor.org/stable/20658295) [citováno 2024-04-23].
- GIARDINI, Marco. „Ego, Presbiter Iohannes, Dominus Sum Dominantium“: The Name of Prester John and the Origin of his Legend. *Viator*, vol. 48 (2017), no. 2, s. 195–230.
- GUMILEV, Lev Nikolajevič. *Hledání vymyšlené říše (Legenda o „říši kněze Jana“)*. Online. Přeložil Ivan SAVICKÝ. Kolumbus, sv. 66. Praha: Mladá fronta, 1974. Dostupné z: digitalniknihovna.cz/mzk/uuid/uuid:60c2fd50-0cab-11e4-8e0d-005056827e51 [citováno 2024-08-03].

HAMILTON, Bernard. Prester John and the Three Kings of Cologne. In: BECKINGHAM, Charles F. a Bernard HAMILTON (ed.). *Prester John: the Mongols and the Ten Lost Tribes*. Aldershot: Variorum, 1996, s. 171–185.

HRBÁČOVÁ, Jana, a kol. *Jindřich Zdík (1126–1150): olomoucký biskup uprostřed Evropy*. Olomouc: Muzeum umění Olomouc, 2009.

JOHNSTON, Michael a VAN DUSSEN, Michael. *The Medieval Manuscript Book: Cultural Approaches*. Cambridge: Cambridge University Press, 2015.

KALISZUK, Jerzy, PIENIĄDZ, Aneta, WĘCOWSKI, Piotr, SKWIERCZYŃSKI, Krzysztof. *Clavis scriptorum et operum Medii Aevi Poloniae: Aneksy, Indeksy, Skróty bibliograficzne*. Online. Kraków: Homini, 2019. Dostupné z: manuscripta.pl/bibliografia/?id=2607 [citováno 2024-08-06].

KNEFELKAMP, Ulrich. *Die Suche nach dem Reich des Priesterkönigs Johannes: Dargestellt anhand von Reiseberichten und anderen ethnographischen Quellen des 12. bis 17. Jahrhunderts*. Gelsenkirchen: Verlag Andreas Müller, 1986.

KNOBLER, Adam. *Mythology and Diplomacy in the Age of Exploration*. European Expansion and Indigenous Response, Vol. 23. Leiden: Brill, 2016.

KOLMAŠ, Josef. Příběh kněze Jana (hledání spojence proti Saracénům) = The story of prester John (Search for an ally against the Saracens). *Fragmenta Ioannea*. Svatý Jan pod Skalou: Centrum ekologického výzkumu a výchovy. Roč. 6 (2008), č. 8, s. 121–130. ISSN 1214-5041.

KUŤÁKOVÁ, Eva; VIDMANOVÁ, Anežka; MARTÍNKOVÁ, Dana; SVATOŠ, Martin et al. *Slovník latinských spisovatelů*. Druhé, přepracované a doplněné vydání. V nakladatelství Leda vydání první. Voznice: Leda, 2004.

LETTS, Malcolm. *Prester John: A Fourteenth-Century Manuscript at Cambridge*. Online. Transactions of the Royal Historical Society, vol. 29 (1947), s. 19–26. Dostupné z: [jstor.org/stable/3678547](https://www.jstor.org/stable/3678547) [citováno 2024-04-13].

LIŠČÁK, Vladimír. *Bratr Odorik a jeho zpráva o východních krajích světa: styky Evropy a mongolské Číny ve 13. a 14. století*. Praha: Academia, 2019.

LOUD, G. A. *The Crusade of Frederick Barbarossa: the History of the Expedition of the Emperor Frederick and Related Texts*. London: Taylor and Francis, 2016.

MENZEL, Josef Joachim. Johannes IV. In: *Neue Deutsche Biographie*. Online. Band 10. Berlin: Duncker & Humblot, 1974, s. 481–482. Dostupné z: deutsche-biographie.de/pnd121962717.html [citováno 2024-08-07].

NEŠPOR, Václav. *O původu moravského humanisty Dr. Augustina Olomouckého*. Online. Český časopis historický, roč. 38 (1932), čís. 3–4, s. 541–545. Dostupné z: digitalniknihovna.cz/knav/uuid/uuid:bb1d8e96-45b9-11e1-3052-001143e3f55c [citováno 2024-08-07].

OLSCHKI, Leonardo. Der Brief des Presbyters Johannes. *Historische Zeitschrift*, vol. 144 (1931), no. 1, s. 1–14.

OPPERT, Gustav. *Der Presbyter Johannes in Sage und Geschichte: Ein Beitrag zur Voelker- und Kirchenhistorie und zur Heldendichtung des Mittelalters*. Berlin: Julius Springer, 1864.

PHILLIPS, Kim. *Before Orientalism: Asian Peoples and Cultures in European Travel Writing, 1245–1510*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2013.

PROFOUS, Antonín. *Místní jména v Čechách: jejich vznik, pův. význam a změny*. Online. Díl IV. S–Ž. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1957. Dostupné z: ndk.cz/uuid/uuid:c81f5b40-c49b-11e3-bb44-5ef3fc9bb22f [citováno 2024-08-08].

RAMOS, Manuel João. *Essays in Christian Mythology: The Metamorphosis of Prester John*. Lanham: University Press of America, 2006.

RILEY-SMITH, Jonathan Simon Christopher. *The Oxford history of the Crusades*. Oxford: Oxford University, 1999.

ROTHER, Karl Henrich. *Über die Büchersammlung des Bischofs Johannes Roth*. Online. Schlesische Geschichtsblätter, 1923, nr. 2/3, s. 15–21. Dostupné z: manuscripta.pl/bibliografia/?id=1748 [citováno 2024-08-06].

SHEIR, Ahmed M. A. *The Prester John Legend between East and West during the Crusades: Entangled Easter-Latin Mythical Legacies*. Budapest: Trivent, 2022. ISBN 6156405272.

SLESSAREV, Vsevolod. *Prester John: The Letter and the Legend*. Minneapolis: University of Minnesota Press, 1959.

SOMMER Petr a Vladimír LIŠČÁK. *Odorik z Pordenone: z Benátek do Pekingu a zpět: setkávání na cestách Starého světa ve 13.–14. století: sborník příspěvků z mezinárodní konference, Plzeň 13.–14. listopadu 2006*. Praha: Filosofia, 2008.

ŠMAHEL, František. *Miscellanea Bohemica ve vatikánském kodexu Ottobonianus 2087*. In: *Facta probant homines: sborník příspěvků k životnímu jubileu prof. Dr. Zdeňky Hledíkové*. Praha: Scriptorium, 1998, s. 465–478.

ŠROM, Martin. *Vnímání a reprezentace intimity ve středověké literatuře*. Online. Dizertační práce. Praha: Univerzita Karlova, 2021. Dostupné z: hdl.handle.net/20.500.11956/152708 [citováno 2024-07-30].

TAYLOR, Christopher. *Waiting for Prester John: The Legend, the Fifth Crusade, and Medieval Christian Holy War*. Online. Diplomová práce. Austin: University of Texas, 2011. Dostupné z: repositories.lib.utexas.edu/items/d183bca1-685c-4d21-a33c-e60687bdad93 [citováno 2024-04-23].

TWOMEY, Michael. *Inventing the Encyclopedia*. In: MACDONALD, Alasdair a Michael TWOMEY (ed.). *Schooling and society: the ordering and reordering of knowledge in the Western Middle Ages*. Online. Leuven: Peeters, 2004, s. 73–92. Dostupné z: books.google.cz/books?id=E9lyx50TX1oC&lpg=PA73&ots=gUYnZ_kzUP&dq [citováno 2024-08-14].

VALTROVÁ, Jana. *Středověká setkání s „jinými“: modloslužebníci, židé, saraceni a heretici v misionářských zprávách o Asii*. Každodenní život, sv. 47. Praha: Argo, 2011.

VIDMANOVÁ, Anežka. La formation de la seconde rédaction des „Vites philosophorum“ et sa relation à l'œuvre originale. *Medioevo: Rivista di storia della filosofia medievale*, no. 16 (1990), s. 253–272.

VIDMANOVÁ, Anežka. Znovu k Alexandrovi Velikému v Čechách. *Studie o rukopisech*, roč. 27 (1990), s. 15–30.

VIDMANOVÁ, Anežka. Středolatinská „beletrie“ jako prostředek k poznávání cizích zemí v Čechách Jana Lucemburského. *Ianua*, roč. 2 (1996), s. 11–39.

WYLD, Johnny. Prester John in Central Asia. *Asian Affairs*, vol. 31 (2000), no. 1, s. 3–13.

ZÁSTĚROVÁ, Bohumila a kol. *Dějiny Byzance*. Praha: Academia, 1992.

Internetové zdroje

Manuscriptorium. Online. Dostupné z: <https://new.manuscriptorium.com> [citováno 2024-08-14].

PÄSLER, Ralf. Handschriftenbeschreibung 13952. Online. *Handschriftencensus.de*. 2011. Dostupné z: handschriftencensus.de/13952 [citováno 2024-08-10].

TAYLOR, Christopher. *The International Prester John Project: How A Global Legend Was Created Across Six Centuries*. Online. Dostupné z: <https://scalar.usc.edu/works/prester-john/index> [citováno 2024-08-18].